

**Східнослобожанські
українські говірки**

**Нотатки до мовного портрета
переселенців з Лемківщини**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКІ УКРАЇНСЬКІ ГОВІРКИ
НОТАТКИ ДО МОВНОГО ПОРТРЕТА
ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ З ЛЕМКІВЩИНИ

Східнослобожанські українські говірки. Нотатки до мовного портрета переселенців з Лемківщини: Науково-навчальний посібник / За заг. ред. канд. філол. наук К.Д.Глуховцевої. – Луганськ, 2006.

У посібнику розглянуті деякі актуальні питання, пов'язані з функціонуванням в оточенні українських східнослобожанських говірок лемківського мовлення, що репрезентоване переселенцями; проаналізовані окремі особливості лемківської говірки.

Для науковців і студентів філологічних факультетів, учителів, а також усіх, хто цікавиться мовою й культурою Східної Слобожанщини.

Автори:

Глуховцева К.Д., канд. філол. наук, доцент;
Ніколаєнко І.О., канд. філол. наук, доцент; Скиба О.В., канд. філол. наук, доцент; Найрулін А.О., канд. філол. наук; Попова О.О., Скофатова Г.І., Барилова Г.К., Глуховцева І.Я., Карлова Н.М. – аспіранти кафедри української мови.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка від 31 березня 2006 р. (протокол №8)

Рецензенти:

Дмитренко В.І., кандидат філологічних наук, доцент (Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка);

Пащук Р.І., кандидат філологічних наук, доцент (Луганський державний університет внутрішніх справ).

ПЕРЕДМОВА

Лемківщина – українська етнічна територія, на якій здавна проживала карпатська група українців – лемки. Розташована по обох схилах Східних Бискидів, між річками Сяном і Попрадою в межах сучасної Польщі, та на північний захід від р.Уж у Закарпатті до р.Попрад у Словаччині, Лемківщина займає найнижчу частину українських Карпат (більшість низького – Лемківського, західну частину Середнього та східні окрайки Західного Бескиду). Територія до 1946 року становила 3500 км², населення – 200000 українців [ЕУ: т.4, 1275].

На думку багатьох учених, давніми предками лемків було слов'янське плем'я білих хорватів, що заселяло район Карпатських гір у VII – IX ст. У княжу добу Південна Лемківщина разом із Закарпаттям входила з половини X ст. до 1020 років у сферу впливу Київської держави, як і частина Північної Лемківщини, що згодом стала складовою Галицько-Волинської держави. Пізніше землі Південної Лемківщини були захоплені Угорщиною, а з 1340 років майже вся Лемківщина була включена до складу Польщі та знаходилась там до 1772 року. Східна частина краю творила Сяноцьку землю у складі Руського воєводства, Західна належала до Краківського воєводства. У XIV – XVI ст. територія Лемківщини була в абсолютній більшості заселена українцями. До кінця XVI ст. сформувалися основні риси сучасного лемківського говору.

Віддалене розміщення краю, відсутність українських міст і національної інтелігенції зумовили слабкий національно-культурний зв'язок між Лемківщиною та іншими українськими етнічними землями, передусім Галичиною та Наддніпрянською Україною. Це утруднювало поширення українських національно-патріотичних течій.

На початку XX ст. суспільно-політичне життя Лемківщини було позначене москвофільством, ідеї якого поширювали переважно місцеві православні священики. Приблизно в той же час почав розвиватися український національний рух, зосереджений у Новому Санчі та Сяніку. Серед провідних діячів українського національного руху на Лемківщині були В.Хиляк, П.Ліницький, О.Гудзьо, В.Яворський, М.Кубійович, М.Дороцький, О. і В.Константиновичі, В.Бучацький,

Й.Лукаsevич та інші. Після розпаду Австро-Угорщини на Лемківщині було проголошено Східнолемківську Республіку, яка в 1918 – 1919 роках створила Сяноцький комісаріат Західноукраїнської Народної Республіки з центром у с. Каманчі. Проте в середині лютого 1919 року цей комісаріат було ліквідовано польськими військами. Після падіння ЗУНР варшавський уряд, намагаючись послабити розвиток національного руху, підтримував москвофільську течію й прагнув перетворити лемків на окрему регіональну групу з польською національною свідомістю.

Німецька окупація Другої світової війни принесла нове горе лемківським патріотам. Фашисти заарештували й знищили крапих синів і дочок Лемківщини. У таємному зверненні до Гітлера його заступник Гімлер радив фіуреру для успішного проведення „расової селекції” (винородовлення) на Сході культивувати серед українців якнайбільше окремих „націй”: русинів, малоросів, карпаторосів, лемків, бойків, гуцулів, нацьковувати їх одна на одну. І хоч під час Другої світової війни український культурно-освітній рух на Лемківщині набув деякого поживлення, адже було засновано ряд українських середніх шкіл, учительська семінарія, Українське освітнє товариство тощо, проте в цілому життя лемків було важким.

Унаслідок укладення радянсько-польського договору 1945 року про польсько-радянський кордон (від 16 серпня 1945) територія Північної Лемківщини була остаточно передана Польщі. На підставі укладених договорів у 1945 – 1946 роках відбувся взаємний обмін населенням у прикордонних районах, зокрема й на Лемківщині. Переселення українців з їхніх етнічних територій мало відбуватися, за підписаними угодами, на добровільних засадах.

У зв'язку з цією операцією переселенці з Лемківщини й донині живуть у різних куточках України. На Луганщині (історично – Східній Слобожанщині) вони були розміщені в кількох населених пунктах – селах Переможне та імені Карла Лібкнехта Лутугинського р-ну, де до 1939 року проживали німці; у с.Великоцьк Міловського р-ну, с.Піски Новопсковського р-ну, с.Переможне Новоайдарського р-ну та деяких інших селах. Найбільше етнічних лемків проживає в

Лутугинському р-ні. Це переселенці з с. Чарна Краківського воеводства, вихідці із Західної Лемківщини. За свідченнями В.Сергійчука, кількість господарств на цій території до 1945 року дорівнювала 12366, на середину 1946 року виїхало 8239 сімей, залишилося 3354. Відношення українського населення до польського на цій території до 1945 року у відсотках складало 96 : 4. У с. Чарна до 1945 року проживала 71 сім'я, але уже в середині 1946 року виїхало 24 родини [Сергійчук 2004: 557–558]. Нині в с.Переможному Лутугинського району проживає 54 українці, за походженням – лемки.

Не вдаючись до історичної оцінки переказаних подій кінця 40-х років ХХ ст. (хай це зроблять історики), усе ж відзначаємо, що переселенці с. Переможного (Лутугинський р-н) пам'ятають село, з якого були депортовані на Луганщину, володіють говіркою, перейнятою від своїх батьків, радо сприйняли ідею видання книжки про особливості мовлення жителів їхнього села.

Вихід цієї книжки став можливим лише завдяки щирості й сердечності багатьох інформаторів, з якими нам довелося працювати, правдивості їх розповідей, чіпкій пам'яті. Особливу подяку висловлюємо Цьолці Меланії Олександрівні, Сороканич Ганні Теодорівні, Рейді Іванові Семановичу, а також Бодневич Марії Методіївні, Вансач Марії Орестівні, Мадяк Розі Павлівні, Перегрим Йосипові Івановичу, Сороканич Антоніні Петрівні та ін. Щиросердне сприяння пошуковій роботі, усебічну допомогу при збиранні та обробці матеріалу відчували ми з боку директора місцевої школи Вербовського Володимира Івановича, учительки української мови Васюри Зінаїди Миколаївни. За все їм щира подяка.

НОТАТКИ ДО МОВНОГО ПОРТРЕТА ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ З ЛЕМКІВЩИНИ

Про етніонім „лемки”

Сьогодні в ономастиці існує щонайменше три основні гіпотези щодо етніоніма „лемки”:

- 1) ця назва є похідним утворенням від досить поширеного в лемків слова *лем*, що означає „тільки”, „лише”;
- 2) назва утворилася від антропоніма *Лемко* (прізвисько, особове ім'я);
- 3) назва пов'язана з сарматським племенем *ліміганти*.

Вочевидь, що остання гіпотеза, запропонована відомим чеським мовознавцем П.Шафариком у 1837 р. і підтримана І.Вагилевичем, а ще пізніше І.Шараневичем, є найменш переконливою з хронологічної точки зору. Відомо, що плем'я ліміганти посідало територію східної Панонії ще в I столітті. Тому, на нашу думку, тут не враховано важливий лінгвістичний чинник, бо відомим є загальноприйнятий факт, що лемківський говір „утворився у XVI – XVI ст. унаслідок переселення людності з Надсяння (Сяноцької й Перемиської земель)” [УМ 2000: 287]. З певною іронією до згаданої гіпотези ставиться також відомий український мовознавець О.Стрижак, розглядаючи історико-етно-географічну структуру Птоломесвої Сарматії [Стрижак 1991: 98].

Що ж до першої гіпотези, яку підтримує значна більшість мовознавців-класиків (А.Брюкнер, І.Верхратський, Б.Грінченко, М.Дурново, Ф.Славський, Д.Ушаков, М.Фасмер, В.Ягич і той-таки І.Вагилевич), то, на нашу думку, вона тісно пов'язана або навіть витікає з другої гіпотези, яку підтримують П.Чучка, М.Худаш та М.Демчук. Так, П.Чучка зауважує, що „слово *lemko* з'являється вперше як прізвисько на Мукачівщині в документах XIV – XVI ст.” [Лемківщина 1999: 42]. М.Худаш і М.Демчук указують, що чільне місце серед лексичних засобів слов'янської ойконімії належить саме антропонімам. „Можна сміливо констатувати, – зауважують вони, – що більшість слов'янських ойконімів – це генетично відантропонімні утворення” [Худаш,

Демчук 1991: 13]. Таке твердження, на нашу думку, можна перенести й на інші географічні або етнографічні назви.

Таким чином, стає зрозумілим, що прізвисько *Лемко*, *Лемок*, *Лемак* поза всяким сумнівом утворилося від слова *лем*, котре у свою чергу є визначальною лінгвістичною ознакою українців, „які здавна селилися в Карпатах на схилах Низьких Бескидів (між ріками Уж, Сян на сході та Попрад з Дунайцем на заході)” [МСГУ 1997: 231]. Надалі цей онім поширюється на назву етномовної території з домінуючим *лем* і стає спільною назвою субетносу „лемки”. Сама ж назва, вочевидь, не є лемківською, вона надана сусідами саме „за часте вживання в розмовній мові діалектної частки „лем” у значенні „лише”, „тільки” (О.Верхратський)” [Там само]. „Там, де всі „лемкають”, нема сенсу прозивати якусь особу лемком, лемаком, лемцьом, лемцем чи лемчам” [Лемківщина 1999: 42]. Ще одним підтвердженням цієї думки є те, що „самі лемки називали себе руснаками або русинами” [ЕУ 1994: 1275].

Отже, відантропонімна гіпотеза етноніма *лемки*, імовірно, є більш обґрунтованою й виправданою в сучасній українській ономастиці, але тільки в закономірному зв'язку з лінгвістичною „лемківською” гіпотезою, пов'язаною зі словом *лем*.

З історії назви *Чарна*

Про виникнення назви села існує кілька гіпотез, проте єдиної думки щодо етимології слова немає. Привертає увагу те, що на Західній Лемківщині існує кілька співзвучних власних назв: це села *Чирна*, *Чарна*, *Чорна*, *Чорне*, що є свідченням, на наш погляд, різних виявів колишніх [е, ь], зафіксованих у староукраїнських *чернь*, *чърныи* ‘чорний’, які пов'язані із праслов'янською формою **čьrnyъ*, котра, як передбачають, розвинулася з індоєвропейського кореня **kirs*. Це знаходить своє підтвердження в інших мовах: у давньонімецькій *kirsnan* ‘чорний’, литовській *kėršas* ‘чорно-білий’, ‘п'ятнастий’, *Kirsna* ‘Чорна’ (назва річки) [Цыганенко 1989: 480].

Найменування *Чирна*, *Чарна*, *Чорна*, *Чорне* допомагають зрозуміти, що [е] після шиплячих в українських говірках може мати різні вияви: [и] характеризує говірку з підвищеною

вимовою [e], тобто „икаючу“; [o], властиве більшості говірок української мови, указує на лабіалізацію [e] після шиплячого; [a] демонструє обнижену вимову голосних переднього ряду, унаслідок чого [e] нерідко вимовляється як [a] (напр., *зелений* як *залений*, *тепер* – *тапер*).

Найчастіше обнижені наголошені вияви [e] функціонують у північногуцульських та сусідніх покутських говірках [Залеський 1973: 80]. Після шиплячих приголосних цю рису фіксували в надсянському, закарпатському, бойківському, лемківському діалектах (І.Верхратський, І.Панькевич, П.Чучка, І.Пагіря, П.Лизанець, Д.Бандрівський, В.Латта, В.Шимановський): *'чаран*, *'жардка*, *'щадрий*, *печарка*, *жс'лудок*, *у'чара*. Зміну звука [e] на [a] вважають виявом вокальної гармонії [Герман 1997: 35–36; Мартинова 2003: 61–62]. Отже, наявність [a] в назві села Чарна свідчить про належність говірки до південно-західного типу та типовість мовлення жителів аналізованого н.п.

У топонімії України можна знайти чимало назв з компонентом *чорний* чи коренем *чорн-* (*черн-*): *Чернацьке*, *Чернеча Слобода*, *Чернещина* (на Сумщині), *Чернелівці* (на Хмельниччині), *Чернин* (на Київщині), *Чернещина* (на Харківщині), *Черниця* (на Рівненщині), *Чернишівка*, *Чернігівка* (на Миколаївщині), *Чернігів*, *Чернігівка* (у Запорізькій обл.), *Черніїв* (на Івано-Франківщині), *Чернявка* (на Житомирщині), *Чернятин* (на Івано-Франківщині), *Чернівці*, *Чорна*, *Чорна Тиса* (на Закарпатті), *Чорне* (на Харківщині), *Чорний Острів* (на Хмельниччині), *Чорний Потік*, *Чорнівка* (на Чернігівщині), *Чорні Лози* (на Сумщині), *Чорнобай* (на Черкащині), *Чорнобиль* (на Київщині), *Чорногірка* (на Одещині), *Чорноглазівка* (на Полтавщині), *Чорногузи* (на Чернігівщині), *Чорнозем* (на Дніпропетровщині) та ін. [Горпинич 2000: 342–343, 344–345]. Досить поширеним цей корінь також у прізвищах українців: *Черненко*, *Черняк*, *Чернай*, *Чермак*, *Черний* (*Чорний*), *Черниш*, *Черні*, *Черник*, *Чернявський*, *Чернявченко* та ін. І.Фаріон у документах Підкарпатської Львівщини кінця XVIII – початку XIX ст. знаходить тринадцять прізвищевих назв з частиною *черн-* (*чорн-*): *Чернецький*, *Черницький*, *Черниця*, *Чернушка*, *Чернюк*, *Черняк*, *Черлюк*, *Чорненький*, *Чорний*, *Чорній*,

Чорнобай, Чорнобиль, Чорновус [Фаріон 2001: 309–310]. Таке поширення давнього кореня *чъри-* у власних назвах свідчить, на думку О.Братка-Кутинського, про зв'язок слова *чорний* з назвою символу божественної триєдності, що звався в сиву давнину *Чер* [Братко-Кутинський 1998: 70–71]. Цю гіпотезу ученого ніхто з мовознавців науково не довів, проте й не заперечив.

Отже, назва села *Чарна* пов'язана за походженням з давнім коренем *чъри-* 'чорний', який входить до складу численних українських власних назв.

Начерк історії деяких прізвищ

Відомо, що прізвищеві системи різних народів є специфічними мовними системами. Вони формуються під впливом різних лінгвальних та позалінгвальних чинників. В Україні часом формування прізвищевої системи вважається XVII ст., та ще до кінця XIX ст. в ідентифікації представників низів суспільства, особливо селянства, помічені відхилення навіть в офіційних документах [Добровольська 2003: 57]. На жаль, і в наш час варіантів прізвищ не зменшується, а, навпаки, збільшується, оскільки народнорозмовні варіанти найменувань людей продовжують впливати на офіційно зареєстровані прізвища. А якщо до цього додати некваліфікованість багатьох працівників паспортних столів, з вини яких низка прізвищ просто спотворено, то виявиться, що офіційні найменування людей, якими є прізвища, мають у собі чимало живомовних елементів. Це стосується також і прізвищ, поширених у с.Переможному.

Вивчаючи антропонімію давньої Лемківщини, С.Панцьо зважала на функціональні особливості родових найменувань, які використовують лемки. Усі основи прізвищ дослідниця поділяє на дві групи: основи іменні та основи апелятивні. Опис семантики твірних основ у її працях здійснено способом членування матеріалу на лексико-семантичні розряди в межах категорії *nomina personalia* та *impersonalia* [Панцьо 1995: 10–11].

Прізвища с.Переможного також неважко поділити на відіменні (утворені від імен людей) та відапелятивні (утворені від загальних назв).

До першої групи відносимо *Матичак* < Mat-cz-ak < Mat-k-o - < Matthaios < matitahu ‘дарунок’ [Фаріон 2003: 240]; *Демчак* < Dem-cz-yp-a (czak) < Дем-к-о < Дем[ид] ‘славний, великий’, Дем[’ян] ‘присвячений Дамії’ [Фаріон 2003: 181]; *Васюра* < Basileios < basileios ‘царський’.

Від імені *Стефан* утворене прізвище *Стафеняк* (*Стафіняк*). Такий варіант прізвища здебільшого не фіксується словниками. Так, І.Фаріон виявляє в досліджуваних джерелах прізвища *Стефан*, *Стефаній*, *Стефанович*, *Стефанчук*, що пов’язані з ім’ям *Стефан* [Фаріон 2003: 289], І.Трійняк подає біля 420 розмовних варіантів імені *Степан*, *Стефан*, серед яких і ті, що стали основою для прізвищ *Стефак*, *Стефалюк*, *Стефаневич*, *Стефаненко*, *Стефанець*, *Стефаняк*, *Стефанюк*, *Стефаник*, *Стефаншиш*, *Стефанів* та ін., але не засвідчує варіанта *Стафеняк* [Трійняк 2005: 348–349]. М.Лесюк, аналізуючи систему власних особових назв с.Ковалівка Коломийського р-ну Івано-Франківської обл., розглядає ім’я *Стефан*, від якого утворені прізвища *Стефанко*, *Стефаншиш* [Лесюк 2005: 177]. Імовірно, в аналізованій лемківській говірці в усному мовленні пройшла метатеза голосних, взаємозаступлення звуків [e] – [a] (*Стефаняк* – *Стафеняк*), це й стало основою для офіційного варіанта прізвища. Зміна [e] на [a] в середині імені, за свідченням Р.Осташа, може бути викликана різними причинами, хоч кількість особових імен зі слідами цієї зміни незначна: *Лавко* < *Левко*, *Ляхно* < *Лехно* та деякі інші. Залишки цього фонетичного явища збереглися на території середньонаддніпряньського говору, рідше – степового [АУМ, I, к. 324; Осташі 2005, 93].

Прізвище *Вансач*, на наш погляд, пов’язане з іменем *Іван*, зокрема його варіантами *Ванцьо*, *Ванч*, *Ванча*, *Ванчаба*, *Ванчик*, *Ванчук* [Трійняк 2005: 143], а прізвище *Ганбаль* можна розглядати як похідне від *Гань-к-о* < *Ган[тіол]*, [*Йо*]ган, а також *Ган[на]* [Фаріон 2003: 165].

До прізвищ відетнонімного походження належать *Мадяр*, що пов’язується у свідомості мовців з назвою *мадяр*, прізвище *Русин* етимологізоване з допомогою загальної назви *русин*.

Частина відапелятивних антропонімів, хоч і прозора за походженням, проте пов’язана з твірною основою, уживаною з

кількома значеннями. Так, прізвище *Сороканич*, на відміну від зафіксованих І.Фаріон назвами осіб *Сорока*, *Сороків*, *Сорокопуд*, *Сорохан*, пов'язаних з назвами птахів *сорока* і *сорокопуд* [Фаріон 2003: 287], співвідносне з іменниками *сорока* 'птах' та *сорок* 'мішок', числівником *сорок*, що ускладнює з'ясування історії постання прізвища. Імовірно, у цьому прізвищі доцільно виділити суфікс *-ан-*, який найчастіше виражає предметну, атрибутивну та процесуальну ознаки, виконуючи при цьому кваліфікативну функції [Фаріон 2003: 91]. Суфікс *-ич* за походженням сягає праслов'янської доби, на думку І.Фаріон, він постійно був патронімним, уживаючись для творення назв осіб від загальних та власних назв [Там само: 56-57], зокрема *-ич* додавався до давньослов'янських відкомполітичних та відапелятивних імен та прізвищ: *Немирич*, *Бородинич*, *Воронич*, *Калитич*, *Козич*, *Слабинич* [Литвинчук 2005: 203–204]. Отже, прізвище *Сороканич* має твірну основу *сорок-*, ускладнену спочатку кваліфікативним, а потім патронімним суфіксами.

Походження багатьох прізвищ можна з'ясувати лише з допомогою етимологічного словника. До них відносимо: *Гоць* < *Год[е]с>ц[лав]*, де праслов'янське *годъ-* походить від *годный* 'приємний, зручний' [Фаріон 2003: 172]; *Перг(х)ач* < *Пиргач* < *тиргач* 'кажан' (діалектне) [Фаріон 2003: 260]; *Гунчак* < *Гунька* < *гунька*, що вживається з кількома значеннями: 'гуня – верхній сукняний одяг', 'кожухар, кожушник', 'червона вовняна спідниця' [Фаріон 2003: 177]; *Цьолка*, імовірно, має варіант *Цьотка* [Фаріон 2003: 307], який утворений від *цьотка* 'тітка'.

Частина прізвищ прозора за походженням: *Бодневич* (від *бодня* 'діжка'), *Верхановський*, *Ковальчук*, *Біжско*, *Стадник*, *Ротецький* та ін.

Найпродуктивнішими суфіксами при утворенні прізвищ є форманти *-ак* (*-як*), *-ич*, *-ук*, *-чук*, *-ин*, рідко вживаються *-ур*, *-аль*.

Клички тварин в системі власних назв

Зооніми (клички тварин) – частина лексичного складу мови. Особливо закриті від людського ока, вони далеко не всі зафіксовані в лексикографічних працях, атласах. Немає й

окремих словників, присвячених фіксації лише зоонімів, та й наукових розвідок, у яких би досліджувались зооніми, обмаль.

Дослідник діалектної ономастичної лексики П.П.Чучка розглядав питання походження зоонімів, вивчав зоонімію Закарпаття. Російські вчені Т.П.Романова та О.В.Салуніна встановлюють сукупність кличок тварин одного села й виявляють типологічні особливості кличок як одного з видів власних імен. Однак до цього часу зооніми залишаються недостатньо вивченим пластом власних імен. А проте польський професор Стефан Вархол, вивчаючи традиційні слов'янські зооніми в країнах центральної Європи, установив мовні кордони прабатьківщини слов'ян.

Тож у зв'язку із збільшенням наукових праць з ономастики, від якої відпочаткувалась зооніміка, учені роблять спроби лінгвістичної інтерпретації зоонімного матеріалу.

Вивчення зоонімів, зокрема їх відношення до імен загальних і до інших власних імен, має дати певний матеріал для вирішення загального питання про значення власних імен та їх статус у мові.

Клички тварин великою мірою належать до діалектної лексики, дослідження їх дає додаткові відомості про словниковий склад місцевих говірок. Зооніми українських східнословобожанських говірок як вторинні найменування можуть бути реально мотивованими та вказувати:

– **на масть тварини:** (*Гнідко, Сірко, Сивко, Чернявка*); *Мурий* (кінь, у якого сіре або сіро-буре хутро з плямами); *Смуглянка* (корова темна, майже чорна); *Попеляста(ий)* кінь, *корова* (з попелястим хутром); *Рябушка* (корова, у якої шкіра в плямах – ряба);

– **індивідуальні зовнішні прикмети:** *Висловухий(а)* – кінь, корова з дещо обвислими вухами; *Крутий* – козел з крутими рогами; *Рогатуха* – корова з великими рогами; *Бородинка* – коза з красивою бородою;

– **зріст і вік тварин:** *Малюк* – бик, козеня, теля, лоша; *Бублик* – собака, який носить хвіст бубликом (загорнутим у бублик); *Курінка* – маленька корова;

– **час народження:** *Люта* – народжена в лютому; *Квітуня, Квітуня* – у квітні; *Ночка* – народжена вночі; *Зорька, Зоринка* – народжена вранці, на зорі;

– **особливості поведінки, дій, які вони відтворюють:** *Реп'яшок* – тварина дуже любить свого господаря й усюди ходить за ним, а коли ж господар залишає тварину одну, вона – ірже (кінь), мукає (корова), гавкає (собака), нявчить (кішка) тощо; *Хватко* – собака, яка хапає їжу в повітрі; *Хропко* – кінь, який хропе;

– **ставлення людини до тварини:** *Ласка* – кобила (кінь), корова (бик), собака з тихим, спокійним норомом, покірна, добра, любить, коли її гладять і сама не промине випадок підійти до господаря й потертися об нього; *Гордій, Грізний* – кінь, *Дурко* – півень, який весь час б'ється з кимось;

– **окремий випадок, що стався з твариною:** *Заблуда* – теля, лоша, козеня, кошеня, курча, що відбилосся від свого подвір'я – і прибилося до чужого.

Немотивовані зооніми, а саме ті, що використовуються **готовими**, узяті з апелятивної, чи антропонімної, чи топонімної лексики: *Мар'ян* (кіт, козел); *Фенька* (корова, собака, кобила, кішка); *Максиміліанівка* (кобила); *Воскобійник* (бик); *Єва* (гусиня); *Сільва* (собака, кішка, коза); *Лорд* (собака); *Кум* (цап); *Фраза* (корова); *Сплюха* (свиня, кобила).

Зоонімія Східної Слобожанщини являє собою певну систему, яка доволі стабільна.

Переважають мотивовані зооніми, які проходять той же шлях, що й інші ономастичні категорії: поступово втрачають внутрішню форму й переходять до розгляду немотивованих, та все ж вони стоять ближче до апелятивів, ніж інші антропонімі категорії.

Немотивовані зооніми – це звичайні власні імена. Принципи, що служать основою мотивації зоонімів, майже такі, як і при називанні людей прізвиськами.

Вивчення традиції іменування тварин пересенцями з Лемківщини допомагає зрозуміти різницю в принципах добору кличок. За переказами старожилів, на Лемківщині не прийнято давати клички свійським птахам: курці, півневі, гусакові, качкам, індикові. Тому їх називають *курка, когут, качка, качур*,

гусь, гусак, гуска. Рідко мали клички поросята. Найчастіше клички давали коням, коровам і собакам. Для їх номінації користувалися словами, що вказували на масть тварини, час її народження. Іронічно переселенці з Лемківщини відносяться до немотивованих зоонімів, тобто традиції називати тварин іменами людей: „Ну, ката Василем не називали, і свиню Машою не звали”.

Час народження тварини взятий за основу при найменуванні корів: ¹Майка – народилася в травні, ¹Марта – у березні, Фев¹ралька, Лю¹тіня – у лютому, К¹вітка – у квітні.

У кличках тварин кваліфікативну функцію нерідко виконують назви квітів: Ру¹жана (від *рожа*), Ма¹рунка (від *ма¹руна* ‘ромашка’ [Піпаш, Галас 2005: 99]).

Найчастіше вибір клички мотивується мастю тварини: Кра¹суля – рябої масті корова (пор., уживання загальної назви *кра¹суля*, що означає ‘ряба або червоної масті корова’ [ГГ 1997: 104]), Бар¹нуля – коричневої масті корова (пор.: *барна*, *бар¹нуца* ‘корова або віл коричневої масті’ [Піпаш, Галас 2005: 11]); Не¹золя – червонуватої масті корова; Му¹рза – корова з чорною мордою (пор.: *мурза* ‘корова з чорно. мордою’ [Піпаш, Галас 2005: 106]), Па¹вунка – корова білої масті (пор.: *па¹вуна* ‘корова білої масті’ [Піпаш, Галас 2005: 131]), Бі¹лявка – корова білої масті (пор.: *бі¹лявка* ‘мила, кохана’ [ГГ 1997: 28]).

Назва *Мар¹жінка*, імовірно, утворена від іменника *мар¹жінка* ‘велика рогата худоба’ [ГГ 1997: 120], в основу якої покладена загальна назва, подібні способи називання тварин спостерігаємо в таких випадках: Дик – кабан (від *дик* ‘кабан, верп’ [ГГ 1997: 59]), Вір – кінь. Типовими для коня є такі клички: Г¹нідий, Г¹нідко (від *гнідий* ‘темно-коричневий’ [УСУМ рік: 180]), Бу¹ланий (від *буланий* ‘світло-рудий’ [УСУМ: 99]), Му¹ровий (від *муровий* ‘сильний’ [ГГ 1997: 127]), ¹Мішко (пор.: *Мішко* ‘кличка коня’, виявлена в гуцульських говірках [Піпаш, Галас 2005: 105]).

Зафіксовані клички собак залежно від способів називання тварини можна поділити так: утворені від загальної назви тварини: *Пес*; звуконаслідувальні назви: *Гавк*, *Гав¹куля*, ¹Бурко; залежно від кольору шерсті: *Бі¹лінка*; залежно від того, у якому місяці народилася собака: ¹Марчук (собака, народжена в

березні); утворені від іменників, що означають будь-які загальні назви: *Ватра* (від *ватра* 'вогнище'), *Ялиця* (від *ялиця* 'ялина'), *Шарик* (від *шар* 'коло').

Отже, серед зоонімів, якими послуговуються переселенці з Лемківщини, переважають мотивовані зовнішніми ознаками клички тварин, рідко для цих назв твірними виступають слова, що вказують на особливості поведінки тварини, індивідуальні їх риси. Зооніми нерідко співвідносяться з назвами місяців, такі клички вказують на час народження переважно корови, собаки. Неважко помітити, що найчастіше клички даються коровам, у зв'язку із змінами особливостей господарювання рідше вживаються клички коней, зовсім вийшли з ужитку клички овець.

Особливість аналізованих кличок тварин у тому, що вони нерідко можуть утворюватися від загальних назв тварин: *Пес* (собака), *Маржинка* (корова), *Вір* (кінь).

З-поміж аналізованих зоонімів виділяються клички собак, оскільки вони нерідко можуть утворюватися від іменників, які не мотивують зовнішні ознаки чи поведінку тварин.

Загалом у кличках тварин законсервовано чимало діалектних назв, поширених у карпатській групі говорів, зокрема в гуцульських говірках.

Стан дослідження лемківського говору

Лемківський говір належить до карпатської групи південно-західного наріччя української мови, споріднений з надсянськими, бойківськими та середньозакарпатськими говірками. Українські дослідники, зокрема В.Гнатюк, С.Томашівський, І.Верхратський, Й.Шемлей, вважали лемківські говірки за автохтонні [ЕУ 1994: 1281].

Риси лемківського говору широко представлені в пам'ятках писемності різних жанрів, починаючи з XVI ст., – ділових документах, оригінальних і перекладних конфесійних текстах, художній літературі, записах фольклору [ЕУМ: 288].

Про основні або окремі риси лемківських говірок можна знайти відповідний матеріал у різних статтях та посібниках з

української діалектології. З-поміж найважливіших праць, присвячених лемківським говіркам, М.Демчук та М.Онишкевич називають дослідження І.Верхратського, низку праць І.Панькевича та І.Зілінського [Демчук, Онишкевич 1999: 47]. До цього слід додати праці В.Гнатюка, В.Курашкевича, Р.Райнфуса, О.Горбача, О.Лешки, М.Лесева, М.Штеця, С.Панцьо.

Крім названих дослідників, вагомий внесок у вивченні лемківських говірок зробив своїми працями польський мовознавець З.Штібер. До вивчення південнолемківських говірок неодноразово вдавався словацький мовознавець українець В.П.Латта. Особливої уваги заслуговує укладений В.П.Латтою „Атлас українських говорів східної Словаччини”, над яким учений працював понад 10 років (1951–1965), самотужки зібравши матеріал з 270 населених пунктів українського регіону Східної Словаччини. Високо поцінований у науковій літературі „Лінгвістичний атлас українських говірок східної Словаччини” З.Ганудель. Значний внесок у дослідження лемківського говору зробив також відомий польський учений-лінгвіст Я.Рігер.

Як відзначають М.Демчук і М.Онишкевич, у зв'язку з переселенням населення галицької частини Лемківщини (причому не компактно на якусь одну територію, а переважно розрізнено й у різні області, хоча переважно західні) дослідження цього говору переважно припинилося [Демчук, Онишкевич 1999: 47]. Проте не можна сказати, що лемківські говори не досліджувались. Про основні або окремі їх риси можна знайти відповідний матеріал у різних статтях та посібниках з української діалектології.

На підставі використання наявних на сьогодні діалектичних матеріалів і досліджень лемківського говору вкажемо на основні його особливості у фонетичній, морфологічній, синтаксичній і лексичній системах.

Фонетичні риси лемківської говірки

Після Другої світової війни, коли значна частина лемків була переселена на північні-західні землі Польщі, у західні й південно-східні області України, лемківські говірки зазнали складної трансформації в нових діалектних умовах.

У говірці с.Переможного Лутугинського району Луганської обл. діалектоносії старшої генерації нерідко зберігають типові риси лемківського говору.

Наголос тут у словах одномісний, на передостанньому складі, такий, як у більшій частині лемківського мовного ареалу, особливо в західній його частині [Лесів 2003: 244; Stiber 1982: 6–7]. Щоправда, на східній Лемківщині, за спостереженнями вчених, на межі з надсянськими та бойківськими говірками, були помітні відхилення від цієї закономірності. Наголос тут був рухомий, а ближче до центральної частини (може, унаслідок тенденції до вирівнювання з паракситонічним наголосом) у різних словах він падає часом то на останній, то на початковий склад, як, наприклад, *ок'руглий*, *'теплий*, *зе'лений*, *відско'чиў*, *ко'рова*, *'жолудок*, *пору'ча* [Демчук, Онишкевич. рік 48–47]. У говірці с.Переможне відхилення від звичного наголошування слів спостерігаємо в мовців при переході на літературну українську мову чи мову суміжних українських говірок.

Наголошений вокалізм говірки с. Переможне складається з шести одиниць: /i/ – голосна фонема переднього ряду високого підняття, перед якою приголосні можуть зазнавати пом'якшення чи не зазнавати; /и/ – голосна переднього ряду, високо-середнього підняття, вимова якої наближена до середнього ряду, перед якою приголосні вимовляються твердо; /e/ – голосна переднього ряду, середнього ступеня підняття язика, перед якою приголосні можуть пом'якшуватися і вимовлятися твердо; /у/ – голосна заднього ряду високого підняття; /о/ – голосна заднього ряду, середнього підняття; /а/ – голосна заднього ряду, низького підняття.

Давні [*o] та [*e] рефлексовані через [i]: *н'іч* – *'ночі*, *ш'іс'т'* – *'шестий*, *'пірце* – *'перо*. Перехід етимологічного [o] в нових закритих складах (незалежно від наголосу) в [i] відбувся послідовніше: *к'ін'*, *р'ік*, *н'ім*, *Б'із*, хоча в багатьох випадках у таких словах зберігається тверда вимова приголосних: *ніч*, *сватів*, нерідко вживаються паралельно форми з [o] та [i]. Закономірність зміни [o] – [i] порушується в багатьох словах: *слозон'ками*, *во'рожека*, *'войка*, *голо'довка*, що свідчить як про нові нашарування в мові, так і про архаїчні залишки звукової системи: *'войс'ко*. Зміна [*e] на [i] має свої особливості: вона не властива всім словам, напр., *пец* (*ніч*) у багатьох словах має відповідник [и]: *вечирки* (*вечірки*), *'пірце* – *'перо*.

У крайніх південнолемківських говірках (у Словаччині) давнє [o], як відомо, зберігається: *стоп, кон', дробний*. У середньо- і східнолемківських говірках звук [o] в наголошеній позиції перед наступним складом з [y] переходить в [y]: *на 'гуру-на 'гору*, так само переходить в [y] цей звук у позиції перед звуженим [o] (типу род. одн. *ку'руви – ко'рови, ду'руги – до'роги*), а також у позиції перед [i] в наступному складі: *путік – потік*.

Давній [*ě] рефлексований здебільшого через [i], що пом'якшує попередній приголосний: *д'ід, 'д'ідо, п'ідемо, нид'ілен'ка, 'в'інок*. Зрідка в таких складах можуть виступати варіанти: *трис', тр'іс', тр'іс'нути*.

Ненаголошений голосний [e] перед приголосними нерідко реалізується як [i]: *тирий'хали, ти'пер*, зрідка, у деяких словах, характерний перехід давнього [e] в закритих складах в [y]: *м'уд – мед, т'утка – тітка*.

Появу голосного [e] на місці загальноукраїнського [и] у словах типу *зберати, виберати* М.Лесів пояснює впливом відповідних польських слів з [e] (*zbierac, wybierac*) [Лесів 2003: 244], хоча таке поширення вимови ненаголошеного голосного [e] можна віднести до внутрішніх явищ системи української розмовної мови.

У системі голосних звуків зберігся давній [ы], хоч уживання його не позначене певною системністю: швидше можна говорити про деякі відхилення при вимові в окремих словах голосного переднього ряду [и], що виступає після губних, сонорних, передньоязикових, задньоязикових і гортанних приголосних: *'бити, 'мити, 'риба, 'итири, гир'м'іти*. Однак паралельно тут уживається середньорядний [ы]: *'быти, 'рыба*.

Характерною є вимова [-ир] замість [ре], [ро], [ри] на місці давнього [ръ]: *кир'ниці'а – кри'ниця, 'хирбет – х'ребет, 'дирва – д'рова, кир'шити – кри'шити*, а на місці давнього [ль] вимова звукосполучення – [ву], [во]: *с'вуза – с'льоза, 'вушка, 'вошка – 'ложка*.

З інших характерних рис лемківського вокалізму збереглася редукція (тобто спрощення) кінцевого [и] в дієсловах наказового способу 2-ї ос. одн.: *бер – бери, воз – вози, роб – роби*.

Своєрідною рисою вокалізму лемківських говірок є тенденція до скорочення або стягнення деяких слів типу: *зац – зацяць, пр'шива – пр'шшла, родити – городити, х'цеме – хо'чемо, м'вода – мо'вода*, особливо стягнення характерне для дієслів другої особи однини дійсного способу теперішнього часу: *ке – 'каже, рахе – рd'хує, 'муре – му'рує*.

Для системи приголосних говірки с.Переможне характерні такі особливості, як наявність на місці приголосного [л] звука [в]: *го'вова – голова, л'вух – плуг, с'вово – слово, с'вава – слава*; тверда вимова приголосних у кінці слова, як-от: *'оген, с'толец, учар* (вівчар), *п'ят* (п'ять), *ш'ст* (шість), хоча можлива й невіправдана м'яка вимова: *тут'*; м'яка вимова [л], [н], [р] у середині окремих слів, як *'біл'ок, спол'н'йти, зе'ле'новатий, м'н'ого, звір'ом*; м'яка вимова приголосного [р] у непрямих відмінках іменників, як-от: *ко'с'ар'ом, ри'бар'а, ри'бар'ом*; тверда вимова приголосного [ч]: *'качка, 'чутти, 'черний*; дорсальна вимова щілинних [с], [з], [ц], що сприяє їх зближенню з шиплячими: *'ш'іно, ш'п'івам, 'ж'има* (зима), *ш'л'іди; тш'і'ничу* (пшеницю), *пd'лч'і* (палиці), *х'вончі* (хлопці).

Звук [в] у функції прийменника перед приголосними часто переходить у [г]: *г'воді, го г'роді*.

Типовою лемківською рисою М.Пшеп'юрська-Овчаренка вважала наявність [шт] замість [шч] [Пшеп'юрська 1954: 83]. Диспалаталізацію, тобто ствердіння [р], на кінці слова (*п'ісар, р'із'б'ар*) та диспалаталізацію приголосних [с], [з], [ц] у повних прикметникових формах на -ський, -зкий, -цкий (*к'інський, убозкий, брацкый*) важаємо особливістю, що виявляється в досліджуваній говірці ситематично.

Морфологічні риси говірки с. Переможне

Словотворчі ресурси лемківських говірок містять різні форманти, завдяки яким утворені численні локалізми, що надають специфічного відтінку мовленню лемків і суттєво відрізняють його від літературної норми. Наприклад, за вказівкою М.Демчука та М.Онишкевича, широко вживаними в лемківських говірках є іменники жіночого роду на *-ын(а), -ан(а)*, невідомі українській літературній мові, як-от: *жен'кын'а, полот'кын'а, су'хан'а, ко'пан'а*,

череван'а. Поширені також специфічні пестливі форми іменників чоловічого роду з суфіксами *-ичек (-ічек)*: *поп'ічек, тат'ічек, брат'ічек*, жіночого роду з суфіксами *-ичка (-ічка)*: *мат'ічка, хыжчина, коровичка* [Демчук, Онишкевич 1999: 49]. У говірці с. Переможне такі форми наявні, діалектоносії їх уживають, але для того, щоб вивчити, чи створюють вони неповторне обличчя говірки, потрібні спеціальні записи діалектного матеріалу.

Словозміна іменників говірки с.Переможне має багато спільних рис з іншими говірками карпатської групи говорів. До них відносимо:

- збереження давнього закінчення називного відмінка множини іменників чол. роду на *-і*, яке в українській мові перейшло в передньо-середнє *-и*: *па'рїбци* – парубки, *пас'туси* – пастухи¹, *воўци* – вовки тощо;

- закінчення *-ове* в іменниках наз. відмінка множини, що походить від давніх основ на *-и* іменників (назв живих істот): *па'нове* – пани, *бра'тове* – брати, *сусі'дове* – сусіди, *пред'кове* – предки;

- закінчення *-ове* в деяких випадках приймають також іменники – назви неістот, як-от: *до'мове* – дома, *ду'бове* – дуби;

- закінчення *-и* в родовому відмінку однини іменників жін. роду III відміни: *'вісти*, *'соли*, *л'у'бови*;

- закінчення *-ох* у родовому відмінку множини іменників чол. і жін. роду: *двох дн'ох* – двох днів, *його бра'тох* – його братів, *дл'а ко'ровох* – для корів;

- закінчення *-ом* в іменниках орудного відмінка однини жін. роду: *т'равом* – травою, *'вербом* – вербою, *'водом* – водою, *'гором* – горою, а в деяких випадках також закінчення *-оу'*: *го'вовой* – головою, *'рукоу'* – рукою, *'ногоу'* – ногою.

Характерною рисою досліджуваної говірки є властивість іменників жіночого роду приймати закінчення чоловічого роду шляхом скорочення закінчення *-є, -о, -ю* в кличній формі однини, як-от: *'зозул'* – зозуле, *'газдин* – газдине, *'Матрон* – Матроно, *Улян* – Уляно, *'Параск* – Параско, *'мамус'* – мамусю, *'бабус'* – бабусю, *'дівус'* – дівусю, *'Марус'* – Марусю.

У відмінювання прикметників звертають на себе увагу такі риси:

– закінчення -и в називному відмінку множини: *ви¹соки* високі, *кра¹сиви* – красиві, *си¹льни* – сильні;

– стягнення закінчення родового відмінка однини: *добро¹ї* – *добро¹ї*, *ви¹лико¹ї* – *ве¹лико¹ї*.

У говірці вживаються характерні для лемківських говірок займенникові форми: *на ни* – на нього, *на н'ї* – на них, *за ни* – за нього, *за н'ї* – за них, редупліковані (тобто подвоєні) форми вказівних займенників *тота* – та, *тото* – то та ін.

В орудному відмінку однини для займенників, як і для іменників, властиве закінчення -ом: *за мном* – за мною, *за тобом* – за тобою, *за собом* – за собою. Займенники прикметникової форми, як і прикметники, в орудному відмінку приймають закінчення -ма: *ти¹ма* – тими, *ни¹ма* – ними, *мо¹їма* – моїми, *тво¹їма* – твоїми, *та¹кима* – такими, *твер¹дима* – твердими, *су¹хима* – сухими.

Серед неозначених займенників виділяються такі форми: *к'тосі* – хтось, *щ'тосі* – щось, *буд-кто* – будь-хто, *дакто* – дехто, *дашто* – дещо, *никто* – ніхто, *ништо* – ніщо, *нич* – нічого, *я'кийси* – якийсь, *кот'рийси* – котрийсь, *буд-котрий* – будь-який, *дачий* – дечий, *да'котрий* – декотрий, *да'який* – деякий тощо.

Архаїчні форми *тріи* – три, *итирійи* – чотири є специфічними для лемківських говірок, як і вживання форми *дві* не лише при іменниках жіночого, але й середнього роду, як-от: *дві йабка* – два яблука, *дві тел'а* – двоє телят.

У дієсловах третьої особи однини і множини теперішнього часу вживається твердий [т]: *робит* – робить, *ходить* – ходить, *спит* – спить, *знайут* – знають. Після губних приголосних дієслова першої особи однини та третьої особи множини не мають епентетичного [л]: *спиу* – сплю, *спійут* – сплять. У деяких дієслівних формах третьої особи множини з'являється вставний [в]: *п'лачвут*, *л'звут*.

Форми минулого часу дієслів утворюються за допомогою допоміжного архаїчного слова *йи'м* (в однині) та *есме* (у множині), причому суфікс -л дієслова не переходить в [ў]: *ходил йи'м* – ходив, *знал йшем* – знав, *найшлибсме* – знайшли.

Майбутній час дієслів утворюється за допомогою допоміжного дієслова *буду* й дієслова минулого часу дійсного способу: *буду ходил* – буду ходити, *буду робил* – буду робити,

хоча вживаються й конструкції з інфінітивом: *буду ходити, буду робити*. У наказовому способі дієслів другої особи однини немає закінчення -и; вони закінчуються м'яким приголосним: *сид'* – сиди, *ід'* – іди, *нес'* – неси, *вез'* – вези.

На відміну від літературної норми, пасивні дієприкметники минулого часу в досліджуваній говірці утворюються за допомогою суфіксів: *-т(ий)*, *-т(а)*, *-т(е)*: *гнатий* – гнаний, *зната* – гнана, *знате* – гнане; *знатий* – знаний, *зната* – знана, *знате* – знане.

Серед особливих службових слів відзначаємо вживання:

– прийменників *в'іл'а*, *в'ізіл'а*, *ведл'а*, які в сполученні з іменниками чи займенниками вказують на просторові відношення: *в'ізіл'а мене* – біля мене, *ведл'а хижи* – біля хати;

– прийменників *зоз*, *зос* – із, що також мають просторове значення: *зоз дому*;

– модальних часток *пак*, *зас*, *к'і*, розділових: *луб*, *вол'* – *вол'*, *хоц* -*хоц*; протиставних *зос*, *аль*, *лем*, *ано*; порівняльних *тако*, *чей*, *гейби*; часових: *кой*, *кед'*, *код*, *кбды*, *тед*, *дотла*, *закал'*, *докал'*, *докл'а*; причинових *того*, *прото*; мети: *жебы* (з польськ. *aięby*); умовних *кед*, *кебы*, *кейби*, *кой*; допустових *хиба*, питальних: *нач*, *зач*, *кады*, *бокал'*, *покал*, *закал*, *покл'а*; заперечних *н'а*, *н'ім*, *ни*.

Лексика народного побуту

Лексика народного побуту репрезентована кількома тематичними групами. Це назви житлових приміщень та їх частин, назви внутрішнього упорядкування житлових приміщень, назви господарських приміщень та їх частин, назви меблів та предметів хатнього вжитку, назви одягу, їжі, спорідненості і свояцтва та ін.

Словниковий склад певного ареалу формується впродовж тривалого періоду, у ньому знаходять відбиток як колишні, так і сучасні закони розвитку мови, психологічні чинники, зв'язок з матеріальним світом, історичний досвід народу. Складний і багатогранний об'єкт дослідження, яким є лексико-семантична система діалектної мови, зумовив постійне шукання шляхів її вивчення.

„У діалектології наявні два основних і, безумовно, взаємодоповнюючих один одного підходи до вивчення (збирання й аналізу) лексики територіальних діалектів: тематичний і проблемний”, наголошує В.К.Павел. Дослідники конкретного лексичного матеріалу, що вивчали історію окремих слів або різних груп слів, завжди доходили висновку про існування в лексиці певних видів взаємозв’язку, взаємодії, протягування й відштовхування між складовими, тобто до розуміння системності лексики [Павел 1983: 13].

Словниковий склад сучасної говірки являє собою складне явище, зумовлене кількома чинниками:

- генезою говірок, належністю їх до старожитніх чи новостворених, а отже, й однотипністю лексичної системи чи переплетенням різноговіркових елементів, що є причиною виникнення системи лексичних варіантів, дублетів, розширення синонімічних рядів тощо;

- призначенням словникового складу відображати життя людини в усіх його деталях, в усьому обсязі й складності в минулому, теперішньому та майбутньому;

- функціонально-стильовою диференціацією діалектної лексики; віковими особливостями, бо ідіолексикон включає як активну, так і пасивну, рідковживану лексику, яка частіше виявляється в діалектоносіїв старшого віку;

- відкритістю лексичної системи, адже „неможливо уявити собі складання словника живої мови, у який не можна було б додати ще один вислів”;

- своєрідністю ідіолексикону, бо відмінності мовної особистості на рівні фонетики й граматики виявляються мінімально, проте „характер культури, особливості мовної й ціннісної картини світу, що складають специфіку особистості, виявляється перш за все в лексиконі”;

- залежністю реалемного плану й динаміки лексики.

Зіставне вивчення лексики українських східнословобжанських і лемківських говірок свідчить про різні умови формування й функціонування лексики, чим можна пояснити значні відмінності в складі лексики, її походженні тощо.

Лексика на позначення житлових приміщень та їх частин має такі паралелі: *хижса* – *хата*, *дом*, *до́м*·іу́ка, *ш'іни* – *сіни*, *іздебка* – *ха'тина*, *кукута* – *кладоўка*, *хижка*, *чулан*, *ко́мора*, *танок* – *пріс'інки*, *п'і́д:ашка*, *п'і́дташки*, *п'і́двога* – *пол*, *по́м'іст*, *по́вава* – *с'тел'а*, *пото́лок*, *т'рагер* – *с'волок*, *пец* – *п'іч*, *п'і́днеб'іа* – *ч'ел'ус'т'і*, *п'і́д* – *го́рищ'е*, *заспа* – *п'риз'ба*, *пеў'нича* – *п'і́двал*, *пуд'валина* – *п'і́двалина*.

Лексика на позначення сільськогосподарських споруд та їх частин репрезентована протиставленнями: *кутец* – *саж*, *боішче*, *боішче* – *т'ік*, *пелевен'*, *пол'буник* – *полоўник*, *полоўн'а*; *с'туден'* – *ко́лод'аз'*; *ш'п'ік(х)л'ір*, *сто́дова* – *ко́мора*, *ам'бар*, *вен'бар'*; *сарай* – *сарай*, *хл'іў*, *вов'іча'рин'а* – *в'іў'ч'арн'а*, *в'іў'ч'арник*, *пв'іт* – *пл'іт*, *тин*, *ко́бича* – *дриве"те"н'*, *дрив'ітн'а*.

Лексика на позначення різних предметів господарсько-побутового вжитку, знярядь праці характеризується такими дублетами: *пок'ровец* – *покрі'вало*, *покрівец'*; *ручник* – *руш'ник*; *обрус* – *с'катерт'*, *заго'вовок* – *по́душка*, *по́душеч'ка*; *ф'іранки* – *за'в'іски*, *зана'в'іски*; *пра'сило* – *ут'уг*; *от'уг*, *зве"р'ц'адло* – *зеркало*; *помело* – *м'іт'ла*, *в'іні'к*, *го́дина* – *ча'си*; *мисник* – *скр'ин'а*; *с'толец* – *осл'ін*, *погр'ібач* – *коч'ер'га*, *дрива* – *дрова*, *па'тички* – *с'ірни'ки*, *с"п'іч'ки*, *пудеўко* – *ко́робка* дл'а *с'ірни'к'іў*, *ко́ритце* – *ноч'ви*, *ноч'ови*, *бадр'ура* – *духоўка*, *па'тел'н'а* – *сковоро́да*, *скоўро́да*, *вижка* – *ложка*, *вилка* – *ви́делка*, *по́миток* – *ган'ч'ірка*, *мійка*, *збанок* – *б'ітонч'ик*, *гор'нец* – *каст'рул'а*, *го́рн'а* – *кухол'*, *к'ружска*, *фл'ашка* – *бутилка*, *п'л'ашка*, *д'ішча* – *д'іжска*, *кадушка*, *боч'ка*, *пре'так* – *решето*, *ко́бича* – *масничка*.

Лексика на позначення різних страв та продуктів харчування має в досліджуваних говірках такі паралелі: *паска* – *хл'іб*, *хл'ібина*, *на'чинка* – *паска*, *р'ізанки* – *локишина*, *пал'а* – *де"рун*, *чир* – *зат'ірка*, *ла'м'ішка* – *ле"м'ішка*, *печени*, *терти*, *с'л'іпи* – *т'ір'іг*, *ш'парка* – *сало*, *гуска* – *булка*, *жен'тиц'а* – *сі'рватка*; *па'лунка* – *гор'ілка*; *студен'а* – *холодец'*.

Ткацька лексика лемківських та східнослов'янських говірок

Зміна способів господарювання на селі, бурхливий розвиток промислового виробництва від середини ХХ століття спричинили активну нівеляцію місцевих особливостей традиційної матеріальної і духовної культури, що позначилося й на лексичному складі діалектного мовлення. Значна частина лексики, актуальної ще в кінці ХІХ і на початку ХХ століття для ряду галузей (шевство, кравецтво, чинбарство, ковальство, колісництво, бондарство, гончарство, вуглярство, солеваріння, виготовлення поташу, дьогтю, лісосплав, ткацтво та ін.), зараз уже втрачена, і лише окремі її фрагменти можуть бути відновлені при історичних, ономастичних, етимологічних, діалектологічних та інших спеціальних дослідженнях [Дзєндзелівський 1989: 5].

Серед українців великого поширення набуло ткацтво, що зумовлено практичними потребами, адже життя селянина потребувало значної кількості різноманітних тканин: кожен повинен був забезпечити свої запити у виготовленні одягу й оздобленні житла [Українці 1999: 237].

Народне ткацтво – один з найдавніших промислів, яким займалися переважно жінки. Воно становить фрагмент слов'янської матеріальної й духовної культури, має глибокі корені [Боряк 1997: 10]. За свідченням багатьох істориків, слов'яни займалися прядінням і ткацтвом ще в спільнослов'янський період [Василенко 1900: 5].

На території Східної Слобожанщини в ХІХ ст. ткацтво розвивалося практично в усіх населених пунктах, було улюбленим і необхідним заняттям кожної селянської родини [Сумцов 1918: 69]. Традиції цього ремесла зберігалися майже до середини ХХ ст., розповіді про особливості ткацького промислу від старшого покоління можна записати й нині.

Хоч ткацтвом на Слобожанщині, як і по всій Україні, займалися усі, однак вироби виготовлялися для власного вжитку, на відміну від інших територій України, де полотно призначалося й на експорт [Гнатюк 1900: 124].

Дуже важливим домашнім промислом було ткацтво на Лемківщині. На початку другої пол. XVI ст. з розвитком товарного виробництва тут поширюється вирощування волокняних культур – льону та конопель.

Починаючи з XVII ст., попит на полотно як на внутрішніх, так і міжнародних ринках підвищується, у зв'язку з чим збільшується посів волокняних культур, як і повинності селян щодо здачі полотна чи пряжі. Зростання виробництва полотна як кількісно, так і якісно зумовлює складення на кінець XVIII ст. на Лемківщині таких ткацьких центрів виробництва: Балигород, Березів (біля Ясел), Корчин та ін. Проте починаючи з 60-х р XIX ст., відбувається занепад ткацтва [Лемківщина 1999: 124].

Переселенці з Лемківщини, які нині мешкають у с.Переможне, знайомі з ткацькою лексикою, що дало можливість у зафіксованих нами текстах відтворити послідовність технологічних процесів обробки волокна, яка включає:

- а) підготовку сировини до обробки та первинну обробку рослинного волокна;
- б) підготовку ниток;
- в) виготовлення виробів (полотна, ряден тощо).

Цей бік життя народу заслуговує на особливу увагу, адже домашнє прядіння й ткацтво мають довгу багатовікову історію. У наш час вони перестали бути необхідними та йдуть у минуле. У зв'язку з чим зникають слова й вислови, що стосувалися цих видів праці, оскільки стали непотрібним у повсякденному вжитку. Тому своє завдання вбачаємо в тому, щоб зібрати й зберегти з максимальною повнотою й точністю для нащадків усе, що ще відомо людям, які самі займалися ткацтвом.

Архаїзація промислу в наш час зумовлює деякі особливості функціонування терміносистеми (наприклад, більшість традиційних найменувань продовжують активно використовуватися в мовленні діалектоносіїв різного віку як складова частина приказок, прислів'їв, пісень, розповідей: *баба круте / а воно баламуте* (Прядка); *де тонко / там і рвец':а*

(східнословобожанські говірки); *хто буде савити / вар'варити / не буде ма ў чим ходити* (лемківські говірки).

У народі збереглося чимало звичаїв, обрядових дійств, вербальних усталених структур, які супроводжували початок чи кінець прядіння й ткання. Домотканому одягові надавали магічної сили, перевагу надавали одягові, виготовленому рідними – матір'ю, дружиною, сестрою. Щоб одяг не втратив цієї чудодійної сили, дотримувалися повір'їв, коли можна й коли не можна виконувати роботи по обробці конопель та льону. Магічної сили набували також конопляні та лляні нитки (у лемківських говірках: *на короваї ото зв'язували нитками калину, а тоді оці нитки брали, перев'язували руку, як кажуть, розвинулась рука чи як, Щоб не боліла рука*).

Усвідомлення магічності виробничої технології сприяло тому, що окремі предмети ткацтва використовувалися в народних обрядах. Так, наприклад, на Східній Слобожанщині, щоб дівчина була доброю прялею, їй відсікали пуповину при народженні на гребені. Або: коли батьки хотіли, щоб у них у майбутньому народжувалися дівчата, пуповину відсікали на кужелі (у лемківських говірках: *коли хлопчика перший раз купали, його витягували і клали на кожух, щоб був багатий і кучерявий*).

Отже, широкознані домашні ремесла цінувалися в народі; до людей, які володіли секретами справжньої майстерності, ставилися з великою повагою. Нелегка праця під час виконання робіт сприяла міфологізації виробничих процесів, наданню символічного значення діям та атрибутам ткацтва, що було причиною виникнення особливих конотацій у значеннях слів, належних до ткацької термінології.

Діалектні відмінності в ткацькій лексиці лемківських та східнословобожанських говірок (ці лексеми подаємо другими) можна побачити при паралельному „прочитанні” цих найменувань:

- *т'кацтво* (ремесло) – *т'кацтво* (*т'кач'цтво*, *т'катцтво*, *т'катство*), *т'кан':а*, (*т'кан':а*), *т'кач'ество*, *т'кал'ни'цтво*, *т'кац'ке ре"ми'сло*;

- *ткач'а, ткач, ткачиха* ('ткач' (загальна назва)) – *ткач', ткач'іха, ткач'а, ткач'ка, ткаха, ткач'енко, ткач'енко, ткач'ниці'а*;
- *вечірки (вечирки)* (сходини дівчат (жінок) зимовими вечорами, щоб прясти, а у свята також і розважитися) – *веч'орниц'і (веч'ерниц'і, вечирниц'і, веч'ірниц'і), веч'оринки (веч'еринки), веч'ірки, веч'орушки, веч'ернушки, веч'орини, поси'ден'ки, си'д'ілки, сходи'нки, сходи'ни, пр'ахи, пр'ад'ки, супр'ад'ки, дос'в'ітки, зб'ірки, веч'орниц'і пр'ах*;
- *пр'астити* (процес прядіння) – *пр'аді'н'а, пр'ан'а, пр'ад'ка, пр'ажа, пр'астити*;
- *ткати* (займатися тканням) – *ткати (ткат'), ткасти, ткач'увати (ткач'уват', ткач'увати), ткач'ати, ткач'іт', побие'вати, поробл'ати, верстуват', нави'вати*;
- *напр'адені нитки* – *пр'ажа, пр'аді'во, пр'адел'це, нит'ки, натин'а, валок, поч'інок, м'іток, си'рова нитка*;
- *прадка, веретено* (знаряддя для прядіння) – *пр'ад'ка, пр'аха, пр'алка, ве'ре'те'но (ве'ре'тено, ве'ре'т'оно), ве'рстат', скалка*;
- *мотовило* (пристрій, у який вкладається веретено з пряжею для зручнішого змотування з нього ниток на мотовило чи в клубок) – *ви'тушка, мотовило, скалка, ве'ртушка, де'ржак, пр'атка, станоч'ок, станок, пр'аслиці'а, пр'ашка, стоїан'ч'ік, ос'ні'їниці'а, станок, стоїач'ка, кутушка, п'ід'стаїка, ч'оўні'к, ве'ре'т'ен.и'к, йурок, рога'ч', палоч'ка с'шач'кої, змотували ниткии'руч'ну / один держе / а другий змотує ї'клуб'ки, пристроїа не'було / мотало два ч'олов'іка / один де'ржаї ве'ре'те'но / а другий мотаї у клубок*;
- *кросна (кросна)* (ткацький верстат) – *ве'рстат (ве'рстат'), ве'рстак, кросна*;
- *чиўки (ці'ївки)* (цівка) – *ці'ївка, шпул'ка (шпол'ка), шпул'а*;

- *грубше (па'чишне полотно) – згр'ібне полотно (озгр'ібне), мат'ірне полотно, мат'ір'ко полотно, сум'сне полотно, плоск'ін:е полотно, грубе полотно, шматкове полотно, воїн'ане полотно, різне полотно, полотно з л'ону, збірне полотно, л':он:е полотно;*
- *тонке полотно (тонке полотно з найкращого ґатунку прядива) – тонке полотно, то нен'ке полотно, л'он:е полотно (л':ане полотно), л'он:и'ч'кове полотно, плоск'ін:е полотно (плоск'іуне полотно), плоскове полотно, плоск'ін:е пр'ади'во, полотно с' плоске'н'а.*

Таким чином, ткацька термінологія східнословобжанських та лемківських говірок має більше спільного, ніж відмінного, що й підтверджує давність як промислу, так і відповідних найменувань виробничих процесів та предметів ткацтва.

Рослинна лексика лемківських та східнословобжанських говірок

Мета статті – порівняльний опис рослинної номенклатури та дескриптивної ботанічної лексики українських лемківських і східнословобжанських говірок, розкриття використання флорономенів у фразеології, аналіз вмотивованості внутрішньої форми флорономенів традиційним використанням рослин на території лемківських і східнословобжанських говірок.

Діалектні відмінності в рослинній лексиці лемківських та східнословобжанських говірок можна класифікувати так: **протиставні (співвідносні):** а) **власне лексичні** – *ка'кеуки* (аґрус) – *кри'жоуїник* (*кри'жоуї'ик, кру'жоуїник, кр'д'жоуїник*), *'аґрус*; *слиз* (алтея) – *'рожжа, со'бача 'рожжа, 'мал'ва, ка'лач'ик, ка'лач'іки; кар'пел'і* (бруква) – *б'р'уква; го'годзи* (брусниця) – *'ягоди; бо'дак* (будяк) – *ко'л'уч'ка; 'дикий боз* (бузок) – *б'рай-'дере"во, с'і'рен' (с'і'рен'), бу'зок, 'рай'дере"во; ко'мані'ца* (буркун) – *бур'кун, дивок'віт'ка; ро'кита* (вільха) – *'в іл'ха, ол"ха; гар'буз – 'ти'юка; та'тарка* (гречка) – *гре'ч'іха, гре'ч'уха* (*гр'і'чуха*); *зале'ж'інки – зн'і'лиц'і; д'іви'на* (*павина д'іви'на*) (*дивина*) – *коро'ў'як; ком'пер'і, бан'дурки, бан'дури, і'рул'і,*

(картопля) – кар'тошка, кар'тоха; фі'зол'а, фа'сол'а (квасоля) – бобо'виха, ви'туха, ква'сул'а, ква'сол'а, ко'т'ач'і'яйц'а, 'тирса (кови́ла) – ка'вил', ко'вил', 'біла кови'ла, о'пилки; ко'нопл'і – п'р'адиво; 'кони'ч (конюшина) – к'л'евер, кон'ушина, бар'вінок хре'шч'атиї, копри'ва (кропива) – 'жала; куку'риц'а (кукурудза) – пше'нич'ка; ле'с'їїки (лисички) – ли'сич'ки, ві'пух (лопух) – реп'яхи; бол'гаї (жовтий і синій люпин), о'бірник (зелений люпин) – л'упин; лен, л'он – ан'бул', ска'кун, мос'кал', рос'тун; 'мјата – на'дошник, ба'д'ага, ду'шиста тра'ва; сосн'аки – масл'уки; 'вика (мишачий горошок) – го'рошек, во'рон'а тра'ва; о'вес – 'дич'ка; 'ягоди, чор'ниц'і, а'фини – о'жина; т'репет, тре'пота – 'сока, о'сика, о'сина; иу'вар – оч'е'рет; 'зајача ка'пуста (очиток) – са'дові ц'ві'ти, 'дика капус'тиноч'ка; ратиши (пижмо) – 'пижма; 'перница (пірій) – крап'бул', 'козар'і – пі'дбе'резовики; по'лин' – за'буд'ки, дере'вії, цицворне ко'р'ін'а; зајач'ий холо'док; помі'дори – бак'лажк'і, поле'жани; роз'хідник – мн'ата, 'жаб'яч'а 'мјата; кол'уч'ки; ви'н'лички – го'р'ішки, 'зајач'і о'р'ішки, к'расна смо'родина, кло'поўниц'а, кло'поўн'иц'а, 'ч'орна смо'родина, 'ч'орна смо'род'іна; 'сонечник – р'іпа (бульбистий); сви'нак (спориш) – сви'н'ач'ий з'лис'н'ак, спу'риш, ипу'риш, ипо'риш, спо'риш; т'рускаўки (суниці) – земл'а'н'іка, полу'ниц'і, 'ягоди, клуб'н'іка; 'дика з'рушка – кол'уч'ка, т'орн; то'пол'а – ра'јина, раї' дере'во; 'дик'і брат'ки (фіалка) – фі'алка, хві'ялка, а'н'утини з'лазки; ци'бул'а – 'репанка, 'тикаўка; без'мертник (жоўтиї) (цмин) – ц'міл', ц'міл'ч'ак, блошки; хаб'зина – бузи'на; 'шав'їја (шавлія) – пол'ові'бабки; ква'сниц'а (щавель) – моз'ги, ич'о'вей, ка'сатик; сме'река, ја'личина, ја'личка, ја'лица (ялина) – 'јолка; ши'нопиша (ячмін' озимий, чотиригранний), панц'аки (крупна ячмінна крупа) – ја'рец'; б) лексико-семантичні – 'масл'анки (маслюки) – 'масл'анки (шафран сітчастий); о'жина (стебла) – о'жина (уся рослина); в) лексико-словотвірні – 'буква (бук) – бук; бу'рак – бур'ч'ан; ў'јаз – ў'јазок; клен – кле'нина, пак'лена, чор'ноклина, кли'нок, к'л'он; кмино'чок – к'мин; 'липа – ли'пена; 'л'убищик – л'убисток; 'морква – мор'коўка; о'вес – ві'с'ук, о'с'ук; ог'ірки – огу'рец'; папо'рот', папор'тина – папорот'ник; 'перница – пе'р'її, пі'р'її, пе'реї; пова'тица – приви'тиц'а; по'лин' – поли'н'ок; ру'манец, ру'мјана, ру'мјанок – ро'машка; сверби'гуз –

свер'біга; син'а'ки (синюхи) – си'н'ушки; с'морж (сморшок) – смор'ч'ок; 'сонечник – под'солнух, 'сон'ах, 'со'ях, 'со'яшник; те'р'нина, 'терки – 'терен, 'т'орн; ја'рец, ја'чанка – ја'ч'м'ін'; г) **лексико-фонетичні** – 'аїстри – 'астри; бе'''реза – бе'''р'оза; васи'л'ок (волошка) – васи'л'ки, васи'лечки; гл'ід – гл'од, гл'ід, гл'од; го'рох – о'рох; каву'ни (кавун) – ка'ун; коп'рива (кропива) – кра'п'ива, кропо'ва; в'і'п'ух – ло'п'ух; о'вес – в'і'вес, в'і'усо, 'о'уса; ог ір'ки, огу'рок – г'і'рок, оге'рок, ог'і'рок; п'ід'пен'ки – о'пен'ки; ри'ж – рис; ру'жа – ро'жа; сир'о'їдки – сир'о'їджки; 'то'ја – 'ту'ја; ша'вата (хрінниця) – са'лат; щеб'ре'ц (чебрець) – ч'аб'ре'ц, 'ч'обор, 'ч'обор'; 'ча'шн'а – ч'е'реши'а; ја'во'ве'ц – ја'ло'ве'ц'; **непротиставні (неспіввідносні)**: 'ја'фири (гриби), 'о'п'іл' (сорт гороху), 'ор'кіс, 'ор'кіш (штучно виведена схрещенням злакова культура).

Під діалектною дескриптивною ботанічною лексикою розуміємо систему флорономенів, яка обслуговує комунікативні потреби мікросоціуму – спільності людей, об'єднаних територією проживання, сукупністю звичаєвих норм, походженням, родом занять тощо [Фроляк 2002: 250], – у ситуаціях, пов'язаних з ідентифікацією рослин (лексико-семантична група – морфологія та систематика рослин). Важливими чинниками, які визначають склад словника, граматичну будову індивідуального діалекту – елементарної мовної системи, притаманної окремому носієві говірки – є лінгвальні умови освіти, рід занять, вік, час побутування в умовах говірки, контактування з іншими говірками (мовами) та ін. [Фроляк 2003: 173–174].

На базі зібраного польовим способом матеріалу дескриптивну ботанічну лексику на досліджуваній території ми представили у вигляді такої класифікації:

Стебло: просте, прямостояче, висхідне: б'ило, б'а'дил'а – ба'дил':ач'ко, бат'ва, 'билка (картопля); прут – горо'хин':а (горохова солома); жит'н'анка – жи'т'н'а'у'ка (солома з жита); гу'з'ір (надкоренева частина зрізаного дерева, частина зернового снопа, протилежного колоскам) – сторч'а'ки (рештки зрізаних стебел кукурудзи або соняшників на полі); 'вал'і'ў (стовбур дуплястого дерева (дуд'ва'вого) (від дуд'ло, дуд'во – 'дуп'ло) – відповідника не знайдено); складне: ко'нар'истий (гіллястий),

чепе'ра (дерево з розгалуженим стовбуром) – *рос'те у роз'брос, роз'лапане*.

Пагонн: *баз'ки* (вербові гілки в цвітінні), *баг'н'ітки* (лоза, верба з пучками, які святяться у квітну неділю) – *з'іл':ач'ки, 'вітка, пага'нец'* (молоді, тонкі); *го'вуз, ко'нар, пу'гайда* – *з'іл':аки* (товсті); види пагонів: *б'рун'учки* – *'поч'ки* (зачаткові (бруньки)); *'відземок* (смереки), *май* (зелене галуззя), *к'л'ука, к'л'ук'а* (весняний паросток на картоплі) – *одно'л'ітка, ло'пуц'ки, од'нол'іток, сли'у'ник* (молода сливова парость) (однорічні); *з'р'ізуванец* – *дуд'ки* (цибуля) (насінні); *ча'лим* (голкі сосни, смереки), *'чатина* (дрібне гілля хвойних дерев) – *ко'л'уч'ки* (надземні видозміни пагонів).

Квітка: *цвіт, 'чічка, к'віти, цвіт'точки, цв'єти* – *ц'вет, ц'віт'точ'ки, ц'в'єточ'ки, ц'віт'ти, квіт'оч'ки; к'вітнути* – *ц'віт'тут', виго'н'а'ют' ц'віт, ви'лун'л'а'є 'жоу'тим* (білим).

Суцвіття: колос: *'р'аса* – *коло'соч'ки, 'віник, 'кити'ц'а, 'кисточ'ка, м'єт'олка, міт'олка, 'р'аска*; волоть: *з'розно* – *гре'б'н'і, пе'туш'ки*; сережки: *брун'ки* – *брун'ки, брун'уч'ки, се'режки*.

Листок: *'листки, 'лист'а, лис'точки* – *лис'т, 'лист'ач'ко, ли'с'точ'ок, по'лосоч'ки, ли'ст'ки, 'п'ір'я, 'п'ір'яч'ко; бурачан* – *с'векла, свек'ла, ба'дилка, ба'дил':а, бат'ва* (листя буряка).

Корінь: *'корин'* – *кор'ін', кор'і'шок, ко'р'ін':а*.

Плоди: *'овочі* (будь-які плоди ягоди) – *'ягоди; 'терки* – *пе'р'зени'ч'ки, јагод'ні'ки, пас'л'он, го'р'іхи, боб'ки* – *о'р'іх, з'рушки* – *з'руш'і; с'ливки* – *с'ливи; 'јапко* – *'яблуко; ја'рина* – *'овоч'і, 'зелен'; збіж':а* (насіння гречки, гороху, бобів, квасолі, льону, коноплі) – *с'іме'на, семе'на, с'еме'на, 'з'орна* (види маку), *по'лова* (дрібне), *на'с'ін':а, 'зерни'ч'ко* (коноплі звичайні), *каба'ки* (види соняшнику), *'с'імка, 'с'імн'а* (види соняшнику, гарбуза).

Класифікація рослин за габітусом: трав'янисті рослини: *'зело, 'хопта* (бур'ян), *о'к'ін'і рос'лини* (картопля, буряк, бруква, капуста тощо), *мура'ва* (трава над річкою) – *тра'вич'ка, луго'вина, лугови'на; к'р'ак, к'р'аки* – *кус'тарник, кушч'; 'зуби* – *гри'би; прав'див'і гри'би* – *жіс'т'іу'ні гри'би; бл'у'вак* – *по'ганка, нежіс'т'іу'ній гриб*.

Матеріал показує, що не кожний десигнат функціонує зі своєю окремою назвою в усіх досліджуваних говірках. Відсутність відповідних дескриптивних ботанічних назв у говірках є свідченням того, що респонденти називають тільки ту частину рослини, яка є визначальною під час її ідентифікації.

Рослини та традиції. Якщо малій дитині найперше дають пискало з горіхової лушпини в ручку, то буде гарно співати. Лемкиня-мати натирає дитині уста медом та дулями (груша), щоб хлопець, як виросте, завжди говорив правду, а дівчинка, щоб подобалась та була миленька:

Люлі, люлі, дам ти дві дулі,

Дві дулі й меду, пок тя в люди приведу...

На Східній Слобожанщині дигину купають з тієї ж метою в золі соняшника з відваром любистку.

Як іграшки лемки використовують дубові жолуді, свищики з верби (*свисток*) та горохової лушпини (*пискало*), а слобожани, обриваючи суцвіття китника, тимофіївки, пирію, граються в “*курочку*” чи “*півник*”, а здмухуючи “*зонтики*” кульбаби – у “*дід*” чи “*бабу*” та “*листа*” (побутують відповідні назви цих рослин та їх частин, мотивовані дитячою грою). На Східній Слобожанщині хлопці майстрували свищики з “*вареників*” (високі кущі з жовтими квітами та стручками у формі вареників), з молодих пагонів клена (видаляли середину) та дудок цибулі-бута, рогатки з будь-якого сучка, щоб стріляти горобців, “*палічки*” з вирізними візерунками на корі молодих пагонів клену, які віддавали найкрасивішій дівчині, а якщо дівчина її не брала, хлопці не засмучувалися та гатили паличкою по високій траві. Дівчата грали в “*доміка*”: готували їжу з їстівних рослин (цвіт акації, бабки (калачики), козельці), робили віники з нехворощі, грициків, уквітчували “оселю” квітами, листям та “черешневими паличками” (гілочка, обплетена ягодами черешні), господині робили солом’яні коси, плели віночки з кульбаб, листів дерев, вівсюга, з листків лопуха робили шляпи, на вуха вішали сережки з берези, “самольотики”, подвійні вишніни, на ший – намисто з горобини, буряком фарбували губи та щоки; “*гадалки*”: для гадання використовували кульбабу (*одуванчик*, *бабакуй*), козельць (*козелька*), ромашку (*любить-не-любить*), космею (*кучерява*

бариня); “пугалки”: насінну коробочку бальзаміну давали комусь стиснути в долонях, від чого вона миттєво розкривалася та виверталася, чим лякала дитину; “ротики”: квіточки ряски, які так і називали “ротиками” та які мають властивість збирати вологу, зривали та з силою били ними по лобу одне одного, від чого квіточка лопалася на заливала водичкою все обличчя; “собачки”: використовували квіточки шавлії, які нагадують цих тварин; “дочки-матері”: ляльок робили з квіток алтеї, в’язали з пшеничної та житньої соломи, макові коробочки використовували як брязкальце. Загалом ляльку-мотанку, ляльку-колодій, “куклу” робили, коли очікували дитину, коли хотіли щось попросити (врожаю або дощу). Для цього брали пасмо трави (соломи), скручували навпіл, перев’язували під головою і під руками. За руки править поперечне пасмо трави. У цілому лялька має форму хреста. На Маковія (14 серпня) жінки до церкви несли святити пучечки маку, обтикані квітами та зіллям. Такий букет називали “маковіїчком” або “маковейкою”. Зустрічаються також людиноподібні “маковіїчки”, що нагадують ляльку.

Лемки не беруть до рук гірчиці та розхідника, бо від цього “сліпота сідає на людину”. Не люблять лемки таких дерев, як трепет (осика), вільха, свербигуз та дикий боз, бо на котромусь з цих дерев мав повіситися Юда. Східні слобожани не полюбляють яскравих синіх та жовтих квітів, називаючи їх “курячою сліпотою” або “сліпотою”. Лемки обкурюють дім та худобу старими качанами капусти та цмином (*жовтий безсмертник*), освяченими в церкві, а на Східній Слобожанщині для цього використовують порошок з кореня оману (*окур*), а в церкві освячують волошки (*васильки*), бережуть їх у хаті за образами та кладуть у труну з покійником. Подушки на Східній Слобожанщині часто набивали сіном з польових трав та пухом з початків очерету, лемки – тільки гусячим пір’ям.

Фітофразеологія та народний гумор. У лемківській говірці спостерігаються фітофразеологізми, пов’язані з порівнянням фізичного розвитку дитини з рослинами, наприклад: *їсти базьки з верби* – швидко рости, мати кругле та гладке обличчя, *їсти цвіт акації (квасницю)* – мати силу (про дитину). На Східній Слобожанщині безглузде поєднання

фітолексики є засобом гумору, наприклад: *поки здоровий був, доки й трава помагала, лічуся брюквою редьки* (дві різні рослини), *цвітками папоротника та листями листвениці* (хвойне дерево).

Отже, у статті подано класифікацію діалектних відмінностей рослинної лексики українських лемківських і східнослобожанських говірок, дескриптивної ботанічної лексики цих говірок, проаналізовано вмотивованість внутрішньої форми флорономенів традиційним використанням рослин, наведені приклади фітофразеологізмів та використання фітонімів як засобу народного гумору.

Номінація традиційних дитячих ігор у лемківських говірках

Лемківський говір належить до сильно розчленованого південно-західного наріччя. Умови життя в горах і прадавні племінні відмінності, що вказують на зв'язки з південними слов'янами, а також різні іншомовні домішки (румунські, словацько-угорські, польські та німецькі) вплинули на утворення різних особливостей у лексиці й фразеології карпатських говірок [ЕУ II: 524]. Своєрідною є також культура лемків.

Аналіз вербального, акціонального, агентивного компонентів традиційних народних ігор у записах на території Східної Слобожанщини та від старожилів-лемків свідчить, що існувало чимало ігор, поширених по всій території України. Однак впадає в око те, що у спогадах лемків відомості про ігри фрагментарні, невиразні, що, імовірно, зумовлене нужденним життям лемків у першій половині ХХ ст., завантаженістю дітей, коли, за свідченням переселенців з с. Чарна, на розваги не залишалося часу.

Мету цієї статті вбачаємо в тому, щоб подати опис ігор, про які збереглися відомості у спогадах старожилів с. Переможного з Лемківщини.

„У коника”. За умовами цієї гри малюється коло (^кружок), посередині якого забита палиця (^коник). Учасники гри повинні збити палицю в колі: хто це виконає швидше, той

виграє. Ця гра має багато спільного з розвагою „Мушка”, зафіксованою на Слобожанщині.

„Шуком-пуком”. У грі беруть участь кілька хлопців, один з них закриває (*затуляє*) очі долонями, а всі інші ховаються. Потім *шукач*, *жмурко* (той, що жмуриється) вирушає шукати інших. Кого першого знайшов, той буде далі шукати інших. У говірках Східної Слобожанщини цю гру називають *кузмерки*, *кужмарки*, *жмурки*. Вона супроводжується низкою примовок, найпоширеніша з яких така: „Я іду шукать, хто не захавався, я не винуват”. Проте при спогадах про гру *шуком-пуком* інформатори не пригадали жодної примовки, зокрема й цієї.

„Подоляночка”. Цю гру-хоровод старожили пам’ятають зі школи, грали в неї ранньою весною. За умовами гри треба було обрати одну дівчину, Подоляночку, яка виконувала ті рухи, про які співали учасники. Зокрема, коли співали „Десь тут була Подоляночка, тут вона впала, до землі припала”, то Подоляночка присідала, коли хоровод проказував „Устань, устань, Подоляночко, умий своє личко, як ту скланоску”, то дівчина вставала і вмивала своє личко. Подоляночка обирала наступного учасника гри, який ставав у коло.

„Вибивний м’яч”. У цій грі усі її учасники стають у коло, а один знаходиться посередині, він „вибиває” м’ячем одного з гравців, після чого останній стає в коло. Ця гра в українських східнослобожанських говірках має назву „Городок” („Городковий м’яч”), агентивний план якої передбачає участь *горожан*, що знаходяться в *городі* (рідше – *полі*).

„Панас”. Гра, за переказами старожилів, розвивається за сценарієм, що є звичним для неї. У *Панаса* зав’язані очі, він намагається впіймати гравців, а ті його постійно дразнять:

– Панасе, Панасе, на чому стоїш?

– На камні.

– Што п’єш?

– Квас.

– Лови гусей, тільки не нас.

На Східній Слобожанщині ця гра відома в кожному селі, примовки відрізняють лише деталями.

„У гусей”. Агентивний, акціональний та вербальний плани цієї гри однакові в українських східнословобжанських говірках та в описах гри старожиллами-лемками, а це є, на наш погляд, свідченням того, що ця гра запозичена лемками з суміжних українських говірок.

„У третього”. Ця гра має варіантні назви „*один, третій, лишній*”, „*один, третій, зайвий*”. За умовами гри діти стають у коло по двоє, один за одним. Один гравець бігає по колу й намагається стати попереду якоїсь пари. Тоді той, хто стає третім, починає бігати по колу. На території Східної Слобожанщини цієї гри не зафіксовано.

„У платочка”. Гра має такі особливості: діти сідають у коло, а один учасник бігає з хустинкою (*платочком*) і намагається покласти її якомусь гравцеві за спину (на землю); тоді той бере хустину й починає бігати по колу. Гра розповсюджена й на Луганщині.

На Слобожанщині відома гра „У крашенки”, нею забавлялися на Великдень переважно лише хлопці. Різновиди гри – *нав'бит'⁰ки*, *навкот'ка*, *жоло'бок*, *ка'тати 'яйця* – свідчать про значне поширення цієї забави, яку, імовірно, запозичили після переселення й лемки, адже гра „У крашені яйця” на Великдень, за спогадами старожилів-лемків, була однією з улюблених. Звичним було виявляти, чиє яйце міцніше, б'ючи одне яйце об інше. Хлопці виходили на луку, де сіно косили, й підкидали яйця. Якщо яйце впаде й розіб'ється, то його забирають інші учасники гри.

Серед ігор, якими забавлялася молодь, виділяється гра „Лель”. За умовами цієї гри, коли прями *лель* ‘починок з вовни’, то на окрему палицю або на *пог'р'ібач* ‘кочергу’ намотували *лель* (напрядені нитки), при цьому робили невеликі капості (напр., плювали в лель тощо). Потім розігрували *лель* і вручали тому, кому він випав, щоб той цілував лель. Гра могла повторюватися кілька разів. Ця гра не засвідчена записами на Східній Слобожанщині, тому можна припустити, що вона характерна для західного ареалу.

Загалом вербальний компонент традиційних дитячих ігор та забав молоді містить багато запозичених елементів, тільки

окремі ігри пов'язані з давнім побутом лемків, для детального їх дослідження необхідні додаткові свідчення.

Про концепт „молоко” в лемківських говірках

Розвиток пареміалогії, як і фразеології, пов'язаний не тільки з вивченням особливостей значення та функціонування загальноновживаних висловів, а й збиранням та з'ясуванням особливостей функціонування, структури, походження сталих виразів різних маргінальних зон. Цьому матеріалу Н. Вархол та А. Івченко схильні надавати особливого значення, оскільки він характеризується схрещення різних діалектних стихій, що може стати надійною перевіркою багатьох апріорно висловлених фразеологами тверджень [Вархол, Івченко 1990: 5].

Фразеологія, зокрема й пареміологія, лемківських говірок становить інтерес не лише для україністики або словакістики, але й для славістики в цілому. Для теоретика фразеології її матеріал може правити за своєрідну модель фразеологічної взаємодії кількох близькоспоріднених мовних систем.

Навіть побіжний огляд невеликої кількості прислів'їв та приказок свідчить про спільні та відмінні риси паремій Лемківщини й Східної України. Так, нерідко прислів'я мають усталене в українській мові значення й вербальні засоби вираження: *Не так 'живеиш, як 'хочеш, я так, як прий'деться*. Частіше один і той же зміст виражений різними засобами. Зокрема, прислів'я *'Поки 'товстий по'худає, то 'худий 'помре* має на Східній Слобожанщині варіант *Поки товстий зсохне, так худий здохне*. Місцевими варіантами можна назвати й такі вирази: *Хто ви'соко 'літа, 'низько 'сідам – Хто високо літає, той низько впаде; 'Прийди 'міжє 'ворон, 'крякай, як во'рони – Між воронами живеиш, по-воронячи й крякай; З ве'ликого б'раку та по'падеш в 'маку – З великої хмари малий дощ; Як єсть, так і буде – Якось воно буде; 'Жеби і вовк був 'ситий, і 'баран 'цілий – І вовки ситі, і вівиці цілі*.

Самобутніми вважаємо вирази: *'Боже, Вам в 'захват, 'Жеби Ви 'були 'такі ба'гаті, як на свя'того Івана 'земля* та інші.

Окремої уваги заслуговують сталі вислови з компонентом *молоко*, оскільки фразео-семантичне поле з цим концептом в

українській мові є досить розгалуженим і до кінця не вивченим. Лексема *молоко* фіксується словниками української мови з такими значеннями: 'біла поживна речовина, що виділяється молочними залозами жінок і ссавців для вигодовування грудних дітей, малят', 'рідина, одержана від деяких сільськогосподарських рослин як продукт харчування [УСУМрік: 463]. Саме перше значення цього слова стає основою для низки символічних значень, додаткових смислів, що формують концепт.

Молоко – символ примноження. У хмарах наші давні предки вбачали не лише демонів, а божественних дів, що живуть у небесному океані та зі своїх материнських грудей напоюють землю дощем [Войтович 2002: 320]. Символіка реалії зумовлює входження лексеми *молоко* до цілої низки фразеологічних одиниць, зрештою – символіку лексеми.

Не випадково лексема *молоко* символізує

- досвід поколінь: *вбирати (увіссати, всисати) з молоком матері* 'засвоювати з дитинства, від народження' [ФС I: 154];
- дитинство, юність: *з молоком на губах* 'хто-небудь дуже молодий' [ФС I: 154];
- недосвідченість: *ще материне молоко на губах не обсохло (не вислохло)* 'хто-небудь дуже недосвідчений' [ФС I: 154];
- достаток: *як з козла молока, як з цапа молока* 'немає зовсім' [ФС II: 938];
- здоров'я: *як молоко та кров, кров з молоком* 'здоровий, з рум'янцем на щоках' [ФС II: 503];
- усе найкраще, усе найцінніше: *збирати верики на молоці* 'брати собі все найкраще' [ФС I: 323];
- усе дуже бажане: *пташине молоко* 'що-небудь дуже бажане', 'щось неможливе';
- багатство: *лиш пташиного молока не вистачає (бракує, нема)* 'про багату людину'.

Гаряче молоко співвідноситься з труднощами в житті людини: *як обнікся на молоці, то й на воду дмухатимеш*. Імовірно, на значенні цього прислів'я вплинуло те, що молоко

довго зберігає тепло, має здатність прогрівати, тому гаряче молоко використовують з лікувальною метою.

Незвичне молоко чи молоко з-під чорної тварини може символізувати щось погане, як-от: *молоко від скаженої корови* 'горілка' [Ставицька 2005: 221]; *напитися молока з-під чорної корови (кобили)* 'стати скаженим, сердитим' [Ужченки рік: 124].

У лемківських говірках лексема *молоко* символізує щастя, достаток: *лем по'тячой мо'локо* 'хьбить' 'дуже заможній' [Вархол, Івченко рік: 121]; *роз'ляте мо'локо* 'нещаслива людина'. Іноді лексема *молоко* вживається із словом *к'расний* ('к'васний'), тоді вона символізує бідність: *заробити на сіль до квасного молока* 'нічого не заробити' [Вархол, Івченко: 121].

Слово-символ *молоко* входить до складу фразеологізмів, які вказують на етапи становлення особистості: *молоко по бороді текло* 'був у дитячому віці' [Вархол, Івченко: 86], *мати материнське молоко на язюку* 'бути молодим, недосвідченим' [Вархол, Івченко: 87]; *мати материнське молоко на бороді* 'молодий' [Вархол, Івченко: 86]; *уже не мати материнського молока на бороді* 'подорослішати' [Вархол, Івченко: 85].

Загалом лексема *молоко* асоціюється з вихованням, усім досвідом, якого людина набуває змалечку, навичками роботи. Це „прочитується” у висловах: *Як з ма'миного мо'локо візь' мемо, так і зрос'немо, Що з ма'миного мо'лока візь' мемо, так і зрос'немо.*

Отже, символіка лексеми *молоко* дуже давня, вона формувалася впродовж багатьох століть і тому в різних регіонах України має спільні особливості. Відмінності символічного значення пов'язані передусім з меншим чи більшим поширенням окремих смислів, детальним їх прочитанням чи більш згорненим. Проте цілісну картину концепту можна побачити лише при врахуванні всіх смислових відтінків, поширених на слов'янських теренах.

Обряд „покривання молоді” та його відбиття у фразеології

Утворенню сім'ї українці завжди надавали великого значення. Поступово формувалася весільна обрядовість, у

характері якої відбилися народна мораль, звичаєве право, етичні норми та світоглядні уявлення, що формувалися протягом століть.

Традиційно українське весілля поділяється на три цикли: передвесільний, власне весільний і післявесільний. У свою чергу кожен з циклів складався з низки обрядів.

„Сценарій” традиційного народного весілля в основних рисах зберігся й дотепер – більшою мірою в сільській місцевості та в значно трансформованому вигляді в містах.

Зупинимось детальніше на обряді покривання молодої з метою порівняння традиційного сценарію цього обряду з сучасним варіантом, записаним у селі Переможному Лутугинського району Луганської області.

Покривання молодої – весільний обряд, що символізував перехід молодої до заміжнього стану. Він був продовженням посаду молодих, а розпочинався розподілом короваю. Ритуали розподілу весільного хліба й спільного його з’їдання молодими символізували створення нової сім’ї.

Далі символічні дії через розплітання коси та покриття голови молодої очіпком і наміткою підкреслювали ієрархічність шлюбного союзу. У найдавніші часи обряд розплітання здійснювався в господі молодої приданками та свекрухою, у кінці ж XIX ст. – як у молодої, так і в молодого приданками, свекрухою й навіть молодим.

Молоду садовили на діжу, брат або приданка *розплітали* їй косу й мастили волосся маслом чи медом. На Поділлі *втинання коси* здійснював молодий: посадовивши наречену собі на коліна, *відрізав косу* ножицями. На Закарпатті зберігався й більш архаїчний обряд – *відсікання коси*. Після церковного вінчання розпочиналися танці, під час яких молодій *обтинали косу*. Родичі молодого прив’язували кінець коси до гвіздка, убитого в стіну. Молодий серед танцю повинен був виявити таку спритність, щоб єдиним ударом топірця повністю *відрубати косу*. Після цього родичі молодої приймали хлопця до свого роду.

Відрізавши косу, молоду *покривали очіпком*. За ритуалом, вона мала двічі його зривати й тільки на третій раз корилася долі.

Від цього моменту вона переходила в стан жінки з відповідними нормами поведінки. Вони підкреслювалися, зокрема, убранням: заміжня жінка збирала волосся в жмут й *запиналася хусткою* або вдягала очіпок. Виходити поміж люди без нього вважалося непристойним.

Обряд покривання молодої був останнім, що виконувався в домі нареченої. Після нього молодий забирав молоду до свого дому, а разом і її посаг [Українська минувшина 1994: 176–177].

Подаємо варіант обряду покривання молодої, записаний від жителів села Переможне, що на Луганщині, які ще в 40-х роках переїхали сюди з Лемківщини:

„Покрова – це був саме сезон на сватання та весілля, а тому дівки молилися: „*Свята мати, Покровонько, завинь мою головоньку, чи в иматку, чи в онучу – най ця дівкою не мучу*”. Зауважимо, що в Україні зафіксовано й інші варіанти примовлянь: „*Святая покровонько, покрий мені головоньку, як не хусткою, то онучею, бо вже дівкою надокучило!*” [Прислів'я та приказки 1991: 341]; „*Покрівонько, Покрівонько, покрий мені головоньку яков-таков онучею, хай дівкою не мучаюсь; ...хоч ганчіркою, аби я була дівкою*” [Скуратівський 1995: 222].

Описуваний обряд вербалізується у фразеологізмах, які, з одного боку, відбивають основні етапи зазначеного обряду (*знімати вінок, розплітати косу, відрізати косу, покривати очіпком*), а з іншого – представляють варіантність номінації зазначуваної обрядодії (*втинати косу, відрізати косу, відеікати косу, обтинати косу, відрубати (відрубувати) косу; покривати очіпком, покривати хусткою, запинати хусткою, хустку завивати, завивати в хустку*). Остання фразема *завивати в хустку*, на думку О.Потебні, пов'язана з символічним значенням зв'язаної, скрученої мотузки, вузла, що вказує на міцність молодого подружжя. *Зав'язувати* передбачає й значення *замикати, закривати*, тобто позбавлятися звичаїв, пов'язаних з дівочтвом. Родство, яке витікає зі шлюбу, виявляється таким, що пов'язує людей. Це можна розуміти, як *звикання* молодого й молодої, чоловіка й дружини. Отже, завивання – це любов, звичка, а відповідно й влада й підкоряння [Потебня 1989: 356]. Окрім того, фіксуємо

варіантні фразеологічні одиниці на позначення самого обряду: *покривати молоду, розберати молоду*.

Таким чином, порівнявши сценарії традиційного й ареального обрядів покривання молодої, доходимо висновку, що, незважаючи на осучаснення весільних обрядів, локально зберігаються елементи давніх українських звичаїв.

*Мовна елітна особистість з
південно-західним (лемківським) діалектним субстратом*

Мова народу розчленована в діалектах,
а зібрана воедино в літературній мові
(Г.Брінкман).

Жива мова безперервно розвивається, і поки живе народ, що розмовляє цією мовою, не може бути зупинки в цьому розвитку.

Діалектні утворення й сьогодні становлять невід'ємну частину національної мови, у яку входить не лише відшліфована майстрами художнього слова літературна мова, а й народна, відмінна в різних діалектних ареалах [Хом'як 2000: 12].

Відомий мовознавець В.Кононенко в ряді своїх праць доводить, що нині постає необхідність паралельного вивчення двох взаємопов'язаних етнічних і мовних систем – загальнонаціональної й етнічно своєрідної, літературної й народнодіалектної з урахуванням правомірності й доцільності існування обох систем. Створення уявлення про місцевий діалект як про цілком життєздатний і визнаний засіб спілкування знімає недопустимі комплекси. Навіть у тому випадку, коли регіон не є місцем проживання однієї етнічної групи, народне мовлення відображає специфічні вияви традицій, звичаїв, культури краю тощо [Глуховцева 2000: 337].

Специфіка лінгвістичної ситуації всіх без винятку сучасних говорів української мови полягає в складності й неоднорідності їхньої структури, у якій тісно переплітаються й співіснують елементи й риси власне діалектні з елементами й особливостями, що проникли в говір з літературної мови. Сильний і дедалі зростаючий вплив української літературної

мови на говори зумовлюється екстра- та інтралінгвальними чинниками, які визначають психолінгвальний характер індивідуума, а саме мовної особистості. Це й інтенсифікація зв'язків між населенням різних територій, і загальний ріст культури носіїв діалектів.

Чим повніше (повноцінніше) мовлення виражає працюючу думку, живі й щирі почуття, чим виразніше в ньому виявляється небайдужість людини до власного мовлення, яке усвідомлюється як індивідуальний вияв загальнонародного, загальнонаціонального мовлення, тим більше гарантій, що в такої людини знання мови, високий рівень культури спілкування переросте в майстерне володіння мовою [Бабич 1990: 63].

Отже, досліджувати мовну особистість необхідно діалектично, з урахуванням того, що людина як носій мови та "виробник" певних мовленнєвих творів, з одного боку, не вільна від історичного та культурного розвитку суспільства в цілому, а з іншого, – вона також є членом різних малих соціальних угруповань, у яких культурно-історичний досвід суспільства трансформується відповідно до цілей та установок конкретної групи. Це означає, що при дослідженні мови конкретної особистості обов'язково виявлятиметься суперечність у мовленнєвій організації, пов'язана з почерговим включенням то в одну, то в іншу соціальну групу. Культурно-історичний досвід, який використовується носієм мови в процесі комунікації, є частиною національної культури. Саме тому важливою характеристикою мовної особистості є належність індивіда до певного національного типу [Давидова 1997: 119].

Даючи визначення поняття "мовна особистість", автори „Короткого тлумачного словника лінгвістичних термінів” орієнтуються, імовірно, й на елітну мовну особистість (ЕМО), бо вказують: „Творчий підхід і рівень мовної компетенції стимулюють мовну особистість до вдосконалення мови, розвиток мовного смаку, до постійного відображення в мові світоглядно-суспільних, національно-культурних джерел і пошуків нових, ефективних індивідуально-стильових засобів мовної виразності” [Срмоленко 2001: 93].

У мовленнєвій діяльності ЕМО знаходить відображення суспільно-соціальне, територіальне середовище, традиції виховання в національній культурі тощо. Ці особливості виявлені на різних рівнях мови: лексичному, фонетичному, морфологічному, фразеологічному тощо. На характері усного мовлення особливо позначається діалектне оточення, в умовах якого формувався ідіолект ЕМО. В умовах діалектного оточення процес засвоєння літературних норм триває роки, але й після оволодіння системою літературної мови в усіх її рівнях (орфоепічному, орфографічному, граматичному тощо) у мовній свідомості мовця поряд зі структурою літературної мови паралельно співіснує діалектна структура на зразок іншомовної системи, їхні відмінні елементи „інколи поперемінно можуть змінюватися залежно від того, у сфері якої мовної структури – літературної чи діалектної – здійснюється мовний потік” [Хом’як 2000: 12]. Це дозволяє говорити про мовні особистості з різними діалектними субстратами, як-от: а) мовні особистості з північним діалектним субстратом; б) мовні особистості з південно-західним діалектним субстратом; в) мовні особистості з південно-східним (центральнослобожанським та східнослобожанським) діалектним субстратом.

Мету дослідження ми вбачаємо в тому, щоб проаналізувати мовлення інтелігенції Луганщини, які є вихідцями з говірок південно-західного наріччя, і з’ясувати, яким чином освіта впливає на південно-західний (лемківський) діалект, який ступінь стійкості в процесі олітературнення мають лемківські діалектні елементи.

Мовлення інтелігенції Луганщини змінюється, воно шліфується з урахуванням суспільних вимог. Письменники, науковці, передові культурні діячі переважно спілкуються мовою, що своїми фонетичними (фонологічними) ознаками, морфологічною та синтаксичною будовою близька до літературної мови. Хоча в мовленні елітних особистостей, які є вихідцями з різних діалектних оточень, наявні деякі діалектні елементи.

Для південно-західних діалектів властиві специфічні риси, якими вони, з одного боку, відрізняються від інших діалектних груп чи однієї з них, а з іншого – від літературної

української мови. Це пояснюється тим, що в мовній свідомості цих мовців існує два незалежні мовні коди. Мовний код розуміється як сукупність мовних засобів, що використовуються з комунікативною метою й характеризуються певною однорідністю (у нашому випадку це діалектна (лемківська) мова й українська літературна мова) [Палінська 2004: 4]. У процесі спілкування відбувається переключення кодів, тобто використання мовцем за допомогою матричної мови (діалектної) засобів іншої (впроваджуваної) мови. Функціональний розподіл кодів, що входять до складу соціально-комунікативної системи, призводить до того, що один і той же мовець, володіючи загальним набором комунікативних засобів, використовує їх почергово залежно від умов спілкування [Палінська 2004: 4].

Аналіз мовлення елітних мовних особистостей виявив розмежування сфер використання української літературної та діалектної (лемківської) мов серед представників цієї групи інтелігенції. Так, для 100% респондентів домінуючою є українська літературна мова, якою вони послуговуються при спілкуванні в таких сферах, як сім'я, друзі, сусіди, знайомі, побут (магазин, транспорт) та робота. Але було зазначено, що свідоме використання діалектної (лемківської) мови відбувається за умов наявності українців-лемків. У деяких випадках вибір мови є значною підставою для соціального протиставлення й підкреслення відмінностей між членами інгрупи (групи, членом якої є мовець) та аутгрупи (групи, членом якої індивід себе не вважає). Мова в подібних ситуаціях стає засобом маркування соціальних характеристик мовця.

Серед соціальних детермінантів мовлення можна виділити соціальні ролі комунікантів, які розрізняються залежно від ситуації соціального спілкування. Так, спілкуючись на професійні теми, мовці дотримуються норм літературного мовлення, а вдома, у бесідах з родичами-лемками вони стають яскравими представниками свого народу – лемками, і тоді відбувається переключення на мовний код лемківської мови. Але, крім цього, необхідно ще враховувати такі важливі моменти, як внутрішній стан особи, складну структуру

суспільних відносин, різноманітність рольового репертуару особи в процесі соціальної взаємодії.

Усе це справді впливає (іноді значною мірою) на вибір тієї чи іншої мови в ході акту комунікації. Однак різниця соціального статусу мовців не завжди є основним фактором впливу на усвідомлений вибір мови спілкування. Іноді такий вибір здійснюється елітною мовною особистістю неусвідомлено та сприймається як щось саме собою зрозуміле. Урахування цих чинників допоможе правильно проаналізувати мовлення еліти, які є вихідцями з південно-західного (лемківського) діалекту, і з'ясувати причини вибору мовцем того чи іншого мовного коду.

Переключення з мови на мову залежно від зміни теми спілкування можна пояснити тим, що певна тема розмови може бути пов'язана у свідомості елітної особистості з однією з двох мов [Бурда 2001: 78]. Так, розповідаючи про весільний обряд лемків, елітний мовець користується лемківською лексикою, але наводячи й український еквівалент. До соціофакторів, що впливають на вибір мови представника еліти, у багатьох ситуаціях належать норми мовного етикету. Іноді прослідковується певний зв'язок між переходом з однієї мови на іншу та правилами ввічливості, вербальними стереотипами при звертаннях, привітаннях та прощаннях. Ці групи стереотипів етикетного характеру, а також афоризми, прислів'я чи приказки у таких випадках асоціюється в елітних особистостях з певною мовою. Якщо елітна мовна особистість з південно-західним (лемківським) діалектним субстратом вітається з українцями-лемками, вона обов'язково свідомо переключиться на лемківську мову. А в інших випадках залишиться на мовному коді української літературної мови.

Емоційне збудження також може виступати однією з причин переключення кодів. Такий тип переключення, що характеризується особливою експресивною силою, інколи називають метафоричним переключенням. Нерідко мовець, відчуваючи емоційне збудження, необхідність отримати емоційну розрядку, висловлюючи свої почуття, переходить на спілкування функціонально першою мовою, навіть, якщо до цього мовою комунікації була функціонально друга [Бурда 2001: 79].

При зміні коду може впливати естетичний чинник, коли особистість на підставі цілком суб'єктивних вражень деякі слова або форми слів визнає більш естетично привабливими. У багатьох елітних мовних особистостей з лемківським діалектним субстратом виникає прихильність до мови дитинства, але володіння українською літературною мовою створює більш сильні протилежні прихильності. Кодові переключення можуть бути пов'язані з необхідністю в цитуванні, коли елітна мовна особистість бажає дотриматися достовірності.

Кодове переключення може відбуватися не лише у вигляді окремих лексем, усталених словосполучень, фраз, а й цілих речень чи навіть більших відрізків мовлення, які утворюють надфразові єдності. Після чого мовець може знову повернутися до мови, якою починав спілкування, або продовжити спілкування мовою, на яку змушений був переключитися. Проілюструємо дію цього чинника уривком з інтерв'ю з одним з представників мовної еліти, що є вихідцем з південно-західного наріччя: [і розмоу'л'айу жс ўже / 'тадама / 'ле'мкоу'с'коу // ња ўже 'тадам'і // \ан:о / њак ти 'жйе'єж // шо у вас н'ового // та 'шитко поста'рому//].

У процесі вивчення мовлення елітних мовних особистостей з діалектним субстратом слід урахувати весь комплекс чинників соціально-мовної взаємодії, що впливає на переключення мовного коду. Чинники, що є причиною кодових переключень, можна поділити на ендогенні та екзогенні [Бурда 2001: 193]:

ЧИННИКИ ВПЛИВУ	
Екзогенні	Ендогенні
Соціальні стереотипи	Естетичний фактор
Престиж мови	Емоційне збудження
Розподіл сфер функціонування мов	Емоційне сприйняття мов
	Необхідність цитування

Мовна ситуація	Мета комунікативного акту
Соціальні ролі комунікантів	Етнічне усвідомлення мовця
Соціальний статус	
Освіта	
Вік	
Тема спілкування	
Норми мовного етикету	

Найбільший вплив серед екзогенних чинників мають комунікативна сфера, рольова поведінка комунікантів, соціальні стереотипи, престиж мов, тема спілкування, а серед ендогенних – необхідність цитування, емоційне сприйняття мов, етнічне самоусвідомлення мовця. Соціальні чинники, що детермінують мовлення, взаємодіють з власне психологічними факторами впливу на неї [Бурда 2001: 195]. Але не треба забувати про генетичну мовну пам'ять елітної особистості, яка може бути сильніша за будь-який чинник.

Далі розглянемо діалектні елементи, що зустрічаються в мовленні елітних мовних особистостей з південно-західним (лемківським) діалектним субстратом, та причини переключення мовного коду, що впливають на вибір того чи іншого мовного варіанта.

Фонетичні особливості:

а) Тверде [л] перед голосними переходить у [в] (¹сево, ¹сива, мо¹воко). Заміна приголосного пов'язана з бажанням елітної мовної особистості показати одну з яскравих діалектних особливостей свого народу (лемків). Аналіз мовного матеріалу показує, що тільки за умови свідомого переключення відбувається така заміна. Більше випадків появи цієї діалектної особливості не виявлено.

б) Наявність задньорядного голосного [ы] (¹жыто, ¹быки, ¹сыни, ¹быў, ¹сыва, ¹пыше). Генетична мовна пам'ять сильніше виявляє себе в орфоепії. Орфоепічні ж закономірності передбачають наявність кількох можливостей, а вибір того чи іншого варіанта залежить від різного роду причин. Соціальна природа таких явищ полягає в тому, що в елітних мовців з'являється можливість прийняти чи відхилити той чи інший вимовний варіант. І, мабуть, мова дитинства (лемківська

діалектна мова) представника мовної еліти яскраво виявляється таким способом. Мовець володіє нормами української орфоєпії, але, не усвідомлюючи, порушує їх, бо в мовній свідомості сильно закріпилася саме така вимова.

в) Ствердіння [p'] (*бу^лрак*) та [ц'] у кінці слів, а також і в інших позиціях (*ше^вц*, *хло^пец*, *за^чо^йу*). У записаних інтерв'ю з представниками мовної еліти, які є вихідцями з південно-західного (лемківського) діалекту, така фонетична особливість зафіксована в спонтанному мовленні на непрофесійні теми. Саме тому, на нашу думку, мовна еліта несвідомо дозволила собі вибір таких варіантів вимови з тих, що існують в її мовній системі. Зрозуміло, що ствердіння [p'] та [ц'] пов'язане з впливом говірок південно-західного наріччя. Переключення мовного коду української літературної мови на мовний код діалектної (лемківської) відбулося несвідомо, і тільки тому, що при нашаруванні літературної мови на діалектну ці явища виявилися більш стійкими в діалектній мовній системі, ніж у літературній.

г) Дзвінки приголосні перед глухими і в кінці слів звичайно втрачають свою дзвінкість (*рас*, *зарас*, *порос^ходилис^{'а}*, *го^лупка*), але нерідко можуть і зберігати свою дзвінкість (*будто*, *легко*, *книжка*, *важко*). Іноді глухі приголосні одзвінчуються в кінці слів (*дез'*, *прої^їжайеж*, *п'ід^ходе^{"ж}*, *розмо^л'айеж*, *абиз'*, *зда^даїеж*, *куди^з'*, *хто^з'*). Спробуємо з'ясувати причини появи такої варіативності. Приналежність до говірок південно-західного типу, а проживання протягом довгого періоду життя на території південно-східного діалекту й постійне спілкування з представниками останнього спричинило накладання цих двох діалектних систем, і, як наслідок, поява паралельних діалектних особливостей. При спілкуванні в неофіційному оточенні в мові елітних мовних особистостей з південно-західним діалектним (лемківським) субстратом дзвінки приголосні можуть втрачати свою дзвінкість (фонетична особливість говірок південно-західного наріччя), а також можуть її зберігати (фонетична особливість говірок південно-східного типу). Одним з чинників вибору того чи іншого варіанта є не тільки емоційне збудження мовця, а й ступінь стійкості того чи іншого елемента мовної

системи. Ступінь стійкості даного явища приблизно однаковий у діалектній мовній системі, саме тому спостерігаємо паралельне вживання обох варіантів.

г) Нема подовження приголосних в іменниках середнього роду (*жи'т'а*, *з'іл'а*, *ве''' с'іл'а*, *знан'а*). Одна з поширених рис говірок південно-західного наріччя виявляється після свідомого переключення мовного коду з метою проілюструвати лемківську мову. Тут спрацьовує естетичний чинник, а також бажання показати красу лемківської мови й підкреслити свою приналежність до лемків.

д) Дорсально-палатальна вимова [с'], [з'], коли приголосні [с'], [з'] у позиції перед голосними, зокрема перед [і], перед м'якими приголосними зазнають сильного пом'якшення, набираючи шепелявого відтінку [с'], [з'] (*з'іл'а*, *ве''' с'іл'а*, *с'ім'а*, *с'в'ато*, *с'в'атий*, *с'іно*, *с'іл'*, *в'іс'т'і*). Вибір діалектного варіанта вимови цих слів є мета комунікативного акту, бо елітна мовна особистість свідомо говорила полемківському. І тут мав значення також інший важливий чинник: переключення мовних систем – етнічне усвідомлення мовця. Мова в подібних ситуаціях стає засобом маркування елітного мовця як члена інгрупи (лемків). Вибір діалектної лемківської мови є значною підставою для протиставлення й підкреслення своєї унікальності – бути українцями-лемками.

е) Приголосний [с] у суфіксі -ськ- твердий (*украї'нска*, *іванофран'коўска*, *лем'коўска*). Ця особливість зафіксована тільки кілька разів, що свідчить про її несвідоме використання. Ці приклади є свідченням стійкості в мовній системі південно-західної (лемківської) риси порівняно з літературною, але їх непослідовне вживання й паралельне функціонування літературних відповідників (*украї'нс'ка*, *іванофран'коўс'ка*, *лем'коўс'ка*) доводить, що освіта є важливим чинником вироблення норм української літературної мови. При спонтанному мовленні було несвідоме переключення мовного коду, але не протягом усього комунікативного акту, а тільки на певний період спілкування, що ще раз доводить приналежність респондентів до мовної еліти, бо навіть на рівні мовної свідомості існує прихильність до нормативної (літературної) мови.

є) Шиплячі [ж], [ч], [ш] іноді пом'якшуються (¹блиш'ч'є, ч'о'тири, ш'ч'об, ш'ч'о, ка'ч'ан, га'р'ач'її, ч'асто, зустр'їч'айємос', ш'ч'є, ч'їсто, ч'їтайєм, хоч'ут', мож'єут', н'їч'ка, ї'чител', ч'астїї, ч'о'тири, плач', ч'орний). Поява таких варіантів вимови пов'язана з місцем проживання, а саме з впливом російського просторіччя та суміжних східнословобожанських говірок. Навіть при спілкуванні в офіційному оточенні ці приклади були зафіксовані.

ж) Заміна сполучення [шч] на [ш] (*шо, шос'*). Ця фонетична особливість є домінантною для більшості українців, а не тільки для мовців з лемківським діалектним субстратом. Елітна мовна особистість вживає такий фонетичний варіант несвідомо, але, помічаючи ненормативне вживання, виправляє себе. Тут знову спрацьовує важливий чинник освіти.

з) Паралельне вживання голосних [о], [і] (*лем'коўск'ї – лем'кіўск'ї, в'ос'їм – в'їс'їм, н'оч' – н'їч'*). Паралельне вживання голосних [о], [і] в новому закритому складі можна пояснити різними причинами: впливом розмовного мовлення на літературне, нашаруванням російського просторіччя на мовну систему елітної мовної особистості, поширеною в регіоні паралельною вимовою багатьох слів з [о] та [і] в закритому складі.

и) М'якість губних приголосних [б], [п], [в], [м] перед [а] (відсутність апострофа) (*н'ат', зд'о'ров'а, дере'в'анїї, жаб'ачїї, м'ати, нам'ат', с'їм'а, риб'ачїї*). Досліджуючи мовлення елітних мовних особистостей з південно-західним (лемківським) діалектним субстратом, відзначаємо порівняно невелику кількість діалектних рис материнської говірки. Проте, вимовляючи перераховані слова, мовці свідомо вживають елементи діалектної системи. Імовірно, на літературне мовлення впливає просторіччя, як російське, так і українське, де подібні явища є природними.

і) Наголос на передостанньому складі (*с'єво, в'єсна, ї'де, к'итї'т', п'рошу, н'ошу*). На відміну від інших діалектних рис, наголос на передостанньому складі в мовленні еліти спостерігаємо найчастіше. І мовцеві дуже складно позбутися цієї риси. При спілкуванні на різні теми особливий наголос спостерігаємо в дієсловах, іменниках, прикметниках тощо.

Отже, відбувається постійна боротьба двох мовних систем, але стійкішою залишається перша – діалектна лемківська мовна система.

Морфологічні особливості:

а) В орудному відмінку однини іменники жіночого роду мають закінчення *-ом* (*руком*, *земл'ом*). Ця характерна ознака лемківських говірок виявляється в мовленні еліти лише свідомо, бо не було зафіксовано жодного прикладу в спонтанному мовленні. Елітний мовець аналізує свої знання обох мов (української літературної й діалектної лемківської) і називає одну з морфологічних особливостей діалектної мови, ілюструючи вищезазначеними прикладами.

б) У формах 1-ої особи однини теперішнього часу дієслів II дієвідміни іноді немає переходу [д], [т], [з], [с] у відповідні шиплячі (*возу*). Цей приклад демонструє нашарування однієї діалектної системи на іншу. Відсутність чергування в цій формі дієслів є наслідком впливу східнословобжанського діалектного оточення, тобто говірок південно-східного типу.

Лексичні особливості:

а) Наявність росіянізмів (*їест*, *даже*, *зам'ітно*, *ўсе*^н *раўно*, *іл'і*, *тоже*, *нав'ернойе*, *їесл'і*, *воспом'інан'ііе*, *остали'с'а*, *од'івайем*, *посторон':іі*) пояснюється впливом російськомовного оточення. Використання росіянізмів залежить від мовної ситуації спілкування й соціальних ролей комунікантів. Приклади такого впливу наявні при спілкуванні з односельчанами, і це означає, що на професійному рівні таких прикладів може не бути. Аналіз мовного матеріалу не зафіксував наявність росіянізмів при офіційному спілкуванні, але зафіксував їх при цитуванні мовлення інших людей.

б) Лемківська лексика (*н'ажил'ас'а* – *жила*, *н'ан'о* – *тато*, *тета* – *тьотя*, *гадати* – *говорити*, *файно* – *гарно*). Весь словниковий фонд діалектів складається з лексичних одиниць, формально тотожних з елементами лексико-семантичної системи літературної мови, і специфічних, таких, що за матеріальним вираженням різняться від літературних слів. Специфічні лексичні одиниці діалектів поділяються на два типи – власне лексичні діалектизми та етнографічні діалектизми.

Власне лексичні діалектизми, або діалектизми-еквіваленти, збігаються за значенням з літературно-нормативними словами, це діалектні синоніми до загальнонародних слів [Струганець 2002: 132]. Саме такі діалектизми й наявні в мовленні елітних мовних особистостей з південно-західним (лемківським) діалектним субстратом. Вони використовуються з метою подати лемківські варіанти певних слів, що пов'язано з естетичним чинником, а також супроводжується емоційним збудженням через емоційне сприйняття мови дитинства.

Як бачимо, строкаті структури південно-західного наріччя з високим ступенем мовної диференціації піддаються процесові олітературення повільно й неоднорідно.

Основні закономірності олітературення діалектної мови (за І.Коваликом – [Хом'як 2000: 13]) елітних мовних особистостей з південно-західним (лемківським) діалектним субстратом такі: 1) у мовців цей процес проходить передусім через освіту; 2) олітературення проходить у сфері всіх рівнів мови, але нерівномірно в різних рівнях мовної структури: швидко в синтаксисі, відносно швидко в лексиці, повільніше в граматиці, ще повільніше у фонетиці, орфоєпії, стилістиці; 3) засвоєння літературних норм не викликає автоматичного руйнування всього діалектного, а, навпаки, навіть при повному оволодінні літературними нормами діалектні особливості й надалі зберігаються в мовній свідомості мовця – носія лемківської говірки. Підтверджуються слова вченого І.Ковалика, що в процесі олітературення діалектів відбувається не субституція (замінювання), а адституція, тобто нашарування або приєднання до наявних діалектних величин адекватних їм літературних, що паралельно співіснують у мовній свідомості [Хом'як 2000: 13].

Фольклорна спадщина лемків

Сьогодні ви там,
куди привели вас ваші думки
(Дж. Алєн)

Ще не так давно (у XV – XVI ст.) наш край становив собою частину Дикого поля. Сьогодні ж Луганська область одна

з найбільш щільнонаселених в Україні. Доля звела тут людей, коріння яких походить з різних куточків нашої країни. Під час фольклорно-діалектологічної експедиції ми познайомилися з працелюбними, життєрадісними, доброзичливими, ширими й гостинними та співучими людьми, представниками однієї з етнічних груп українців – лемками.

Як відомо, Лемківщиною цікавилися українські дослідники давно. Так, у 1902 році вийшла перша монографія І.Верхратського „Про говір галицьких лемків”. Важливе місце в історії дослідження фольклору лемків займає відомий український фольклорист та етнограф Хв. Вовк. Під його керівництвом у цьому краї працювала етнографічна експедиція наукового Товариства імені Тараса Шевченка. Кілька томів фольклорно-етнографічних записок видав і В.Гнатюк.

Новим поступом в українській науці про фольклор були праці Ф.Колесси, котрий записав тексти й мелодії більше тисячі народних пісень.

У передмові до збірника „Народні пісні з галицької Лемківщини” (Львів, 1929) він зазначив, що цей „музичний діалект виявляє ... безсумнівну приналежність до українського матірнього пня...” [Красовський 1900: 14].

Історик Олександр Росінський, досліджуючи сторінки минулого України в статті „Лемки”, стверджує, що фольклористична спадщина лемків сягає глибинних віків. Автор водночас яскраво висвітлює історичну долю Лемківщини [Росінський 1900: 37].

Сьогодні (побутове життя, традиції, різнобарвність народних пісень, духовні обереди) цієї етнічної групи українців, доля яких уже шістдесят років пов'язана з Луганщиною, прагнули простежити й ми, адже, незважаючи на наявність багатьох праць про етнографічні особливості лемків, немає жодного спеціального дослідження, присвяченого фіксації фольклорних жанрів колишніх корінних мешканців Лемківщини, поселених на крайньому сході України.

Нам, луганчанам, було надзвичайно цікаво поспілкуватися з членами лемківської сім'ї – особливо з газдом й газдиною, дізнатися, чи наслідують традиції своїх предків теперішня молодь, які жанри народної творчості побутують у

їхньому повсякденному житті, чи існують масові форми пропаганди фольклорного мистецтва вихідців з цих теренів. Досліджуючи фольклорну спадщину лемків на Луганщині, окреслили основну мету роботи – простежити збереження ними своїх місцевих звичаїв і обрядів у ХХІ ст., зафіксувати, систематизувати для подальшого вивчення зразки народнопоетичної словесності, що супроводжували ці обрядові дії, розглянути проблеми сучасного розвитку народної творчості.

„Нічого людині не страшно, якщо вона має чим рятувати душу”. Ці слова пам’ять десь узяла й чіпко тримає. Відкрити духовні острови у вирі сучасної бездуховності ми можемо, звернувшись до тих вічних джерел, з яких черпав наснагу та мудрість наш народ.

Українська пісня – це те, що багатьом дає, повертає втрачену радість, відроджує й рятує душу. „Весільні ліричні пісні, – як сказала Вансач Марія Миколаївна, – допомагають усі шістдесят років життя на Луганщині”.

„З пісні вчимося чесності й доброти, ніжності й любові”, – додає Гансьол Любов Дмитрівна.

„Було весело..., – продовжує говорити Марія Миколаївна, 1926 року народження, – і не доїв, і копійки не получив, а дітей шестеро було, але співали... Пісня піднімає настрій, хочеться жити...”.

Самобутність лемків найбільш повно відображена в піснях, що виконуються під час визначних подій, відзначення пам’ятних дат тощо („Чорни очи”, „А там давно на ринечку ставася новина”, „Мива” та ін.). У цих піснях втілено народну мораль, богатирську велич, оптимізм, багатство душі, працьовитість, чесність, добробут українців. І нині пісня в кожній сім’ї лемків – це оберіг. Вона народжується там, де збирається багато людей. У ній віддзеркалено минуле, сучасне й майбутнє лемків, їх погляди на життя, заповітну мрію, заповітне бажання. У ній тісно переплелися радість і біль, тривога й надія.

Піснею зустрічали усіх учасників експедиції та гостей і проводжали пізно ввечері мелодійними танками та величальними піснями.

Гарячий подих високої лемківської ватри, що іскристо здіймалася під сутінковим дощовим небом 14 жовтня 2005 року, об'єднав усіх учасників свята, мешканців-односельців та гостей селищ Переможне та Карла Лібкнехта, відіграв головну роль у відродженні обряду закінчення жнив, допоміг усерйоз сприйняти цей урочистий обряд, від виконання якого залежить благополуччя й добробут у сім'ї, полегшення праці й гарне збіжжя наступного року, надав змогу отримати насолоду від пісень, що супроводжували ці обрядодії. Таким чином, можемо констатувати, що обжинкові (або дожинкові) пісні супроводжують і нині святковий комплекс закінчення праці в полі.

Записали ми в селі Переможне Лутугинського району, крім календарно-обрядової творчості, історичну прозу, народні паремії, родинно-обрядову творчість, ліричні пісні, у яких віддзеркалюються сімейні стосунки, кохання, подружнє життя, ставлення солдат до служби, розлучення молодого жовніра з коханою тощо. Так, наприклад, пісня „На лелію воду лію” – це пісня-діалог двох закоханих, які спочатку сваряться, а пізніше миряться.. Сюжет пісні такий: дівчина погрожує, що „видряпає очі”, а козак – що він поїде до Києва на службу, і вона залишиться сама й буде шкати за „таким козаком”:

Бо я шяду та й поїду
До містечка Києва,
А ти будеш жалувати
Моводого козака.

Тоді дівчина прохає милого лишитися ще на одну нічку. Милый спочатку заперечує, та потім, коли його кохана стверджує, що рано-вранці, як заспіває перший півень, розбудить його, він погоджується:

Ти моводий, я мовода,
Я мовода чуйно сплю,
Як запіє перший півень,
Я тя зарас зобужу.

Але дівчина не виконала прохання свого милого, не розбудила його вчасно:

Піє перший, піє другий,
На останку ще один.

– Ставай, ставай, мій миленький,
Бо на дворі білий день.

Молода хоче, щоб він якнайдовше був біля неї, тому розбудила його дуже пізно, а милий образився за це й докоряє її.

Як бачимо, у пісні звучить мотив засудження недбайливого ставлення та неухважності жінки до прохань свого коханого, покарання за її неповагу.

Але найпоширенішим й найчастіше вживаними є ліричні пісні, у яких відображено внутрішній світ лемків, показано їх настрій, почуття, переживання тощо.

Зберігають лемки й авторські пісні, у яких оспівана нелегка доля лемка-переселенця. Зокрема в пісні „В горах бивам” розповідається, як ліричний герой був у горах, відвідував своє село:

Дорогом мі тяжко ща ходиво, бо ня серце с жалю боліво,
Бо незнам, чи ту так биво, чи дуже ща зміниво.

Цей уривок справляє таке враження, ніби ліричний герой поїхав з цих місць дуже рано, ще в дитинстві. І тепер він з болем у серці, із жалем оповідає про те, що побачив:

Церкви нема, бо ща скаліва, а на гробах трава зелена,
Молились зме ща за шитких, что ту спочивают.
Навіт не знаме, де дідове свое місце мают,
Не знам, де хижа, что ща вродивам,
І де двір, что сестра Оля ща бавіва.

Варто відзначити, що автор пісні (Антоніна Слоте) хоче нам нагадати, що ніколи не треба забувати землю своїх предків, не треба забувати своє минуле, а навпаки, це повинно відроджуватись...

Про тугу людини за рідним краєм і своїми рідними говориться в народній пісні „Ой, летіла зозуленька через море в гай”. „Напевне вона була складена тими, хто добре розумів, що таке жити на чужині, не бачити рідного краю та родини”, – до такої думки дійшли студенти, учасники експедиції. І дійсно, пісня відображає менталітет українців, любов до своєї рідної землі (яблуневий сад); а також те, що українці понад усе цінують родинні стосунки, брак яких особливо відчувається на чужині. За народною думкою, навіть спомин рідних може

подолати прірву простору та часу, тому остання строфа пісні звучить так:

Урвіть собі по яблоньку, урвіть си по два,

Як будете його їсти, вспомяньте о мня.

З-поміж усього розмаїття пісенно-поетичних текстів найпоширенішими є весільні пісні, що й зараз виконуються з нагоди шлюбу хлопця та дівчини, оспівуючи красу людських стосунків, кохання, найніжніші почуття молодих лемків. Оскільки, як уже говорилося, 14 жовтня – Покрова, то ми мали нагоду зафіксувати елементи весільної традиції. Покрова – це був саме сезон на сватання та весілля, тому дівки молилися:

„Свята мати, Покровонько, завинь мою головоньку,
чи в шматку, чи в онучу – най ща дівкою не мучу”.

Як оповідають інформаторки, батьки привезли зі своєї землі весільний обряд „розберати моводу і завивати в хустку. А биво то так:

Ставили відро з водом, жеби жили гладко, зверху давали загововок, жеби жили багато, на загововок стелили кожушок, жеби дзецко ща ім родиво кучеряве, на шитко шідав моводий, йому на коліна мовода, а їй на коліна давали хвощика мавого, жеби родивща перший син. Свашки знімали вінок з вельоном, одівали на говову дівчинам, жеби заміж виходили, а з того відра обливали водом парубків, жеби ща женили. А ми ща того обряду дотримуеме по гнешній ден”, – так стверджують лемки.

У процесі обряду виконують пісню „Свадьба”, яку умовно можна поділити на дві частини. Перша – пошуки молодим хлопцем дівчини, яка стане його дружиною й господинею в його оселі. Він ходить ярами та долинами, а знайшовши таку дівчину, привозить додому.

Друга частина характеризує саму дівчину та ставлення до неї матері хлопця. Свекруха докоряє невістці за її поведження, за те, що вона, нічого не зробивши, уже „жерва”. Важке життя дівчини в родині чоловіка відбивається на її почуттях.

Популярним є веселий переспів дружок і сватів. Більшість пісень про дружбанів і дружок мають жартівливий характер:

Чого дружби не шпівають,

Бо щербати зуби мают,
Треба тіста замісити,
Дружбам зуби поліпити.

У такій формі висміюються не тільки щербаті зуби, які треба заліпити тістом, а головне – це те, що дружки молоді не вміють співати, не можуть добре поводитися:

Чому дружки не співають,
Бо говосу нич не мают.
Треба масва розтопити,
Дружкам горво помастити.

Жартівливим є й короткий тост „за щастя молодих випити горілки”:

Свати і бояри,
Свашки і свашечки,
Дружки і світівки,
Дружби і дружечки,
За здоров'я молодих
(За здоров'я молодих)
Вип'ємо горівки
(Вип'єм палюнечки).

Свати співають:

Юж ідеме з комороньки,
Дайте же нам горілоньки,
Зробили зме з дівки жену юж,
Ведеме зачеплену.

Зафіксовано й пісню-скаргу дочки, адресовану матері. Вона побудована у формі діалогу доньки з матір'ю. Дочка скаржить на матері на своє погане заміжне життя й запитує її, чому та не віддала її за ліпшого чоловіка, який би її поважав. Мати у свою чергу їй відповідає:

Я ж би ти мене хоч рас посухава,
То би я тебе за ліпшого дава.

До улюблених творів можемо віднести й ліричну пісню „Го броді ружа, на ній білий квіт...”, у якій розкривається істотна риса дівочого характеру – кришталево-чиста душа, чесність: (якщо мене полюбив, то іншим спокій дай). Особливе місце відводиться мотиву вірності у шлюбі: (якщо побрався з

іншою, не з тією, яку любив, то вороття нема, стежка уже заросла):

Го броді ружа, на ній білий квіт,
Полюбив я собі таке
Шварне дівча, а терас
Міго жаль.
Кет ес полюбив,
Та мій спокій дай,
Бо я сирота нат сиротами,
Я уроди не мам.
Моя урода, як бистра вода,
Терас шя мі личко розруменіло,
Як го броді рожка.
Го броді ружа травом заросла,
А до мойой милой,
Мойой наймилішой
Стежка заросла.
Стежка заросла,
Снігом задула,
Подумай си, матцьо,
Моя любя мамцьо,
За кого зня дала.
Дала ти ня дала
За велького хама.
Терас оплакую свої млади літа
З вечера до рана.

Аналізуючи тексти весільних пісень, умовно поділяємо їх на такі групи:

- пісні, що оспівують провідну роль матерів шлюбної пари;
- пісні, у яких змальовується провідна роль молодої;
- пісні, які засуджують шлюб по неволі;
- пісні про рабське становище невістки;
- пісні, у яких віддзеркалюється радість, щастя закоханої пари;
- пісні гумористично-сатиричного змісту;
- застольні пісні, у яких оспівується гостинність.

Побутовують і пісні про еміграцію. Зокрема, тематика пісні „Канада” пов’язана з виїздом десятків і десятків тисяч українців із Надсяння, Холмщини, Підляшшя й Лемківщини. У ній розповідається про мрію молодого юнака поїхати до Канади та сприйняття Канади наче „землі обетованої”, де „доляри” самі пливають у руки, а отже, можливо мати легке життя.

Образ ліричного героя розкривається за допомогою характеристики понять – наприклад, доляри, рублі тощо („Нам рублів не нада, Доляри давайте...”).

Емігрантська пісня спонукає до засудження пристосуванського способу життя, небажання працювати на рідній землі, помилкової думки про рай в еміграції.

Загалом під час експедиції записано матеріал різної тематики. Наприклад, розважально-ігрові традиції: молодіжні розваги, дитячі ігри, гуляння, танці тощо. Повсюдно респонденти перевагу надавали традиційному лемківському народному танцю „Сієро”, який описували так:

По колу стоять чотири пари (хлопець і дівчина). Пари йдуть під музику назустріч одна одній, повертаються назад, обходять по колу. Знову стають, як на початку танцю. Хлопець чи дівчина з пари по колу танцює з кожним учасником танцю. Так кожен учасник побуває в парі з іншими учасниками танцю. Потім танець можна починати знову.

Учасники експедиції залюбки взяли участь у грі „Подоляночка”, адже всі ми в дитинстві гралися з однолітками в цю гру. Під час виконання гри співали пісні. Дівчина, яку обирала Подоляночкою, ставала на короткий час ніби царівною весни. Ця гра – уособлення всього чистого, доброго, красивого. Вона безкінечна, бо Подоляночка обирає іншу дівчину, а та, у свою чергу, теж має право зробити власний вибір. Таким чином, Подоляночки змінюються, пісня повторюється, і все починається спочатку, і звучить пісня „Устань, устань, Подоляночко, устань молодесенька. Вимий своє личко, личенько молоденьке, личенько біленьке, бери ту, що скраю, піди до Дунаю”.

Окремим блоком досліджувалися й малі фольклорні жанри. Інформаторки – учениці школи – легко згадали такі загадки:

Штири тички, два патички, семе семердаво (чотири копита, два роги, сьомий хвіст) (КОРОВА);

Сидить пані на стопичку, у гарном каптаничку.

А хто іде кричить: «Стоп». Бо не підеш!» (ЗАМОК);

Що це за гість, що сам себе з'їсть? (СВІЧКА);

*Як на світ одітий ся родився, а по світу голий ходить.
(СИР);*

Білий як сніг, надуте як міх, на лопата ходить, на голові рін. (ГУСКА).

Як бачимо, цей жанр усної народної творчості користується найбільшим успіхом в учнів середньої школи. Крім загадок, побутують серед дітей і прислів'я та приказки, лічилки та скоромовки.

З уст лемків записали й гумореску про підготовку одного молодого чоловіка до сватання, а потім і до весілля:

ГУМОРЕСКА

А було то пізно восени,
Як шя зимний Максим женив.

Хоч не брав жону багату,
На вешілля зарізав корову рогату,

Котру купив аж в Мушині,
Там корови були туні.

Привів домів на ремінці,
Прив'язав ей гу драбинчі.

Дав їй шіна чи там стряски,
Сам полетів до Параски.

– Хот посмотри, моя люба,
Корова ест досить груба.

Буде м'ясо би не врока,
Шо не жімо того року.

З ней вешілля отправимо,
До діщати просолимо,

Так побуде через піст,
В Польщі м'ясо ша не іст.

А як вийде на м'ясничі,
І скінчаться киселичі,

Тоді з діщати виймемо ладні

І жімо собі парадні
 – Так-так, мій голубе, –
 Параска шя покус скубе.
 – Жеби скори бис субота,
 Бо в мене ест охота
 До музики і до танцю
 І до тебе, мій любанцю
 Прошелтали ми ніч цілу
 О корові, о вешіляю.
 Тераз піду за різником,
 Хай заріже ей ножиком.
 Різник бере в руки голову,
 Кличе моводу Максимову.
 – Хот псмотри, пані, збоку,
 Юш по шлюбі того року.
 Словоду пванной паши того року
 Мава більмо ту на оку,
 Цисарський вельможний уряд не позволит,
 Би шя людсько потруїво.
 – Ой Боженько, мій Боженько,
 Воз до чорта тих паноньків.
 А Максим шів до собі докута
 Та заплакав, як сирота
 – Стричку, стричку, я піду до Гамеричку,
 Може, там Бог за морями
 Даст прожити з талярами.
 І шів Максим на залізничу
 Та й поїхав заграничу.
 Схватившя за роботу і наздибав гарну квоту.
 А Параску синю карту і висиват шифкарту
 І пише лист до штрика, що багата Гамерика.

Отже, зафіксований фольклорний матеріал послужить багатьом учителям, народознавцям, які хочуть ближче познайомитися з духовною культурою нашого краю, допоможе кожному відчутти потребу в пізнанні народнопоетичної словесності лемків, які більшість років свого життя мешкають на Луганщині.

*Записи спонтанного мовлення **

Чули ми, там дім дадут, землю, ліс, а тут приїхали: з дічок розвалена хата була, я пам'ятаю хорошо, було нам на заливці і на кутю ...

– Я угля наложила на вікно, щоб розтало, а ен: „Ой, ой, ой, ой”, бо убога, а там вікно було таке страшне, подивись, куди ми приїхали, полтора місяці їхали.

– *А багато хат було?*

– Ну, тут так, ну не дуже багато, це були развалюшки.

Но я ж по-своєму разговор бесідую. Усі кажут: приїхали поляки. Да, ліса жалко, бо нічого тут такого не бачила доброго теж.

– *А Ви не пам'ятаєте, як їхали?*

– Пам'ятаю. Вісімнадцять год було тоді уже. Пам'ятаю. Їхали? Поляки нас не пускали і то були ... стоїм, стоїм. Трошки потягнут нас дальше на одну станцію, даєм їм теля, потом далі.

– *А де телят набрать стільки багато?*

– Ми трошки мали, ми везли з собою, за собою везли. Всьо. Обратно випускаєм тут худобу. Корову, все пасем, стираєм там, траву рвели, бур'яне рвели і кормим то цим коровки, і так ми й йшли, як жиди до обічної землі сорок років та й потом от ми уже, як прийшли на ту сторону, то уже дри-дри-дри послели.

Значіт, поляки нас не признавали там, а ми сюди прийшли, українці нас не признавали, ви се поляки, каше отака була, місяць були на кордоні старом. Їх не знали, куди йдете й як, ніхто не говорив.

– *Де Ви вчилися?*

– Через дорогу до школи пішов. Третій, четвертий, пятий – три года. Даже в пятый два года хадив, потому шо. Потому шо по-німецькому мене запросила Маріна Івановна, по-німецькому і по-руському, далі пішов, пішов.

* Тексти подаються в графічному записі із збереженням діалектної вимови інформаторів.

– А Ви оце говорите так, як захочете, чи російською, чи українською?

– Забув, уже забув свою мову. Скоро таке. І не руський, і не український. По-своєму.

– Ви пристосовуєтесь до цих місцевих жителів, так?

– Ну, то так примірно, так, до місцевих. А так школу закончив, пішов на учілище, на прицеп, на трактор. А тоді в армії чотири года, а далі опять же в савхоз і до сіх пор. І на пенсії все скоко. Та, конешно. Сорок четири стажа, наведено піісят лет стажу.

– Трицять третего года. Служили і в армії, о, в армії отлічно служили, отлічний варіант. На родіне бил. Два раза в отпуске бил. Третій раз посилали, кажуть: „Товариш капітан, дочь вийшла додому, а ти какаго?” Кажу: „Пядесят второго”. Ну, ми тобі дамо сто рублів премії, будеш в президіуме сидіть у нас. Кажу: „Пожалуста”. Ну, я в президіумі посидів. Сто рублей дали премію. Я хотів зразу поработать на шахті, виїхать, на рабочих був де-то там запрос, пішив на свій трактор і так, хліборобом і проробив скільки год.

– А діти у Вас не говорять лемківською мовою?

– От побачиш, шо молоді дівчата будуть вести все на російській мові. Я зустрічав українців за кордоном, проблем при спілкуванні немає. А так у нас було таке, у нас нарада, і я, значить, приїхав, бачу, що вони стоять так: Харьков, Дніпетровськ і я с Луганска, і вони кажуть москалі на нас. Я ж почув, шось як наутішки, чисто наутішки, дві жінки і чоловік, я підійшов до них і кажу: „Слушай, а звідки ти знаєш мову?” І отак ми розговорились, і я говорю, чисто наутішки, а потом я іду, а то професор же Ровенчук: „Шо ти їм сказав”. А я говорю: „Сказав, шоб воне не казали на мене, шо я москаль. Хоча вони на мене все рівно казали „москаль”, та яка різниця. Ну а сам факт. Так шо я руську мову фактично знаю. Ні с ким говорить.

– А дома говорили лемківською мовою?

– Да, дома говорили своєю мовою. А тепер дуже забув. А так, раніше, як і я, і зять, і старики були, діди, батьки покойні, та як заспівають пісню веселу, отето пісня була.

– А яких це пісень вони співали?

– Калинковських, старінні, сьодні послухаєте.

– Та робили на своїом хазяйстві, порались було. А тут у колгоспі. Уже в последня время доволі було отлічно жити, гарно-гарно. Робили по сьмь часов, а за гроши розговору не було, не було розговору. А щас, де не станеш, там давай гроши, гроши, гроши, отакі гроши. Зараз жизнь за гроши. І главне то, шо нормірований труд – сьмь часов одробив, пожалуста, всьо. А зарплата було отлічна. А отето шо дома кормив худобу, свиней та телят, здавав у м'ясокомбінат, а оттуда вже давали на книжку. Я не хочу сказать, шо головне гроші, я в мами нікода грошей не брав, а гроши були всьо время, скоко надо, стоко бери. Покойна жінка тоже так. Скоко надо. На що то так взяли. Ну, а щаз более лі менеє. Хужеєт. Мені на пенсії хвата. Пенсії, слава Богу без шесті рублей п'ятсот. За орден там десь пійсят чи шійсят гривень, орден слави чи який там. А так скажу, дуже багато робив чесно. А робив чесно, добросовісно. Отака грамота, куча грамот та й орденів, медалів хватає. Я на медалі не дивився, а робить і далі буду. Отаке.

– От великий род приїхав, брат, сестер багато.

– Да, з нашего села скоко – восімдесят сім, багато, а людей не знаю, скоко. Померли вже майже всі, але ми так щитаєм, що так сорок п'ят чоловік всього осталося.

– Їхали гарно, їхали гарно. После войны, під красним флагом, як Чапаєв ото говорив. Ну солдати з войны йшли, з Берліна, багато йшли і составами йшли, а отето вагони, де стояли довго, так коров пасли, лошадей пасли. А туг, як уже на Україну попав, тут уже бистро поїхав, на Донбас. Глянули на Донбасі, щось не так.

– А в Польщі остались тьотка Улька – вмерла, дідо Осіф – поляк, тоже вмер, остались хлопці, а татож там Уля. Оріся їздить часом. Вони там на немецьком. А ми в Карпатах. Діти в Карпатах. Наше село називалося Чарна. Ліса хвойні, красиві, сосни.

– Хазяйство є. Телята є, і кури, ну, це кождий заімаєся. Та пагано, шо жінка вмерла на той рік.

– Свята церковні всі святкуємо, до церкви ходиме. Молилися. Церкву у нас недавно оце побудували. Не було тут церкви, тут раньше, як розказують, була красава, кірпична, здорова церква. Ходили в храм.

– *А як Ви святкували Покрову на Лемківщині?*

– Їхали ми чеську границу там, там яке Матір Божа об'явила, і ми, і всі ішли туди отпразнувати. А там наши детки жили, на самій чехословацькій границі, там ще Матір Божа об'явила, і ми і всі йшли на той пристольний день туди. Йшли пішочком, кілометрів багатенько от Чарти. Ходили ми тоже на празник туди. Отак всьо позаростало, лісами горять. Красиво, гарно. Вони бачать, нам не додали того, што там дають. Але нічого, не голодували.

– *Ви пам'ятаєте, як ваше весілля було, чи ні?*

– П'амятаю. Вінчалися в Красній, потом їхали на бричкі, та гряз була, та еле-еле дійшли туди, далеко, оно ж, кілометрів за двацять буде. По грязі, холодно. А в який це місяць? Та так де-то осені було. У п'ядесятім році. Ну тоді було біднуvато. Гуляли два дні. А зараз побільше гуляють. А зараз гуляють усе провиняють, це провини називають. Ну а шо, п'ють та останне доїдають

– *А катають батьків?*

– Раніше не було того. Зараз уже стало, катають. Да. А раньше вобще ніхто не катав. Не. Не було у нас такого? Не.

– *А ото переодягаються там у циган. Такого не було?*

– Ні, такого не було.

– *Молодим що дарували?*

– Та нічо, денег той, більше грошей. За гроши купиш, шо хочеш, а то шо, ... то кому шо надо, кому ні.

– *А вам, що подарували на весілля?*

– О, та це вже було давно. Ну, корову дарили, та й усе, да. Батьки.

– *А як називали коров?*

– Та і. Микола, як корову звати? Не, Майка, то таке. То Ружана, то Красуля, то Незоля, а то. А то так називають; як і чоловіка. Ружана, як квітка, Красуля, як квітка, Незоля, Барнуля. Це в кого яка шкура. Барнуля – значить ряба, вона красная. А Незоля – трошки красна.

– *А свою свиню, порося не називаєте ніяк?*

– Ні, Василем не називали.

– *А собачку?*

– А собачку – пес.

– А які прислів'я є про пса?

– Ні, такого не було.

– *А котика як звете?*

– Та котик, та і все. Ніякого Василя в нас нема, ката тоже Василем не називали. Не, не. Про людину, што то пса, таке не буває, і порося запечеш, коли надо, називати його Василем.

– *А як Ви півня називаєте?*

– Та толстий, когут. Теж імені нема такого.

– *Якщо качка, утка то як?*

– Качка та й качка.

– *А гуска?*

– Та гус, гусак.

– *Назвіть своє прізвище, ім'я, по-батькові, коли і де Ви народилися?*

– Дівічу фамілію? Перерим Анна Петровна, у двацять п'ятому році народилася, і на той місяць буде мені вісімнадцатого вісімдесят год.

– *Молода ще! А де Ви народилися?*

– Село Чарна, Краковська область.

– *Ясно. Спасибі!*

– *Якщо непутяща людина, то як на неї кажете?*

– Не, не. Іди собі дальше своєю дорогою, ми людей не ображаємо.

– *Які були у Вас кофти, старовинний одяг?*

– Дворцяти були. Намисто розшите, ох. А потом ще зроблене таке намисто ушке, і токо шию дівчата собі вдягали. На шию одягали таке широченьке, на метр дліinne.

– А на голову що носили?

– Без платків ходили. Ми в церкву не ходили в платках, як тут. Косу заплів і пішов у церкву, а в косі басаруки запліталися. Басаруки.

– Що таке басаруки?

– Ленти.

– А спідниця яка була, як називалася?

– Кабак. І фартух. Фартух розшитий. Спідниця, вона така сама, як і звичайна? Просто по-іншому називається? А фартух-запаска.

– А зверху який одяг носили?

– Та я не помню. Ну, більш як платками накривались. Длінну платку таку велику, і там возьмем його вдвоє; як їхав, на себе накинув, ходив в школу. З ними до школи ходили, так тоже, не було в нас таких достатків.

– А взуття яке було?

– Взуття було добре. Підемо до грибова, в нас грибій був недалеко, і там покупля, обув була хороша, а то я без обуві щитай ходю. Зимою ходили, ми їх черевикими називали, шнуроване таке. Як тут зараз бувають. А ще були півчеревики, так називалися.

– А як на весілля наряжалася молода?

– Ну, тоже в білім, як і тут.

– Яке воно було?

– Яке купили, яке пошили.

– А на голові?

– А на голові віночок.

– А багато стрічок було?

– Да, стрічок було багато. Я які кольори були! Разни були. І дівчина ходила просила родичів на весілля.

– Ми – українці. Жили в сели Чарна. Я, Ліля Павловна. В нас так прийнято називати ся українцями.

– А пам'ятаєте, як Ви сюди їхали?

– Конешно, пам'ятаємо. Я двацять дев'ятого года, а в сорок п'ятім нас везли. У нас в вагоні було п'ять сімей, а коров

оддельно. В нас був вагон третій, а корови було в другому вагоні. Крім коров, більше нічого такого. Поросят порізали на дорогу.

– *А скільки у вас було чоловік у сім'ї?*

– Чотири сестри, п'ята вже була замужем. І ми з ними вмісті їхали. Батьків не було вже. Батьки повмирали там. Мати ще в сороковом году вмерла, а батько в сорок четв'яртом.

– *А хто найстаршим у сім'ї був тоді?*

– Сестра замужем була. У неї вже троє дітей було тоді. І вона нами керувала? А тоді як приїхали, то нас ганяли тудасюда. Три рази. Там хата була така, а в неї тоже була сім'я. Ой, тяжело жили тоді, ой. Плакали, хотіли назад. Тяжело було по началу. Сорок шестий, сорок семий год неурожайний був, і голодовка.

– *А що ви ще пам'ятаєте про ту вашу Батьківщину?*

– Та шо, пам'ятаємо, що харашо там було, ліса великі, ходили, там і гриби, і ягоди разній, ліса там, природа була дуже хороша.

– *А коли ви говорите по-лемківськи? Чи рідко вже коли?*

– Рідко вже коли. Діти сміються, говорять, що таке.

– *Не розуміють вас?*

– Та розуміють. Та воно ж разговор такий, що і вам можна поняти.

– *А з чого вони сміються?*

– Ну, щось скажеш, їм інтересно.

– Я вийшла заміж за лемка, а в моєї свекрухи було десять синовей. І всі розселилися тут. Всі приїхали. Но вже повмирали, осталося троє. Один на війні пропав.

– *А як весілля грали?*

– Трошки так і по-нашому обряду, і по вашому. Та шо. Їли, пили та гостилися. А вбрання було наше. Нас дружки пов'язали в український обряд.

– *А скільки дружок у Вас було?*

– Двоє. Дві дружки і двоє хлопців – дружок. Ну, а в дружки наряд був такий: корсет вишиваний, кохти, юпки, так... на поясі.

– *Які кольори були?*

- Красний, зельоний,
- *А Ви в чому були?*
- Я як молода в білім платті.
- *А Вас же крали на весіллі?*
- Крали, крали. Було тако.
- *Як Вас жених викупив?*
- Викупляли. Шо там тоді було, не то шо щас канешно.
- *Ну, а перед цим же Вас сватали?*
- Ну а як же, сватали.
- *Як? Хто ходив сватати?*
- Хто? Жених прийшов з батьком і крьосним. Манашком так звали. Казали, шо молоді, хочуть поженитися.
- *А Ви потім? Рушники давали? Чи що?*
- Ні, не давали. Нічим не перев'язували. Просто запросили всіх до столу, заходили. З хлібом, конешно, приходили.
- *А коли заміж не хочуть, гарбузи дають?*
- Не, не, було такого. Геть пішов, та й годі.
- *А пісні які співали там?*
- На свадьбі? Ну, різні. А так співали пісні теже.

Там де гори, три тополі,
 Четвертая вишня,
 Грає, козак на бандурі,
 Щоб дівчина вийшла.
 - Вийди, вийди, дівчинонька,
 Як щас виходива,
 Скажи мені щирюю правду,
 Чи будеш тужива
 - Ой не буду, козаченку
 Не буду, не буду
 Я за гору, ти за другую,
 О тобі забуду.
 Ой задута, дороженька
 Задута, задута.
 Нещаслива та дівчинонька
 Що любить рекрута.
 Рекрут хлопець молоденький,
 Всі дороги знає,

До якого села прийде,
Там дівчину має.

– Гарно, красиво!!! А в день народження у Вас приходять хтось із членів сім'ї...?

– Я ніякого день рожденья не признаю. Не. Я нікому ніяке день рожденья не робила. Приходять діти щас, поздравляють, помнять.

– А тоді які Ви свята визнаєте?

– Ну, всі сьвята, які є. Прийдут, посідят та й все. Я нікого не хочу втрачати, ліжби мені ті подарки, зачим вони мені. Ні, не признаю.

– Не хочете, щоб хтось витрачав гроші?

– Да, да. Потом жалко, чи шкода того, на другий день. Шкода того. Нащо воно?

– Як Ви приїхали, що про Батьківщину пам'ятаєте, як сюди везли?

– Привезли нас на станцію, там нас держали чорті-скоко. Довго. Там стояли, там стояли. Це сорок п'ятий був рік? Да, сорок п'ятий. Коли нас привезли, там такой є Бразиль. Може, знаєте, станція така. Еті шахти, бугри, такий білий камінь, люди плачуть, страшно. Мені було чотири роки. Це я помню, да. Ми приїхали потом з горбами, з биками. Доц іде, плачуть усі. Ну а потом после войны, було ...

Я во второй клас пішла тоді, а йому чотири роки було.

– Як Ви тут звикали, важко?

– Тяжело после войны. Всім. А нам тем более.

– А Ви вже тут школу закінчували?

– Ну, второй клас.

– Я тут не. Я в Польщі. Чотири класа.

– А чим в Польщі Ваша сім'я займалася?

– У нас було своє хазяйство, батько молодець. Корову держали, там ліса були. Хата була, як та. Примерно, длінна така. Раз, два. Та кімнати три було. Перша – світлиця, комора. Хижа – це хата.

– Які були меблі?

– Лавка була.

– Свята які були? Як ходили посівати?
– Це я помню, да. Ходили по селі, співали пісні.
– Хто ж ходив по селу?
– Більшість нас то хлопців, дівчата шо то не так. Тут і дівчата, і хлопці ходять. А там дівчатам нельзя було, ходять. На Щедрий вечір тут всі ходять. Співали пісні: „Дай, Боже, щоб народило”.

– Що давали вам за це?
– Хто там копійки які, хто другое шо то там, зерно давали.
– А зерно нащо?
– Та просто. Клали його хлопці в тачки, мішки. В кого, шо було.

– Про ліс розкажіть. Гори, ліс. Які дерева росли?
– Там росла ялинка, сосна, бук. Бука було багато. Ну, я не знаю. Там називали ялиця, а тут йолка.
– Яке улюблене дерево, таке хороше?
– Біля хати були в нас яблуні, груши, сливи, чорна смородіна, красна. Багато було. Сади були біля хати. Тут пару лет поросте і пропадає. І там главне не ховали, так як тут.

– Чи за юпка, за юпку зачихали і веретено, і пряли. Пряли на веретені, пряли на прядкі даже, була прядка ще. Велика прядка, так. Потом ще мотали на мотовило, так? Було таке мотовило, здорове. Його наматували це, тоте нитки, які нарядени, які нарядени, намотували на мотовило. Путом з того мотовила була таке чивки таки робили, були таки чивки, з того мотовила на ті чивки наматували оп'ять же ж через той. А потом були крьосна. Такі шо робили полотно. Дома ткали, дома ткали. Дома. Пошти на всю хату то ти крьосна. І ткали. Були такі... плат... плятчи називали. Такі тоте нитки. І потом на ногах плели, щоб переставляли. Например, як кинуть цей чолоп як в ту сторону, і одной ногой і придавлюють його. Отак як на... на ткацкім... на ткацкій фабриці, только там всьо техніка, а тут ногами-руками... дома робили матерію. З другой стороны, опять, обратно кидають той чолоп і обратно ж придавлюють його так, получається полотно тото ж. Одне... з цього тонкого получається тонке полотно. А те, шо грубе було одділене,

получається грубше полотно. З цього полотна, його вибілювали коло ріки, там, поливали водою на сонці одбілювали. Це вже йшло на пошелі, на ... паратний строй той. А тото грубше вже вони його... звали пачишне... Додавляли вже до цього пачишного додавляли ше і з ворли ше й робили пряжу і додавляли до цього і робили домагунки таки були. То куртки... називалася верхня одьожа...потепліше. І ... називалися холошні, штани називалися холошні, оце ж тото з цього ткали. Чоловіча одежа. Ну це ж.....а то женські.

– *А чоловіки ткали чи тільки жінки?*

– Ні, ткали мужики.

– *А як називався такий чоловік, що ткав?*

– Ткач.

– *Ткач. А жінка?*

– Ткачиха.

– *А яким називали рідних, доньку, сина?*

– Я вже вдома мені було, як ми їхали сюда, мені вже було дев'ять років, а це раніше ше було, то я вже така була, років було шість. І я, мене вже утром будили рано. Я вже пряла на той... шпуляла на ці шпульки. Підгатавлювала...

– *А взимку збиралися там, щоб разом прясти?*

– Вечірки робили, пряли...

– *Як це називалося?*

– Вечирки. Особенно взимі і ето... пряли, пряли ми в рожественном пості. Цілий піст пряли. Дето находили одну хату, там де одна жінщина. Пряли, вишивали. Співали.

– *А що співали?*

– Співали всякі пісні. Большінство співали пісні рожественські колядки. Вже рожественські колядки співали.

– *А були такі дні, що не можна було ткати чи якийсь період...?*

Були, були. Такі празники, так говорив, тоді не можна було прясти. Як же тоді прядеш ілі шиєш, ілі вишиваш, хто буде савити-варварити, не буде ма в чим ходити. Отака приказка була.

– *А не було якихось обрядів, пов'язаних з тим, коли хлопчик народжувався чи дівчинка народжувалась? Чи ще якісь там..... Обрядів, пов'язаних з частинками ткацького станка,*

щоб, наприклад, там хлопчик народжувався – гребінь клали чи ще щось. Такого не було?

– Було, було. ...У нас був такий обряд, як дітина родилася, і первий раз її купали, треба було.. не кажна жінка занималася такими всякими приговорками. Приглашали таку пожилу жінку, яка понимала, перши купели клали, наприклад, кучок бумажки лі зошит, клали карандаш, клали хліб, саме перше хліб, сіль, щоб з хлібом була дітина, зошит або книжку, оливець, в нас се назвав карандаш, в нас це назвав оливець і щоб дітина була із хлібом, і щоб була якоби хліб, щоб вона була трудолюбима, і щоб вона була грамотна. Для того всьо клали.

– *І це все в церкву несли чи як?*

– Ні, то як первий раз купали дітину.

– *А як перший раз купали?*

– Перший раз купали, його витягували і клали на кожух. На кожух, щоб був багатий і кучерявий.

– *А нитками там нічого не зав'язували? Ниткою перев'язували, щоб не боліла рука чи нога?*

– Може, я не знаю, я не помню. Може й було...

– З льону нитку. От як, наприклад, з короваю, на короваї ото зв'язували нитками калину, а тоді оці нитки брали перев'язували руку чи ні....

– Може, може... То перев'язували руку, еслі з цього брали, еслі рука, як кажуть, розвинулась рука чи як. Щоб не боліла рука.

– *Щоб не боліла рука?*

– Ага, ага.

– *А перев'язували якою ниткою?*

– Саме шерстяною ілі як. Вовняна, просто вовняна.

– Я вам перепошую. Ми вже ту шісдесят років. Ми як сюди приїхали, то ми були як, знаєте, як люде... не знаю як сказати. Замкнути. Бо не знали, як сказати. Ми по-свойому говорили, а тут якоби як би сміялися. Звали поляками. Потому шо в нас бил зовсім-зовсім другий, трошка і ударенія не таке і слова не таки, а потом-потом, ви знаєте, есть така пословиця: „Прийдеш межи между ворони, крака як і вони”. І ми старалися приживаця, осваїваця, говорити так, як ту говорять. От я зараз стара, мені вісімдесят п'ять років, а я забула лемківськи слова. Я

не можу вже..... я їх згадаю, але мені треба довго. А от на кінці
язика їх мені вже немає. Уже вони нас тут перехрестили.
Старались так, щоб нас тут розуміли, старались і переделати...
Як переселили наше село, наше село дуже маленьке, тож
Краківська той область, Новосадецькій район, перший город в нас
був Врїбов, і оттудова нас переселяли сюди ш на Україну, але
ми жа переселялись в Кіровоград, ми ж добровольно писались,
хто в який регіон хоче. Ми в Кіровоград. Приїхали... привезли
нас в Кіровоград, привезли нас, ви знаєте, інтересно, на
железнодорожну станцію, нас поїздами везли теляччима
вагонами, три неділі, отчіпляли паровози. Ми везли там де
знали. Але три неділі їхали. І наших привезли на
железнодорожний вокзал, а в нас у кожного було багато дітей,
потому що в нас убороти не робили. В нас люди були дуже
віруючі, були дуже віруючі. Не мішайте. Люде буле дуже,
знаєте, неосвічени, малограмотни. Так чи не так, люди були
віруючі, і не було такого поняття робити так уборот. Скільки бог
давав, стільки і рожали. А рожали не як.. нас було восем душ
дітей. Ви знаєте... А жили на чом, на землі. Жили ж із землі. В
кого землі багато, то хоч хліба досита, а в кого мало землі, а
отака куча дітей. І батько, і мати, і сюди-туда. Люди даже хліба
досита не доїдали. Я не хочу нічого скривати. І в мене другий
раз отут зачем ви таке говорити, що от така і така була,
потомушо я така була, із такої сім'ї. І так нас було багато, не
тільки я одна. Ми були чесні люди, не крали, а тут нас навчили
красти. Потому що. Ні слухайте. Пришли на железнодорожну
станцію, а там нема транспорта, щоб нас перевозити тридцять
чотири людини, і в кожного сім'я, в кожного корова, в кожного
шо якесь там шо дома було, та с собой брав, так ми там
поміщаться по... на станції ще жили, поки нас перевезли.
Понимаєте, ми пережили, ми етаке понятіє ту в релігії. А но як
на том світе. двацять мит'арств. Митарства. Ми ті митарства прі
жизні ми должны зараз по смерті піти там в рай. Отакі ми
пережили. Шо там в Польще, я вам гоорю, як воно було, що в
Польще нас поляки не любили, поляки нас пригнітали, Польща
була тоді тож бідна, не було заводів, не було індустрії, як
говорят зараз, ад землі кажний жив, ад землі мало нас, отих
лемків оселились в таких, тому що я знаю, наши предкі

оселилися в таких горах, що там тіки каміння на полях, отак тоя полоска поля, отут на межи кучи каміння і тут на межи кучи каміння... і на друге те саме ж каміння. Понимаєте, отак. І хліб ся родив погано, потому што землі погани були. І паляки нас пригнітали в чом? Ми могли ходити в школу, могли не ходити. Ходишь, батько-мати тя послав, значит, ходиш. Батько-мати не послав, не було там шо обуць, шо одіть до школи ходить, значит ну сидим на печкі, греємся там, а в школу не ходим. Мене... в селе, нас було четверо грамотних, хоч потроха ми чотири класа, а три сестри були зовсім неграмотни... легко ще справляти, потому шо люде неосвіщени. Ето трудно, ето тяжко. Я нічого нікому не завидую, тільки тому хто освіщени харашо... Тяжола жизня била. Лемків не признавали ніхто. Ні поляки, ні тут приїхали, тоже нас не признавали. Поїхав я в гості в Ставрополь, москаль приїхав.

– *А Ви ж вже по-іншому трошки почали говорити, так?*

– Да. Хто його знає, хто я вже й як.

– *А як Ви самі думаете, лемки – це який народ?*

– Український... Лемки як народ дуже трудолюбимий народ. Ми і наше трудолюб'я во всяких трудних умовах вездє і всюду виживали.

– *А якщо людина не любить працювати, є серед вас такі? Як ви її називаете?*

– Лодар. Ми приїхали в Кировоград, нас там називали поляки. А в Польщі ми жили ще... на польском языке. Я по польськи... і зараз, потому шо я в польську школу ходила. Коли я ходила в школу, було три години в неділю українского языка, а то всьо на польском языке. Понімаєте. Ето уже о чом говоріт. Приїхали ми ...скажені рускі. Ми так називались поляками. Переїхали ми, переселилися в Кировоград, приїхали поляки. Переїжаєм ми там, знаєте шо, перевезли нас, і в нас не було криши над головою, люде мали свої доски з дому, клали отако в общежите отако упирали доски, отак шалаши робили і так ми довго жили в шалашах. З дітьми. Діти начяли вмирати, в мене там тоже дітина, дєвочка померла. Кажут, в Западній Україні немає колхозив там. Були во Львовській області, там було багато поляків, поляки це ж був обмен, нас українців сюди, а поляків

там жеж. Ви знаєте, це історія. І значить, ми повинні, там повинні бити хати для нас. Ми коли там приїхали, а там месни люде позанимали ці ж хати вже, там тот сина там поселив, тот сюда-туда, ми приїхали, переїхали, як кажуть, з Жолську, тоді було Самборська область, Дрогобицький район, зараз уже Львовська область. І там маленька хатка, дві комнатки, вже люде заняли цю хату. Ми цю хату, значить, нам якоби нам дають цю хату, але нас уже туди не пускають. Месна власть, ...совет чи сельський совет нас уже туди не пускають. Сілірада, як вони називають зараз. Ага. Значить, чоловік мой їде в район, з району приїжджают, в районі були руськи. Ну тоді був Совецький Союз, цей республика била Україна. І нас, через вікно ми заходили в хату. Нас в хату, двері підперли, нас в хату не пускають, а ті ж люде, акі приїхали з нами, кажут, винемай вікно і заходь у хату. Отак ми через вікно заходили в хату. Там ми жили. Приїхали ми там, значить, нас, оце, каже мужчина, ми вже там москалі, бо приїхали ж з Кіровограда. Потим отам організуюця колхози. Пишут до колхозів. Люде не хотят їти. А нам всьо ровно, ми вже всьо своє оставили там, ми можем іти, шо чоловік пишеться в колхоз. А тоже руська власть. Нам кажуть, ти ж, чоловіче добрий, не спіши, бо сьгодні ти всьо запишеш, а на рана у тебе не буде, бо так робилось. Понімаєте. Бандера. І каже, не спіши, ми знаємо, шо ти ... запишеш. От приїжає делеґація з Домбаса, вербуют людеј на роботи, потом шо война кончилася, людеј мало, землі пустують, нікому обробляти. На хароших условиях, дають нам вагони, дають нам, бери всьо, што маеш. Ми вербуемся, добровольно. Переїжаем в Донецьку область. Там ми вже бандери. Ну як ви думаєте? Там скажи ни рускій, там поляк, там москаль, а там бандера. Ну отаке треба було пережити. І треба було, і дітей наших, саме главне, шо дітей в школі месна дітвора б'є: бандера, бандера, бандера. Прибігає мий хлопец додому без душе, бо його ганяють і б'ють камням: бандера. І прийшлося, ви знаєте, простіть мене, я не нагла людина, шоб, значить, я така була і такой я винуждена була боротьця вже ціной за життя, потому шо...: куда я буду тікати? З Польщу в Кіровоград, з Кіровограду на Запальню, з Запальні ... І там такі, й там не такі, й там не такі. Ту дуже треба, панімаєте.

– Давать здачі?

– Да. Так. Мене зразу, я ж, як ми приїхали, в Донецьку област, значіт, як то, людям давали хати, але давали хати нам, щоб б'уло справедливо, они правильно робили, по номеркам. Який номерок витягуєш, така хата, што не всі одинакові, людям, кому попалася погана хата, кричат каравул. Районне руководство ходило і месние колхозни всі, там правління, кричат каравул, веди мене назад. А я вже назад не хочу, я вже рада, шо я тут, не хочу на цю Западню. Хата нам погана попала. Але по номерку, яку ми витягли, така і буде. От приїжає це начальство районне, це я досьоодні помню, хай і оно председатель районного того. І як ви тут оселилися. У мене дітинка була на руках, така три місяці, а я і благодарю. Бачу, хата, хата побілена, маленька хата, побілена чисто, обід нам в обшей столовій варили, сусіди нас стрічають, в обшем, на хорошому... стрічають. Я і благодарю. Кажу, я рада, кажу, шо так і так, шо ми не під голим небом, а в хаті, а за ваш труд а тож вагони всьо, нам давали, велике, великий розход для нас, і на таких хороших условиях, я їх благодарю, кажу за ваши стараня, ми будем стараця одблагодаріть вас своїм чесним трудом. Вот етот ... підходить до мене, бере мене так за руки. Ви в нас должны жить. І правда, було скоро трицять чотири людини тоже нас приїхало там. Ми. Ось скоро вибори. Як вобщє вибори це було... прості вибори. Значить, мене визивають в сельській совет. А мой чоловік уже в правліне в том колхозе. Ага. А я кажу та може мужа, бо я ніде не ходжу на роботу, в мене дітина маленька, а яслів не було, садіка не було, а дітина, я ж на роботу не ходю. Нет, вас. Ну я пішла. Вони списали мою ту характеристику, автобіографію і каже, ви будете в комісії, де вибори. Я кажу, я ніхто, я не роблю, я нічого не понимаю по такому. Я в таком строю не жила, кажу, я не хочу. А вони мені кажу: ми вам даме таку функцію, што ви сможете, не безпокойтеся. Я стояла телько возле урни, щоб кажна бюлетеня попала в урну. Отаку мені роботу. Бо я просилася, шо я нічого не понимаю. І так я була потом, значіт, в мене дітина маленька, а я в садіку, заведующей садіка. Боже, як я ся там наплакала. Оці месни люде так якісі груби були жинкі, приходят за дітми, я тих дітей там обстріувала, выводила воши, прямо вам кажу, вмісті з

врачом. Там брали дустове мило, мили тих дітей, купали, виводили всьо. Таки условія били трудни. Вони приходять вечором за дітми і кажуть: іще в свету не робила, а в яслім от то-то і то-то. Я плачу, прошуся, а я була в положені, мені дітина померла. То я мала малу дітину, а то я в положені. Дітина ж жила дев'ятнацять діб, мені померла, і я на другий год не хочу іти в ті яслі. Вони мене посилали на курса, сюда-туда. Не хочу іти. Вплот до тоо, шо не вішла я в яслі, потому шо не хочу. Пішла я в степ. А так як я в Германі була чотири года. А в Германі, я вам кажу, може, я не по суті говорю, дуже дуже висока культура. Я чотири роки там була, там височайша культура. У нас і зараз тої культури немає. Я привикла трошка до тої культури, потому шо чотири роки, я молода була. Там така культура, я вам хочу сказати. Я іду по дорозі, зустрічає мене мущина. Він здороваєся за руку і цілує руку. Отака там культура. Мені було, думаю, та я ж того не варта, то він, а я хто? Нет, я женщина. Понимаєте, отака там культура. І я привикла к той культурі, а дома тоже я скромна була, бо в нас я дуже гріха боялась. І то гріх, і то гріх, я не помню того случая, щоб я мамі сказала, я то-то не хочу, або то-то не буду, то гріх.

– *А що у Вас вважалось гріхом?*

– Що гріхом? От када ти матері, мати тебе посилає там або там, а ти не хочеш, боіся вечором, це гріх. Це не можна.

– *А як заміж ішли? Це який був гріх? Чи зустрічалися, чи залицялися, чи ухажували?*

– Ухажували, зустрічалися, залицялися.

– *Розкажіть, як ухажував?*

– Я ухажував. Потому шо міні сказала бабушка, мама, жинись... І ту, і ту, і ту хожу, хожу, ця отказує, ця отказує, а бабушка каже, знаєш шо, іди до ... Я бабушкі не зміг одказати. На це був гріх. Так то так. Нехай буде і так. Ну пішов я. А в нас була..

– *А Ви її звали?*

– Ну а як же. А оттуда пішла як в колхоз, а там же... Привезли і ... В армію провожали. Ну і. Я ж тудя, і она ж іде. Приходьм же ми сюди і отож... І вже всі знають, шо я буду сватать Мариську.

– *Ще я і сам не знаю, вже люди знають, так? А скільки*

років Вам було, коли можна було женитися?

– Ну, тоді мені вже було двацять два роки.

– *А дівчатам?*

– А вона старша мене була на два роки.

– *А було таке, що до цього віку не можна було женитися? Чи не було такого?*

– Було, було, що можна женитися, було. До вісімнадцяти. Мама на вісім год старша. Я хочу то сказати. Ніякої... не було. Взяли тебе за руку та й любились. Як землі багато було.

– *Пам'ятаєте, як з маминого молока якимось так і зростемо. Пам'ятаєте? Ви там говорили оце прислів'я. Як з маминого молока щось нап'ємо, так і зростемо. Ні, то, мабуть, там казали, раніше... Як з маминого молока, щось таке візьмемо, так і зростемо.*

– Мамин пример, мамин приклад, мамин.

– *Ну да, тільки я слово одне тут не записала. Як з маминого молока, якесь слово.*

– Візьмемо. Так і зростемо.

– *Так і зростемо?*

– Так, так, так має бути.

– *Дякую.*

Це так має поняття таке, що груддю це дитина виросла на мамином молоке. Як мама приклад давала. Як вона од мами все це вз'яла. Од дітинства і до взрослого

– *А як до мами, до батька звертались? На Ви чи як?*

– На ви. На ви. Токо на ви. А далі свої двої діти на ви, ми так привчили. Батька називали няньо.

– *Як кого Ви називали? Як маму називали, як батька називали?*

– Мама то є мама. Батька ми називали його няньом. Няньом. А дедушку і бабушку – дідо й баба.

– *А ще родичів там тітка, дядько?*

– Вуйко, стрийко. Мамин брат – вуйко, батьків брат – стрик. А тета. Мамина сестра. А еслі крьосна – нонашко, нанашка.

– *А похресник? Дитина, яку хрестять?*

– Хресник. Так і казали. Я не знаю, може, так прийнято.

Отак тут кажуть крьосний, крьосна, а в нас нанашко і нанашка.

– *Кого брали крьосними?*

– Кого хотіли. В перву очередь, брали, наприклад, перва дитина, дружба, хто дружба був.

– *Говорили, там у вас по дві дружби.*

– Дружбой брали, та й по два кума було. Наприклад, в мене сина був двоє дружбів було. Бо ми в церкві вінчалися. Да, всі в церкві вінчалися. І двоє кумів у мене, його двоє. Не знаю, у нас большинство, а кумовья одни були. А такі шо кумовой і п'ять душ і шесть душ брали.

– *А чого тільки одні Ви брали і все?*

– Такий звичай.

– *Ні, послушайте. П'ятеро кумів одній дитині брали.*

– Брали, брали багато. Називалася основне, ті што хрестят. Кум і кума. А ті називалися тримачка. На тримачку. Так і називалися. Вони то передавали. Похрестили той кум з кумою. Передавали тому і тому, всі потримали. І називалася тримачка. На тримачку.

– *Вони були в парі? Тобто це було п'ятеро кумів-чоловіків і п'ятеро жінок?*

– Кума могла з другої. З другої сім'ї. Не, вони спрашують, чи було от п'ятеро кума – ета женщина, а кум – мужик, п'ятеро жінок і п'ятеро мужиків. Не, без пари даже було.

– *Можна було і без пари. А родичі могли бути кумами?*

– Большинство брали родичів.

– *От коли дитину хрестили, їй давали ще якесь ім'я там, друге.*

– В польськом обряді. Я вам скажу, я переб'ю. Це в польськом обряді есть, дають два імена, кожній дитині при хресті, потому шо мені пришлось так це багато говорити. Це ми з вами мі нада було говорити ой-йо-йой. Я була в Германі. Мені прийшлося так, шо я з Германі їхала в Польщу рожать. Понятно. Муж остався в Германії. Ми в Германії вінчалися. Я же. А мені в Германі не далі роддома, потому што я як родю дітину, значіт, я не буду робить. Панимайте? А там треба було рабочі рука. Мене, а я іще була молода тоже, я, правда, в двацать два роки родила, но іще, іще, знаєте. З руками приходиця всьо. І я, значить, мені д'ають такі документ в Польщу, в які хочу город, і

я коли в'ернуся назад. А я той документ нікому не показала, говорити я могла по-німецьки, розуміла, а читати ну не все ж я могла за вісім місяців, то вісім місяців було тоді час. Я їду рожати в свій район, Новий сач. Я, мене схватки хвтають, я мушу останавліватца серед дороги рожати, мене завозят, больниця катедральна, велика больниця. За ці сутки бив президент. І не гають честь його і мені, і він стоїть у больниці, там була церква, там було кладбище, там була велика больниця, я попадаю в ту больницю, я рожую там дітину. А там воєнне врем'я сорок перв сорок другий год, саме велика. Во Львові стояв фронт тоді. ...Дуже погано кормят, і зараз нас погано, так тоже, як нас зараз кормят. Я от ложала дві неділі в больниці з глазом. Погано кормят. І так там кормили. Юшка і всьо, пару там крупин бігає по водичке і всьо. Я не могу підняття з тих родив, мене треба випис'ати з роддома, містов немає, а я нікуда не піду. Просять мене, шо мол, давайте адрес, де вас батько, мати, тьотка, сестра, сюда-туда, ми будем пускати телеграму, щоб вам привезли продукти. А я не хотіла, щоб моя мама і знала, шо я там в положенні, шо я, шо со мною робиться, не хочу. Я одказалася, в мене наодрез нема нікого. Значит вони мені привозят, я коротко вам говорю, до того, шо два імена, приводят мені там же церква, приводят мені польського ксенза, на в палату, і составляють метрическу. Понятно? І спрашують мене, як ви бдете назвати кеменом дітину. Я говорю, яким іменом, іменом мужа, я думаю зойду з ним, не зойдусь, бомби б'ють, може, мене ту уб'ють, його там уб'ють, і ми не зойдемся. А яке друге ім'я? А я кажу, зачем друге ім'я? Бувають случаи, це інтересно вам знати, в польськом обряді, шо людина родиться з двома духами. З двома духами, єсть таке. З двома духами. І ви один дух перехрестіли, а другий не хрещений. Коли ді людина вмирає, цей хрещена душа попадає, куди їй Бого приділить, а нехрещена отут скитаєця. Вона нікому не нужна. Значить те ім'я, яким будеш назвати, основне, перве, а друге, яким хочеш, але про запас, про всякий запас. От так в польськом обряді, щоб ви знали.

— *А от Ви своїх дітей називали, може, з якимись святыми пов'язані імена*

— Саме главне в нас було, я вам скажу, в нас по

церковному календарю, не так, як хто хотів. Зараз всяк яких тільки імен немає, в яке врем'я вродилася дітина, ксьондз смотріт, в нас ксендз називали, в церковний календар, які собі дітина ім'я принесла, таке і так і хрестив. Большинство вибирали родителі в домі єсть таке, значить того не приймай, якого ім'я немає в домі, і в роді, таке ім'я давали. І покойним іменом не хрестили ніколи, хтось помер з роду, тим іменом не положено, і зараз, щоб ви знали. В мене син народився перед Петром, значить Петро, перед яким празником. Муж хотів назвати його Сашей. А мама моя каже: „Ніяки Саша-Маши, а буде Петя”. Яке собі приніс, вот так.

– *А як Ви його називали, там, Петрик, Петро?*

– Петро, Петро, Петро. Петро, Петька тепер вже.

– *А Ви своїх дітей один раз називали, тільки одне ім'я?*

– Одне ім'я. В нашом обряді тільки одне, це в польськом обряді. Дочка родилася, Надежда вже. Той, ну, она родилася уже зімой, перед там тоже якийсь там празник був, ну то як Надежда.

– *А називали там, як от маму назвуть, як батька, тим же ім'ям? Не повторювали?*

– Ну то як хотів. А третя моя, Светлана, теж дочка назвала її. Сестра. Це як в мене Петро назвав Галю. Тільки родилася, закричала: „Халя, Галя” Ну нехай буде Галя

– *Багато дітей у Вас зараз?*

– У мене? В мене троє дітей. Внуков скіки в мене?

Пятеро. Уже і правнуки. І правнуки два.

– *А у Вас?*

– Четверо дітей, три сина і дочка. Десять внуків.

– *Ну і хай ростуть великі.*

– Десять внуків і правнуків шість.

– *А у Вас?*

– Одні правнуки двойнята. В мене три сина, дві дівочки померли. Яке мені жалко. І шестеро внуків. Але шестеро внуків, я люблю всіда говорити начистоту, в мене три сина, і в каждого сина вже по другой жінки. Правнучік у мене Павлік, він перед Павлом якраз родився.

– *А от вся щоб сім'я ваша збиралась?*

– На кутю. В нас називали Святий вечір. Свята вечеря.

– *А що робили?*

– Вся страва у нас була пісна. Без мяса. І без гочки. Було так. А тут тепер так. Пісна, ну але з гочкою. Але як вже перейшло за дванадцту, то було вже і катлети, було вже і всьо.

– *А по дому якісь обряди робили на Святий вечір?*

– Робили. Робили. Ходили сьпіваки, сьпівали, колядували.

– *Хто ходив колядувати?*

– Ну собиралися. Ходили токо мущини.

– *А одягалися в щось?*

– Не, не. Так ходили. А утром рано на Різдво, когда Різдво, то ходили полазники по хатах. Хлопці, токо хлопці, а дівчата, женщины на Різдво нігде... в хату не ходили.

– *Не можна?*

– Не можна, бо буде невезене через год. А тіки хлопці. А женський пол не ходив.

– *А на Старий Новий рік, на Василя? Празнували у Вас Василя?*

– Празнували.

– *А там дівчата ходили посівать? Чи не посівали?*

– Тоже хлопці.

– *А дівчата хоч кудись?*

– Ну, вони ходили з хлопцями, тіки хлопці йшли у хату, а вони ззаді.

– *А от дванадцять страв, які це Ви страви ставили на стіл? Дванадцять пісних страв? Що робили?*

– Кіселиця, подліва з грибами, вареники з як варили з ковбярями, з капустою.

– *Що це значить?*

– Копері називали їх. Як оце кутю варили ще. А кутю зо пшениці. А в нас була така ступа, з дуба, там дірка видовбана, красива така, гладка, і з пьстом, пест на ручкі. Коване трошка так як ми одбивали одбивне, ото маленька, похоже так, і оце ми пшеницю трошка замачуем, ярову пшеницю. Гарячей водой. Што? Гарячей водой замачували. Замачуем пшеницю, а потом ей товчем в той ступі, шоб шкурка, шелаха, шоб шелуха зойшла, помием і з пшениці варили кутю.

– *А додавали щось туди до неї?*

– Додавали, давали мед, давали, мед, горіхи, масло.
– *А зараз варите таку?*
– Та, ну а як же. Купляємо, готова пшениця.
– *А кажуть, у Вас є таке прислів'я: „Слава Богу, пузочко впері”.*

– Слава Богу, гваріт мама, юш кип'ятком періт. Це в третьом класі було в нас в школі.

– *А ще які прислів'я про картоплю, про ковпери ви нам'ятасте? Взагалі от ваші які?*

– Це було, як вечеря починаєця, як ото ну кутя, казали так. Заходить господар, несе сіно. На столі сіно, і каже: „Дай нам, Боже, пану господарію. З нинішнім Різдом, народженим Христом, доброго здоров'я, щастя й долі, всього достатку в хаті й stodолі, шоб у полі кіп, як на небі звізд, шоб прожили від Різва до Богоявленя, від Богоявленя до Воскресеня, на многая літ, пока нам Господь призначить вік”. Сіно, сіно. А солому на пол. Покривають його, і такії страви дають. А в углу макітра стоїть, і з кожний страви то хазяїн вже по ложке туди дає у макітру. В макітру. І втоді дають худобині. Скотині рано. Рано дають худобині, шоб вона здорова. Сіном вяжут ложки, вилками ж не їли, вяжут, шоб всьо хазяйствувалося все. Шоб всі були в купі. Шоб сім'я вся, шоб родина вся були в купі. І шоб квочки сідали. Треба ще мати сито і тоже туди трошка того сіна в сито, шоб тото сіно потім класти під квочки потрошки, шоби ся хорошо курчата водили. І ті давали, ті пироги давали коту їсти. Так останне. Шоби які дівчата у тих. Всі сидять, коли заміж хто вийде. Кождий собі вареник замічас, де чий вареник. І кіт який з'їв, се та перша вийде заміж.

– *А ще може були такі? Шо Ви кажете, ще було? Побайки?*

– Побайки. Ето було тесто, тісто, такі вареники, тіки там нічого не було. Робили як палочки таки, трошка чиста і отако його. Солодкі вони були.

– *Солодкі?*

– Солодкі. Пубайки були солодкі. Вареники були, потом робили копчоніе, копчоніе сліви копчоніе кипятком обливали, всьо косточки витягували і тоже вареники таки. Тоже він був сладкий, но с копчоного. Робили ще ті пубайки з

картошки такі. Картошка одварена, картошка терта, сира, і сира така оджата вона, і то мішалися з вареною, так они катали. Уце було вже олія з цибулю, зажарка. Такі.

– *А на весілля що готували?*

– Дома? На весілля ой, та на весілля у нас же і риш. Там отак: ота макітра на столі

– *Так що варили?*

– Риж. Таке парадне блюда яблука. Як не було рижу на весілля, то не було весіля. Рис просолим, рис. Пляшка ішла по трої Дай боже здоров'я. Випив сам і другому налив. І так та пляшка ішла науколо. Там не було такого. П'яних не було. Там на свадьбу одноо літра водки дуже обширна була сватьба. Да.

– *Скільки людей було на свадьбі?*

– Така простінька маленька буває. В хаті було мало, а під вікнами повно. У хаті свадьба, а молодьожь вся співає надворі. Дружки, дружбі по-всякому співали.

– *А в який день? В який день свадьбу справляли?*

– А то вже. В нас було, як свадьба, робили музику. Так, як одну неділю, наприклад, музика. Те ілі як на добраніч, на добраніч. Це вже як іде молодий, уже він буде переходити до мужщин от етого. Як коби прощаєця з молодьожу. З молодьожу. І роблят музику. Молодьож вся грає, так полно. А потом уже на другу неділю вже весіля. І вона не приїде молодий до молодой. А хто се хто? Марія хвора, забула, старі вже, старі. Утром ідуть до молодий, сідає за стол, за його благословлять і співають йому, як, як йоо. Грайте му, заграйте благословят. Вклоняйся низько, як батьку, так матері, своїм приятелим, і своїй родинонькі. Це як уте іде, як благословлять, благословлять. Ну і потом він іде до молодой. Молодой тоже ж опять наклоняють і співають. Тоже ж. А потом вже ідуть до церкви. А коли ї везуть до молодой. дружки, весіля високо співали, красиво: „І сі вся не думав, синочку, женити. За румяним личком, за твоім сердечком”. За румяним личком, за твоім сердечком. І они, у них були такі палки, розукрашені, палка ілі розочка на палкі. В дружков, дружков. Ленточки. Шляпи були таке.

– *А отой обряд, що Ви бачили?*

– Так, так.

– *Як він називається?*

– Ну це ж лемківська свадьба, то готовляться...

– *Чи пов'язування хустки, чи як воно?*

– Роздівання молодої. Відро з водою. Ше в нас називали: навивати молодичю.

– *Завивати молодичю?*

– Завивати молодичю.

– *Ой, спасибі. Зараз я собі запишу.*

– Знімають вінок, фату, а накривають платком, завивають. Це це коршет. Це не горсет, це серкаток. Корсети не таки.

– *Почекайте. Як він називається?*

– Корсет вот.

– *Оце чорне?*

– Оце дивіться, це. Корсет. Це сергачок, сергачок. Корсет не такий. Це сергачок.

– *Де сердачок? Покажіть?*

– Оце як жениця. Оце сердачок.

– *А де ж корсет тоді?*

– А корсета тут немає.

– *Ще тут. Отут одяг є. Бачите? От ваше, чоловіче. Ось я зараз поверну. Є щось? Отут далі це можна.*

– Се не наш.

– *Ваше, ваше, ваше...*

– Ось корсет.

– *Де корсет? Оце, да?*

– Оце корсет. Він на пачурках? На пачурках. На намистом, намистом вишиваний. С крапивої. Назвався щепець. Я не знаю, Марина спит, Анна спить.

Записи фольклору

Ой посвава баба діда по холодну воду Жартівлива пісня

1. Ой посвава баба діда по холодну воду,
А дідо там забарився, бабі на незгоду.
2. Прийшов дідо, приніс води з баби насміявся,
Баба діда трись в голову, дід перевернувся.
3. – Ой чого ж нам, моя мива, на пустоті биться,
Краще підемо на річку, будемо ще миться.
4. Пішва баба та й наперед бистро умилася,
А дід бабу пихнув ззаду, баба втопилася.
5. Стоїть дідо над водою, мило зажурився,
А як прийде неділенька та й буду женився.
6. А як прийшва неділенька, дід розвеселився,
Вибрав собі гарну дівку, гарно оголився.
7. Веде дідо молодицю понад тую воду,
Там, де баба втопилася, дідові на згоду.
8. А як дідо заручився, циган в гуслі ріже,
Веде дідо молодицю, баба з води лізе.
9. – Ой дідуню мій любанку, будем говорит,
Я ша гарно викупавам, будем гарно жити.
10. Ой соколе, лети в поле, пшеничу дзюбати,
А ти, стара, пелихата, дітей колисати.

* * *

Ой летіла зозуленька через поле в гай
Народна пісня

Ой летіла зозуленька через поле в гай
Та й пустила сиве пірце на тихий Дунай.

Пливе, пливе сиве пірце далі Дунаєм,
А я собі молоденька човном за тобою.

Пливи, пливи, сиве пірце, на жовтий пісок,
Там ми собі заспіваєм усіх співанок.

Ой маю я рідну сестру в чужой стороні,
Сльозоньками вмивається, як рибка в воді.

Ой маю я три сестрички, а четвертий брат,
Попрошу їх закликати в яблуневий сад.
Всі яблуньки солоденьки, лиш одна винна,
Сестрички ще посходили, а брата нема.

Урвіть собі по яблуньку, урвіть си по два,
Як будете його їсти вспомяньте о мня.

* * *

Обряд розберати моводу

Покрова – це був саме сезон на сватання та весілля, а тому дівки молилися;

„Свята мати, Покровонько, завинь мою головоньку, чи в шматку, чи в онучу-най ще дівкою не мучу”.

Наші батьки привезли зі своєї землі Лемківщини весільний обряд, розберати моводу і завивати в хустку. А биво то так.

Ставили відро з водою, жеби жили гладко, зверху давали загововок, жеби жили багато, на загововок стелили кожушок, жеби дзецко ще ім родиво кучеряве, на шитко шідав молодий, йому на коліна мовода, їй на коліна давали хлопчика мавого, жеби родива перший син. Свашки знімали вінок з вельоном,

одівали на говову дівчинам, жеби заміж виходили, а з того відра обливали водом парубків, жеби ща женили.

А ми ща того обряду дотримуема по гнешній ден і хцеме вам вказати, як то биво.

Грає весільна музика, виходят дружби, стают на двері по різні сторони, випускают старосту, потим паличами крестят двері, паличі ставят накрест, през них виходять моводи, за ними дружски ідут і берут під руки дружбів, ідут за моводими, за нима ідут старости

Стар. Ой заграйте музиченьки, заграйте весело,
Нехай пісня веселенька летит гори, севом.
Я заспівам вам баечки про наших молодих
І про дружбів веселеньких, мам я на то згоду.

Разом. А наш дружба любит дружку, зробив стежку без петружку

Без петрушку, без капусту, бо наш дружба любит дружку.

А жеби так пан Біг дав, жеби дружба дружку взяв,

А наши друженьки, обі моводеньки, не вміют шпівати,

Лем з дружбами спати,
Чого дружби не шпівають, бо щерати зуби мают,
Треба тіста замісити, дружбам зуби поліпити,
Чого дружки не шпівають, бо говосу нич не мают,
Треба масва розтопити, дружкам гарво помастити.

* * *

А ти казав, мивий, же ти маш паваці,

А ту стара хижа, сами підперачи.

А ти казава, мива, же ти маш покої,

А ту стара хижа по коліна в гноі.

Юж моводу ідут свашки розберати,

Вінок із вельоном другій треба дати.

А моводій жені хустку завивати,

Будеш тераз, жено, дітей колисати.

Вещілля ща кінчати, біда ща начинат,
Пані мвода пваче, же юж не витримат,

Начинают розберати моводу і шпіваяют

Як тя будут челиц пирзи до повали,
Жеби твої діти чорни очи мали.

Ти думава ,мамо, же ня ща не забудеш,
Я тобі казава, же пвакати будеш.

Будеш ти, мамичко, горенько пвакати,
Як ти буде одна вишка оставава.

Вишка оставава і в полі робота,
Заплачеш, мамичко, як прийде субота.

Чи сте ща свашечки попили, попили,
Же сте пані мводу накриво завили.

Накриво накриво, але околисто,
Взяли ми си дівку, зробили невісту.

Староста обліват водом з відра парубків

Староста: Не тікайте, хвopcі,
Водом вас покроплю,
Треба ща женити,
А я вам в тим пособлю.

Свати: Юж ідеме з комороньки, дайте же нам горілоньки,
Зробили зме з дівки жену, юж ведеме зачеплену.

Гора, гора родит попер, чия же я буду тепер,
Буду, буду Анічкова, бо Янічек душа моя.

* * *

Пісня

Ой верше, мій верше,
Мій зелений верше!
Уже мі так не буде,
Як мі було перше.

Бо перше мі було,
Бардз перш мі добре було,
Од своей малички
Не ходоти було.

Не ходити було
Горами, лісами –
Не любити хлопця
З черними очами.

Янечкові очі
Ходять по убочі,
А мої за нима –
Здалися би з нима.

Не єдино ся здами –
Черни очка малис.
На друге ся здами –
Жадне нич не мами.

* * *

А виход же виход, виход Весільна пісня

А виход же виход ти, мати кудлата,
бо ми ти ведемо багатого зятя,
А виход же виход, наша пані мовода,
як не маєш палюнки, ест на ярку вода,
Родинонько наша ход межем до тя,
посіємо жито гродить ся колосся.

Родинопько наша, ци нас ту приймете,
ци нас одну ночку переночуєте.
– Чи то я, мамичко, не ваша дїтина, же с
те мї наквали до перини сїна.
До перини сїна, до скринї камїння,
што я, мамїїко, не ваша дитина,
Лем вас прошу, мамцю, о христови муки,
Лем мї не сквадайте на голову руки.
– Чого ти ту пршива, чого ти ту шїва,
Кет ти не робила, що ту будеш їва,
грулі не копала, коноплі не терва,
чого ти ту пршива, що ту будеш жерва.
– Єст ту така врода, що росте ягода,
та буду збирава, буду мя ховава,
– Мамко моя, мамко, на бгдя з ня дава.
– За то, моя дївко, бо зня не свухава.
А же би ти меня хоч раз послухава,
То би ва я тебе за лїпшого дава.
– Давас ня, мамичко, от села далеко,
Що бим не ходива до тя на молоко.
А ни на молоко, а ни на жемтицю,
Давас ня, мамичко, за третю границу,
Жебили не ходива до тя на жемтицю.
Я тоти границї обїйду, обїйбу,
а до тебе, мамцю, на жемтицю приду.

* * *

А над межом черешенька Народна пїсня

А над межом черешенька,
а пїд межом двї.
А юш с тобом, моя мила,
а юш с тобом зелї.
А юш росне тобї
брушек попїд рамене,
На кого ш ти тєраз повїш,

як на мене.

На кого ж бим повідава, як на тебе,
як ти ходив й ночував, а я для тебе.
Носив їсмі фалечнику,
червене вино,
жеби хлопця
накреслити на твоє мено.

Ходими шугай попід вікно
красень собі гра,
А дівчина при колисці плаче нарика.

Не плач, дівче, не нарикай, бо я возьму тя,
Як зозуля на новий рік прийде закує.
Не звад же ня фалечнику,
бо я не гупа, бо зозуля нановирок
нигда не купат.
А впичтко то тамбіх дає што,
може дать же зозуля на новинок
може закукат. На запецку діти,
двоє, на пецу трое.
А вожжеси галечнику шитко, то твоє.

* * *

На ринечку Народна пісня

А там давно на ринечку ставася новина,
щарувава дівчинонька богацького сина.
Як го мава чарувати, кликава до хати:
– Прийди, прийди, мій миленький, мам ти
щось сказати. Та прийшов він до дівчини,
ставси koniec столу.
– На здоровя, мій миленький, бо я юш випива.

– Ой випива ти одну, випий і другу,

може, мені хочеш дати трутизну якою.
Хиба дурна була, розуму не мала,
жебим своєму миленькому трутизну давала.
А прийшов він додомоньку, сів си
конец столу, матусенько ся г опитам:
— Де з був, сину, вчора.
— А був я там,
у дівчини, на забаві випив я си погар
вина, мушу помирати.
А ти прийдеш на весілля, там зробиш труну.

* * *

Ой поїхав козаченько тай на ту війну Народна пісня

Ой поїхав козаченько тай на ту війну. Просив
Свою Марусину розмальовану. Сам ліг спати
на кровать, сниться йому сон. Що с правого
рукава вилетів сокол. Ой, схватився козаченька
на білі ніжки, та й побіг він хутесенько аж до ворожки.
— Ой ворожка ти, ворожка, одгадай мій сон.
Що с правого рукавчинга вилетів сокол.
— Ой, то не сон, ой, то не сон, то правда була.
Твоя жінка Марусина сина родинала.
У дванадцять часов ночі жизнь покончила.
Ой, поїхав козаченько до єї двора, не виходить
Марусина, як виходила. Не виходить
Марусина, вийшов батько їй.
— Здрастуй, здрастуй, милий зять,
тепер ти не мій. Твоя жінка, моя дочка
сина родила. У дванадцять часов ночі
жизнь покончила.
— Роступіться, вражи люде, дайте мені
стать, неживую помилую, бо несуть ховать
Ой дивітся, батько-мати, тепер плачте.
Якщо пара кохається, не розлучайте.

* * *

По броді ружа, на ній білі квіти
Народна пісня

По броді ружа, на ній білі квіти,
Полюбив я собі таке
Шварне дівча, а teraz міго жаль.

Кет ес полюби,
та мі спокій дай,
бо я сирота над сиротами,
я вроди не мали.

Моя врода, як бистра вода,
тепер ся мі личко розруменіло,
як го гроді ружа.

То броді ружа травом заросла,
А до моєї милої моя немила
той стежка заросла.

Стежка заросла,
Є внічом задула,
подумай-ш, мамцю,
моя люба мамцю,
за кого-зна дала.

Дала ти ня дала
За великого хама,
teraz оплакую свої млади
літа звечора до рана.

* * *

Гумореска

А було то пізно восени
Як шя зимний Максим женив
Хоч не брав жону багату.

На весілля зарівав корову рогату,
Котру копив аж в Мумині.
Там корови були туні.
Привів домів на ремінці
Прив'язав ей гу драбинчі.
Дав їй шіна чи там стряски,
Сам полетів до Параски:
– Хот посмотри, моя люба,
Корова ест досить груба,
Буде м'яса би не вроки,
Шо не жімо того року.
З ней вешілля отпраavimo,
До діцати зросолимо,
Так побуде через піст.
В Польщі м'ясо шя не їсти,
А як вийде на м'ясничі
І скінчиться киселичі,
Тоді з діцати виймемо ладні
І жімо собі парадні.
– Так-так, мій голубе, –
Параска шя покус скубе.
– Жеби скори бис субота,
Бо в мене ест охота
До музики і до танцю,
І до тебе, мій любанцю
– Прошепталих ми ніч цілю
О корові, о вешіллю
Тераз піду за різником,
Хай заріже ей ножиком.
Різник бере в руки голову
Кличе моводу Максимову:
– Хот посмотри, пані, збоку,
Юш по шлюбi того року.
Споводу пванной паши того року
Мава, більмо ту на оку
Цисарський вельможний уряд не позволит,
Би шя людсько потруїво.
– Ой Боженко, мій Боженко, воз

до чорта тих паноньків.
А Максим шів до собі до кута
Та запвакав, як сирота.
– Стрину, стрину, я поїду в Гамерику,
Може, там Бог за морями
Даст прожити з талярами.
І шів Максим на залізничу
Та й поїхав за границю.
Схватившя за роботу і назбирав
гарну квоту.
А Параску сплю карту і висиват
шифкарту і пише лист до
стрика, шо багата Гамерика

Діалог

- Як тя звати?
- Пес кудватий.
- Як імення?
- Пес Кудвення.
- Чим шя миєш?
- Помиями.
- Чим шя втераш?
- Онучами.

* * *

Примовка

Молодець пас овець,
Коло молодця сама овця.

Загадки

Штири тики, два патики, семер семер даво (чотири копита, два роги, сьомий хвіст). (Корова).

Сидить пані на стопичку,
В гарном каптаничку.
А хто іде кричить: „Стоп”
Бо не підеш! (Замок).

Що це за гість, що сам себе з'їсть? (Свічка).

Як на світ одітий ся родився, а по світу голий ходить.
(Сир).

Білий, як сніг, надутий, як міх, на лопата ходить, на
голові ріп. (Гуска).

Вірш

На пчвиному бвакиті
Сирий шнурок журавлик,
Ніби тихо плачуть,
Ніби чути їх здавеку
Спив кру-кру, бувай.
Мальовниче рідне земле!
Через рік ми повернемошъ
Знову з морів, океанів
Дочекайся.

* * *

Калина

Вірш

Росва калина вистям широким,
Над мондрим гаєм росва котокаєм,
Так щя строївка, як дівча моводе,
А як у люштерко смотрива у воду.

* * *

„Подоляночка”

Народна гра

Дівчата ставали колом. У центрі стояла дівчина. Дівчина
вибирає кращу з кола. Усе починається спочатку. Діти співають,

ідучи колом. Коли лунають слова: „Тут вона сіла, тут вона впала, до землі припала, сім літ не вмивалась, бо води не мала”. У цей момент дівчина падала. А коли лунали слова: „Устань, устань, Подоляночко, устань молодесенька. Вимий своє личко, личенько молоденьке, личенько біленьке, бери ту що скраю, піди до Дунаю...” Вона встає і обирає найгарнішу дівчину. Усе повторюється.

ІНФОРМАТОРИ

Бодневич Марія Мефодіївна, 1930 року народження, мешкає в с. Переможне.

Вансач Марія Миколаївна, 1926 року народження, мешкає в с. Переможне.

Мадяк Роза Павлівна, 1927 року народження, мешкає в с. Переможне.

Рейда Іван Семенович, 1932 року народження, мешкає в с. Переможне.

Сороканич Антоніна Петрівна, 1928 року народження, мешкає в с. Переможне.

Сороканич Ганна Теодорівна, 1936 року народження, мешкає в с. Переможне.

Цьолка Меланія Олександрівна, 1920 року народження, мешкає в с. Переможне.

В ЕКСПЕДИЦІЇ ТА ОБРОБЦІ МАТЕРІАЛУ ВЗЯЛИ УЧАСТЬ

Авдієвська Наталія Сергіївна, студентка 4 курсу факультету української філології.

Колодіна Світлана Геннадіївна, студентка 4 курсу факультету української філології.

Литвин Ольга Вадимівна, студентка 4 курсу факультету української філології.

Паламарчук Ганна Валеріївна, студентка 4 курсу факультету української філології.

Приходько Ольга Ігорівна, студентка 4 курсу факультету української філології.

Харченко Олена Олександрівна, студентка 4 курсу факультету української філології.

Стафеняк Юлія Петрівна, студентка 3 курсу факультету української філології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Вархол, Івченко 1990 – Вархол Н. Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. – Пряшів, 1990. – 160 с.

ГГ– Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я.Закревська. – Л., 1997. – 232 с.

ЕУ– Енциклопедія українознавства / Гол. ред В.Кубійович. – У 10 т. – Т. 4. – Львів, 1994. – С. 1205–1599.

ІМСУ – Історія міст і сіл Української РСР. Луганська область. – Т. 26. – К., 1968. – 939 с.

МСІУ 1997 – Малий словник історії України / В.Смалій, С.Кульчицький, О.Майборода та ін. – К.: Либідь, 1997. – 464 с.

Стрижак 1991 – Стрижак О.С. Етнонімія Птоломеевої Сарматії. У пошуках Русі. – К.: Наук. думка, 1991. – 224 с.

Піпаш, Галас – Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішки Рахівського району Закарпатської обл.). – Ужгород, 2005. – 266 с.

Ставицька 2005 – Ставицька Л. Український жаргон: Словник. – К.: Критика, 2005. – 496 с.

Ужченки – Ужченко В.Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник східнословобанських та східностепових говірок Донбасу. – Луганськ: Альма-матер, 2000. – 198 с.

УМ 2000 – Українська мова: Енциклопедія. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 752 с.

Цыганенко – Цыганенко Г.Н. Этимологический словарь русского языка. – К.: Рад. шк., 1989. – 511 с.

ЛІТЕРАТУРА

Бабич 1990 – Бабич Н. Основи культури мовлення. –Л., 1990.

Боряк 1997 – Боряк О. Ткацтво в обрядах та віруваннях українців (середина ХІХ – початок ХХ ст.) / НАН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського. – К., 1997.

Бурда 2001 – Бурда Т. Мовна поведінка особистості в умовах українсько-російського білінгвізму (молодіжне середовище м. Києва): Дис. канд. філол. наук: 10.02.01/ Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2001.

Войтович 2002 – Войтович В. Українська міфологія. – К., 2002.

Василенко 1900 – Василенко В. Очерки кустарных промыслов Полтавской губернии. – Полтава, 1900. – Вып. 1: Прядение и ткачество в Зеньковском и Миргородском уездах.

Герман 2001 – Герман К. Стили українського народного усного діалектного мовлення // Наук. вісник Чернівецького ун-ту: Слов'янська філологія. – Чернівці, 2001. – 120. – С. 10 – 16.

Глуховцева 2000 – Глуховцева К. Нові джерела вивчення мови рідного краю (рецензія на книгу: Східнестепові українські говірки: Наук.-навч. посібник / За заг. ред. д-ра філол. наук А.Загнітка. – Донецьк, Дон ДУ, 1998. – 114 с.) // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Вип. 6 / Укл.: Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк, 2000. – С. 337–38.

Гнатюк 1900 – Гнатюк В. Ткацтво у Східній Галичині // Матеріали до українсько-руської етнології. – Л., 1900. – Т. III. – С. 12 – 26.

Горпинич 2000 – Горпинич В. Словник відтопонімних прикметників і назв жителів України: ойконіми, ад'ектоніми, катойконіми). – Д., 2000.

Давидова 1997 – Давидова В. Фактори формування національної мовної особистості // Пам'ять століть. – 1997. – №4. – С. 117–120.

Демчук, Онишкевич 1999 – Демчук М., Онишкевич М. Особливості лемківського говору // Лемківщина: Історико-

етнографічне дослідження. – У 2 т. – Т. 1. Матеріальна культура. – Л., 1999.

Дзензелівський 1989 – Дзензелівський Й. Передмова // Ганудель З. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини. II. Ткацька лексика. – Братислава, 1989. – С. 5 – 6.

Добровольська 2003 – Добровольська О. Назви ремісників за даними англійської та української історичної антропонімії // Магічне світло імені (До 75-річчя професора П.П.Чучки): Studia slovakistika. 3 / Упорядник і відп. ред. С.М.Медвідь-Пахомова. – Ужгород, 2003. – С. 57–65.

Єрмоленко 2001 – Єрмоленко С., Бирик С., Тодор О. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. – К., 2001.

Залеський 1973 – Залеський А. Вокалізм південно-західних говорів української мови. – К., 1973.

Красовський 1990 – Красовський І. Лемки є русини // Соц. культура. – 1990. – №10. – С. 14–15.

Лемківщина 1999 – Лемківщина: Історичко-етнографічне дослідження: У 2-х т. – Л., 1999. – Т.1: Матеріальна культура. – С. 124.

Лемківщина 1999 – Походження етноніма „лемки” та назви їх краю // Лемківщина. Історико-етнографічні дослідження: У 2 т. – Т. 1. – Л., 1999. – С. 42 – 46.

Лесів 2003 – Лесів М. Мова народної пісні про виселення 1947 року з Лемківщини // Діалектологічні студії. 3: Збірник пам'яті Ярослави Закревської / Відпов. ред. П.Гриценко, Н.Хобзей. – Л., 2003. – С. 242–246.

Лесюк 2005 – Лесюк М. Система власних особових назв мешканців села Ковалівка Коломийського району Івано-Франківської обл. // Діалектологічні студії. 5: Фонетика, морфологія, словотвір / Відпов. ред. П.Гриценко, Н.Хобзей. – Л., 2005. – С. 175–188.

Литвинчук 2005 – Литвинчук Л. Спостереження над словотвором чоловічих прізвищевих назв, похідних від антропонімів (Житомирщина XVI – XVII століття) // Діалектологічні студії. 5: Фонетика, морфологія, словотвір / Відпов. ред. П.Гриценко, Н.Хобзей. – Л., 2005. – С. 197–207.

Мартінова 2003 – Мартінова Г. Середньонадніпрянський діалект. Фонологія і фонетика. – Черкаси, 2003.

Осташі 2005 – Осташ Р., Осташ Л. Фонетична адаптація християнських особових імен в українській мові середини XVII століття: зміна голосних у середині імен // Діалектологічні студії. 5: Фонетика, морфологія, словотвір / Відпов. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Л., 2005. – С. 87–94.

Павел 1983 – Павел В. Лексическая номинация. – Кишинёв, 1983.

Палінська 2004 – Палінська О. Переключення мовного коду в ситуації полілінгвізму (на матеріалі ідіолекту Ольги Кобилянської): Автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.15 / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 20с.

Панцьо 1995 – Панцьо С. Антропонія давньої Лемківщини. – Тернопіль, 1995.

Потебня 1989 – Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии // Потебня А. А. Слово и миф. – М., 1989. – С. 352 – 356.

Прислів'я та приказки 1991 – Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми / Упоряд. М. М. Пазяк. – К., 1991.

Пшеп'юрська-Овчаренко 1954 – Пшеп'юрська-Овчаренко М. На пограниччях надсінського говору // Записки НТШ. – Т. СЛ. XII. – Збірник філологічної секції. – Т. 25. – Нью-Йорк-Париж, 1954.

Росінський 1990 – Росінський О. Лемки // Наука і сусп. – 1990. – №1. – С. 34–37.

Сергійчук 2004 – Сергійчук В. Український здвиг: Закерзання. 1939 – 1947. – К., 2004.

Скуратівський 1995 – Скуратівський В. Дідух: Свята українського народу. – К., 1995 – С. 222.

Струганець 2002 – Струганець Л. Динаміка лексичних норм в укр. лексикографії XX століття: Дис. д-ра філол. наук: 10.02.01/ НАН України; Ін-т української мови. – К., 2002.

Сумцов 1918 – Сумцов М. Слобожани: Історично-етнографічна розвідка. – Х., 1918.

Трійняк 2005 – Трійняк І. Словник українських імен. – К., 2005.

Українська минувшина 1994 – Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. – 2-е вид./ А.П.Пономарьов, Л.Ф. Артюх, Т.В. Косміна та ін. – К., 1994. – С.176 – 177.

Українці 1999 – Українці. Історико-етнографічна монографія: У 2 кн. / За ред. А. Пономарьова. – Опішне, 1999. – Кн. 2. – С.237.

Фаріон 2001 – Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини кінця XVIII – початку XIX ст. (з етимологічним словником). – Л., 2001.

Фроляк 2003 – Фроляк Л. Ідіолект гетерогенного походження в системі новоствореної говірки. – К., 2003.

Хом'як 2000 – Хом'як І. Взаємодія літературної мови і діалектів // Дивослово. – 2000 – №10. – С. 12–14.

Худаш, Демчук 1991 – Худаш М., Демчук М. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімі утворення). – К., 1991.

Stiber 1982 – Stiber Z. Dialekt Lemkow. Fonetika i fonolodia. – Wrocław, 1982.

ЗМІСТ

Передмова

НОТАТКИ ДО МОВНОГО ПОРТРЕТА ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ З
ЛЕМКІВЩИНИ

Про етнонім „лемки”. *Найрулін А.*

З історії назви Чарна. *Глуховцева К.*

Начерк історії деяких прізвищ. *Глуховцева К.*

Клички тварин у системі власних назв. *Попова О.*

Стан дослідження лемківського говору. *Глуховцева К.*

Фонетичні риси лемківської говірки. *Глуховцева К.*

Морфологічні риси говірки с. Переможне. *Глуховцева К.*

Лексика народного побуту. *Глуховцева К.*

Ткацька лексика лемківських та східнословобжанських говірок.

Ніколаєнко І.

Рослинна лексика лемківських та східнословобжанських говірок.

Скорофатова А.

Номінація традиційних дитячих ігор у лемківських говірках.

Барилова Г.

Про концепт *молоко* в лемківських говірках. *Глуховцева І.*

Обряд „покривання молодої” і його відбиття у фразеології.

Карлова Н.

Мовна елітна особистість з південно-західним (лемківським)
діалектним субстратом. *Реутська Є.*

Фольклорна спадщина лемків. *Скиба О.*

Записи спонтанного мовлення

Записи фольклору